

E. Hemingway
A sunce
izlazi

ERNEST HEMINGWAY

A SUNCE IZLAZI

Preveo
Antun Šoljan

Zagreb
1981

A SUNCE IZLAZI

*Ova je knjiga posvećena Hadleyu
i Johnu Hadleyu Nicanoru*

Vi ste svi izgubljena generacija.

Gertrude Stein u razgovoru

Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi, a zemlja uvijek ostaje ... Sunce izlazi, sunce zalazi i onda hiti svojem mjestu odakle izlazi... Vjetar puše na jug i okreće se na sjever, kovitla sad ovamo sad onamo i vraća se u novom vrtlogu... Sve rijeke teku u more, i more se ne prepunja; odakle teku rijeke, onamo se vraćaju da ponovo počnu svoj tok.

Propovjednik

KNJIGA PRVA

GLAVA I

Robert Cohn bio je nekoć boksački prvak Princetona u srednjoj kategoriji. Nemojte misliti da gajim veliko strahopoštovanje prema tome kao nekakvoj boksačkoj tituli, ali ona je mnogo značila Cohnu. Njemu nije bilo stalo do boksa, zapravo nije volio boks, ali naučio ga je bolno i temeljito da bi nadoknadio osjećaj manje vrijednosti i plahosti, koji je stekao u Princetonu gdje se prema njemu postupalo kao prema Židovu. Nalazio je stanovitu unutarnju utjehu u spoznaji da može šakom oboriti bilo koga tko pred njim digne nos, premda se, budući da je bio veoma sramežljiv i iz temelja pristojan momak, nikad nije tukao osim u gimnastičkoj dvorani. Bio je najbolji učenik Pauka Kellyja. Pauk Kelly učio je svu svoju mladu gospodu da boksaju kao u perolakoju kategoriji, bez obzira težili pedeset i jednu ili sto i jednu kilu. Ali čini se da je to odgovalo Cohnu. Bio je zbilja veoma brz. Bio je tako dobar da ga je Pauk smjesta sparao iznad njegovih snaga i time mu zauvijek spljoštio nos. To je uvećalo Cohnovu nesklonost boksu, ali dalo mu stanovitu čudnu zadovoljštinu i, nema sumnje, uljepšalo mu nos. Posljednjih godina na Princetonu previše je čitao i počeo nositi naočale. Nisam nikad upoznao nikog s njegove godine tko bi ga se sjećao. Nisu se sjećali čak ni toga da je bio boksački prvak srednje kategorije.

Ne vjerujem nikada otvorenim i jednostavnim ljudima, osobito ne kada su im priče previše logične, i oduvijek sam gajio sumnju da Robert Cohn možda uopće i nije bio prvak srednje kategorije, te da mu se možda konj ritnuo u lice ili mu se možda majka preplašila ili vidjela što ružno, ili se, može biti, sudario s čime kao malo dijete, ali sam napokon uspio naći nekoga da mi potvrdi priču izravno od Pauka Kellyja. Pauk Kelly se ne samo sjećao Cohna. Često se pitao što je s njime.

Robert Cohn je pripadao, preko svog oca, jednoj od najbogatijih židovskih obitelji u New Yorku, a preko svoje majke, jednoj od najstarijih. Na vojnoj školi, koju je pohađao prije Prince-tona, i gdje je igrao veoma dobrog napadača u nogometnoj momčadi, nitko ga nije tjerao da bude svjestan svog podrijetla. Nitko ga nije primoravao da se osjeća Židovom, pa prema tome ni drukčijim od koga bilo drugoga, sve dok nije došao na Princeton. Bio je pristojan momak, druželjubiv momak, veoma plah, i to ga je ogorčilo. Iskalo se na boksanju i iz Princetona je izašao s bolnom sviješću o sebi i spljoštenim nosom i oženio se prvom djevojkom

koja je prema njemu bila ljubazna. Pet godina je bio oženjen, imao troje djece, izgubio veći dio od pedeset tisuća dolara što mu ih je otac ostavio, dok je ostatak imutka pripao njegovoj majci, pa je otvrdnuo u prilično neprivlačni kalup pod teretom domaće nesreće s bogatom ženom; i upravo kad je odlučio da ostavi ženu, ona je ostavila njega i utekla s nekim slikarom minijatura. Kako je on mjesecima bio razmišljao o tome da ostavi ženu, a nije to učinio jer bi je bilo previše okrutno lišiti sebe, njen je odlazak bio veoma zdravi šok.

Nakon što su obavili razvod, Robert Cohn se preselio na Zapadnu obalu. U Kaliforniji je zapao među književni svijet i budući da mu je još uvijek ostalo nešto malo od onih pedeset tisuća, u tili čas je stao financirati nekakav umjetnički časopis. Časopis je počeo izlaziti u Carmelu, u Kaliforniji, a završio u Provincetownu, u Massachusettsu. Tada je Cohn, koga su bili držali za čistog anđela s neba i čije se ime pojavljivalo u izdavačkoj klauzuli samo kao ime člana savjetničkog odbora, već postao jedinim urednikom. Novac je bio njegov, a on je ustanovio da mu se sviđa autoritet urednikovanja. Bilo mu je žao kad je časopis postao preskup i kad ga se morao odreći.

Do tada je, međutim, već imao mnogo drugih stvari oko kojih da razbija glavu. Za ruku ga je prihvatila jedna dama, koja se nadala skočiti na društvenoj ljestvici uz pomoć časopisa. Bila je veoma energična, i Cohn nije imao nimalo izgleda da joj se iščupa iz šaka. Osim toga, bio je uvjeren da je voli. Kada je dama vidjela da časopis neće uspjeti, pomalo se razočarala u Cohnu i odlučila da izvuče barem ono što se može izvući, dok još čega ima za izvlačenje, pa ga je nagovorila da pođu u Evropu gdje bi Cohn mogao pisati. Došli su u Evropu, gdje se dama inače bila obrazovala, i ostali tu tri godine. Za te tri godine, od kojih su prvu proveli u putovanju, a druge dvije u Parizu, Robert Cohn je imao dva prijatelja, Braddocksa i mene. Braddocks mu je bio književni prijatelj. Ja sam mu bio teniski prijatelj.

Dama koja ga je uhvatila, a zvala se Frances, otkrila je potkraj druge godine da čari njene ljepote pomalo popuštaju i njen se odnos prema Robertu promijenio od bezbrižnog vlasništva i iskorištavanja u apsolutnu odlučnost da je mora uzeti za ženu. Za to je vrijeme Robertova majka slala Robertu stanovitu fiksiranu pripomoć, oko tri stotine dolara mjesečno. Za dvije i po godine ne vjerujem da je Robert Cohn i pogledao drugu ženu. Bio je razmjerno zadovoljan, osim što bi, kao i mnogi drugi ljudi što žive u Evropi, radije bio u Americi, a otkrio je pisanje. Napisao je roman, i to zapravo nije bio tako loš roman kakvim su ga kritičari kasnije proglasili, premda je roman bio jedna šaka jada. Čitao je mnoge knjige, igrao bridž, igrao tenis i boksao u lokalnoj gimnastičkoj dvorani.

Prvi put sam zapazio kakav je odnos njegove dame prema njemu jedne večeri

nakon što smo nas troje zajedno večerali. Večerali smo kod l'Avenue i kasnije pošli u Café de Versailles na kavu. Popili smo nekoliko *fines* nakon kave i ja sam rekao da sad moram otići. Cohn je bio govorio o tome da nas dvojica odemo nekamo za vikend, na put. Htio je izaći iz grada, da se negdje dobro prohoda. Predložio sam mu da skoknemo do Strasbourga i da pješaćimo do Saint Odile ili negdje tako u Elzasu.

- Poznam jednu djevojku u Strasbourgu koja nam može pokazati grad - rekao sam.

Netko me udario nogom ispod stola. Pomislio sam da je slučajno i nastavio: - Živi tamo već dvije godine i zna o gradu sve što se može znati. Fantastična djevojka.

Opet sam primio udarac pod stolom i podigavši oči vidio kako Frances, Robertova dama, izbacuje bradu, a lice joj je otvrdnulo.

- K vragu - rekao sam - zašto baš moramo u Strasbourg? Mogli bismo poći u Bruges ili u Ardenne.

Cohnu kao da je kamen pao sa srca. Nije me više udarao nogom. Zaželio sam im laku noć i krenuo. Cohn je izjavio da bi htio novine i da će se sa mnom prošetati do ugla. - Za boga miloga - rekao je - zašto si pričao o onoj djevojci u Strasbourgu? Zar nisi primijetio Frances?

- Ne, zašto i bih? Ako poznam jednu Amerikanku koja živi u Strasbourgu, kakve to vražje veze ima s Frances?

- Potpuno je svejedno. Bilo koja djevojka. Ne bi me pustila i to bi bilo sve.

- Ne budi smiješan.

- Ne poznaš ti Frances. Može biti riječ o kojoj bilo djevojci. Zar nisi primijetio kakvo je lice napravila?

- Ah, dobro onda - rekao sam - pođimo u Senlis.

- Nemoj se sad ljutiti.

- Ne ljutim se. Senlis nije loš i možemo odsjesti u Grand Cerfu, prošetati se kroz šume i vratiti kući.

- Slažem se, to će biti fino.

- Pa onda se vidimo sutra na igralištu - rekao sam.

- Laku noć, Jake - rekao je i krenuo natrag u kavanu.

- Zaboravio si kupiti novine - rekao sam.

- Točno - prošetao je sa mnom do kioska na uglu. - Ti se ne ljutiš, Jake, jelda? - okrenuo se s novinama u ruci.

- Ne, zašto bih se ljutio?

- Vidimo se na tenisu - rekao je. Promatrao sam ga kako ide natrag u kavanu, držeći novine. Razmjerno mi je bio simpatičan i bilo je očito da ga ona prilično drži na uzdi.

GLAVA II

Te je zime Robert Cohn otišao u Ameriku sa svojim romanom, koji je prihvatio jedan razmjerno dobar izdavač. Čuo sam da je njegov odlazak izazvao strašnu svađu i rekao bih da ga je upravo zato Frances i izgubila, budući da je nekoliko žena bilo ljubazno prema njemu u New Yorku, i kada se vratio bio je posve drukčiji. Bio je još oduševljeniji Amerikom nego prije, a više nije bio onako naivan, više nije bio onako pristojan. Izdavači su hvalili njegov roman naveliko, i to mu je udarilo u glavu. Tada je nekoliko žena stavilo sebi u zadatak da budu prema njemu ljubazne i sva su mu se obzorja proširila. Četiri godine njegovo se obzorje ograničavalo isključivo na vlastitu ženu. Tri godine, ili gotovo tri godine, nije vidio ništa osim Frances. Uvjeren sam da nikad u životu nije bio zaljubljen.

Oženio se da se oporavi od loših godina koje je proveo na sveučilištu, a Frances ga je preuzela da bi se oporavio od otkrića da svojoj prvoj ženi nije značio sve na svijetu. Ni sada nije bio zaljubljen, ali je shvatio da je ženama privlačan i da činjenica, što je nekoj ženi do njega stalo i hoće s njim živjeti, nije naprosto neko božansko čudo. To ga je toliko promijenilo, da ga više ni izdaleka nije bilo toliko ugodno imati u društvu. Isto tako, igrao je za veće pare nego što je smio u nekim prilično skupim partijama bridža, sa svojim njujorškim vezama, imao slučajno dobre karte i zaradio nekoliko stotina dolara. Zbog toga se veoma ponosio svojim znanjem bridža i nekoliko puta govorio o tome kako čovjek ako kad na to bude primoran, uvijek može na bridžu dovoljno zarađivati za život.

Zatim bila je tu još jedna stvar. Čitao je W. H. Hudsona. To zvuči kao bezazleno zanimanje, ali Cohn je čitao i prečitavao

*Grimiznu zemlju*¹ *Grimizna zemlja* je veoma opasna knjiga ako se čita prekasno u životu. Ona pripovijeda o sjajnim, izmišljenim ljubavnim pustolovinama jednog savršenog engleskog džentlmena u izrazito romantičnoj zemlji, koje se krajolici veoma lijepo opisuju. Da je čovjek u trideset i četvrtoj godini uzme kao vodiča kroz život, otprilike je isto toliko bezopasno kao kad bi čovjek istih godina došao u Wallstreet izravno iz francuskog samostana opremljen jedino kompletom praktičnijih Algerovih² knjiga. Mislim da je Cohn shvaćao svaku riječ *Grimizne zemlje* doslovno, kao da je posrijedi informativni bilten. Vi me razumijete, imao je stanovitih ograda, ali u cjelini mu je knjiga djelovala zdravo. Samo mu je to trebalo pa da krene s mrtve točke. Nisam shvaćao razmjere do kojih se zagrijao sve dok mi jednog dana nije došao u ured.

- Zdravo, Robert - rekao sam. - Jesi li došao da mi dižeš moral?
- Jake, bi li ti u Južnu Ameriku? - pitao je.
- Ne bih.
- Zašto ne?

- Ne znam. Nikad mi to nije palo na pamet. Preskupo je. Osim toga Južnoamerikanaca se možeš nagledati u Parizu do mile volje.

- To nisu pravi Južnoamerikanci.
- Meni djeluju jako pravi.

Morao sam uhvatiti vlak, koji vozi poštu na brod za Ameriku, sa člancima za čitav ovaj tjedan, a samo sam ih polovinu bio napisao.

- Znaš li kakve tračeve? - pitao sam.
- Ne znam.
- Ni jedna se od tvojih visokih veza ne razvodi?

- Ne. Jake, slušaj. Ako bih ja preuzeo na sebe troškove za nas obojicu, bi li pošao sa mnom u Južnu Ameriku?

- Zašto ja?
- Ti znaš španjolski. A bilo bi zabavnije u dvojicu.
- Neću - rekao sam - meni se ovaj grad sviđa, a u ljeto idem u Španjolsku.
- Čitavog života sam želio da idem na takav put - rekao je Cohn. Sjeo je. - Bit ću prestar prije nego to uspijem ostvariti.

- Ne budi lud - kažem ja. - Možeš poći kamo ti se hoće. Imaš dovoljno novaca.
- Znam. Ali ne mogu se nikako maknuti s mjesta.
- Glavu gore - rekao sam. - Sve zemlje su kao u filmovima.

Ali bilo mi ga je žao. Zaista ga je to gadno uhvatilo.

- Ne mogu podnijeti kad mislim da mi život ovako brzo prolazi, a ja ga zapravo ne živim.

- Nitko ne živi svoj život do kraja osim boraca s bikovima.
- Ne zanimaju me borci s bikovima. To nije normalan život. Htio bih tamo, u pravu prirodu, u Južnu Ameriku. Mogli bismo provesti sjajno putovanje.
- Je li ti kad palo na pamet da ideš u lov u britansku Istočnu Afriku?
- Nije, to mi se ne bi sviđalo.
- Tamo bih te pratio.
- Ne, to me ne zanima.

- Zato što o tome nisi pročitao nijednu knjigu. Pročitaj kakvu knjigu punu ljubavnih pustolovina s divnim, glancastim crnim princezama.

- Meni se ide u Južnu Ameriku.

Imao je upornu, židovsku, tvrdoglavu crtu.

- Hajdemo dolje, da nešto popijemo.

- Pa zar ti ne radiš?

- Ne - rekao sam. Sišli smo stubištem do kavane u prizemlju. Ustanovio sam da je to najbolji način da se čovjek riješi prijatelja. Kad se nešto popije, treba samo reći: »E sad, moram se vratiti da pošaljem neke telegrame«, i stvar je gotova. Jako je važno pronaći ovakve elegantne oproštaje u novinarskom poslu, gdje je vrlo važan dio etike da nikad ne djeluješ kao da radiš. Bilo kako bilo, sišli smo u bar i popili po viski sa sodom. Cohn je ogledavao boce na policama oko zidova. - Nije loše ovo mjesto - rekao je.

- Ima mnogo pića - složio sam se.

- Jake, slušaj - naslonio se na šank. - Zar te nikada ne spopada osjećaj da ti čitav život prolazi a da ga dovoljno ne iskoristiš? Shvaćaš li ti, da si već sada gotovo proživio pola vremena koje ti stoji na raspolaganju?

- Da, ponekad.

- Znaš li ti, da ćemo za trideset i pet godina svi mi biti mrtvi?

- Vidi vruga, Roberte, - rekao sam. - Vidi vruga.

- Mislim ozbiljno.

- Zato me nimalo ne boli glava - rekao sam.

- Morala bi te.

- Bilo je ovakvih i onakvih trenutaka u mom životu, kada me bolila za svašta. Dosta mi je toga da je razbijam.

- Svakako, ja bih u Južnu Ameriku.

- Slušaj, Roberte, od toga što ćeš otići u drugu zemlju neće se ništa promijeniti. Sve sam to već probao. Ne možeš pobjeći od sebe, seleći se s jednog mjesta na drugo. Nije ti to ništa.

- Ali ti nisi nikad bio u Južnoj Americi.

- Neka vrug nosi Južnu Ameriku! Ako odeš onamo, dok se ovako osjećaš, bit će ti na vlas isto. Ovo nije loš grad. Zašto ne počneš živjeti život u Parizu?

- Sit sam Pariza i sit sam Latinske četvrti.

- Ne približuj se Četvrti. Motaj se po gradu sam, pa vidi što će ti se dogoditi.

- Ništa mi se ne događa. Jednom sam hodao sam čitave noći i nije mi se dogodilo ništa osim što me zaustavio policajac na biciklu i zatražio da mu pokažem dokumente.

- Grad ti nije zgodan po noći?
- Nimalo mi se ne sviđa Pariz.

I eto vam ga na. Bilo mi ga je žao, ali tu se nije moglo ama baš ništa učiniti, jer je čovjek smjesta naletio na dvije tvrdoglavosti: Južna Amerika bi sredila sve, a Pariz mu se nimalo ne sviđa. Prvu je ideju stekao iz knjige a drugu je valjda također stekao iz kakve druge knjige.

- Čuj - rekao sam - moram skoknuti gore da pošaljem neke telegrame.
- Zbilja moraš ići?
- Da, moram poslati te telegrame.
- Nemaš ništa protiv da pođem s tobom i da sjedim u tvom uredu?
- Ne, samo dođi.

Sjedio je u prednjoj sobi i čitao novine, a urednik, izdavač i ja marljivo smo dva sata radili. Tada sam razvrstao kopije članaka, potpisao ih i sav materijal spremio u dvije velike koverta i pozvonio dostavljaču da ih odnese na kolodvor St. Lazare. Otišao sam u prednju sobu i zatekao Roberta Cohna kako spava u fotelji. Spavao je naslonivši glavu na ruke. Nije mi bilo drago da ga probudim, ali htio sam zaključati ured i otprašiti. Položio sam mu ruku na rame. Zatresao je glavom. - Ne mogu to - rekao je i zabio glavu još dublje među ruke. - Ne mogu to. Ništa me neće na to natjerati.

- Roberte - rekao sam i zatresao mu rame. Podigao je oči. Osmjehnuo se i zatreptao.

- Jesam li govorio na glas?
- Jesi malo. Ali nije bilo razgovjetno.
- Bože, kakav gnusan san!
- Je l te pisaći stroj uspavao?
- Valjda. Nisam spavao čitave prošle noći.
- Sto ti je bilo?
- Priče - rekao je.

Mogao sam to zamisliti. Imam gnusan običaj da zamišljam scene u spavaćim sobama svojih prijatelja. Otišli smo u kavanu Napolitain da popijemo aperitiv i promatramo večernju gužvu na Boulevardu.

GLAVA III

Bila je topla proljetna večer i sjedio sam za stolom na terasi Napolitaina nakon što je Robert otišao, i promatrao kako se spušta mrak i pale električne reklame, i crvenozeleni prometni signal, i svijet kako prolazi i konjske fijakere kako kloparaju uz rub gustog prometa taksija i *poules* kako prolaze, pojedinačno i u parovima, ogledavajući se kako da zarade večeru. Vidio sam zgodnu djevojku, koja je prošla kraj mog stola, promatrao je kako odlazi niz ulicu i izgubio je iz vida, te sam već gledao drugu, kad sam primijetio da se prva opet vraća. Još je jednom naišla i uhvatio sam joj pogled, i ona je pristupila i sjela za stol. Prišao je konobar.

- Onda, što ćeš popiti? - pitao sam.
- Pernod.
- To nije dobro za male djevojčice.
- Sam si mala djevojčica. Dites garlón, un pernod.
- I meni pernod.
- Što je? - pitala je ona. - Ideš na kakav provod?
- Jasno. A ti ne?
- Ne znam. U ovom gradu nikad se ne zna.
- Ne sviđa ti se Pariz?
- Ne.
- Zašto onda ne odeš negdje drugdje?
- Nema nigdje drugdje.
- Baš si dobro raspoložena.
- Vražju mater sam raspoložena!

Pernod je zelenkasta imitacija apsinta. Kad mu dodaš vodu postane mliječno bijel. Ima ukus po gospinu bilju i brzo diže raspoloženje, ali te poslije jednako brzo i obara. Sjedili smo i pili, a djevojka se držala mrzovoljno.

- Onda - rekao sam - vodiš li me kamo na večeru?

Nacerila se i sada sam vidio zašto se uporno čuva toga da se smije. Zatvorenih ustiju bila je prilično zgodna djevojka. Platilo sam piće i išetali smo na ulicu. Pozvao sam fijaker i kočijaš je zaustavio kraj pločnika. Zavalivši se u spori fijaker, koji se udobno kotrljao, vozili smo se niz Avenue de l'Opera i prolazili kraj zaključanih vrata trgovina, kraj osvijetljenih izloga, a Avenue se pružala pred nama široka,

blistava i gotovo pusta. Kočija je prošla kraj ureda njujorškog *Heraldo.*, gdje je izlog bio pun satova.

- Čemu služe svi ti satovi? - pitala je.
- Pokazuju koje je vrijeme po cijeloj Americi.
- Nemoj me zafrkavati.

Skrenuli smo s Avenue uz Rué des Pyramides, kroz promet Rué de Rivoli i kroz mračnu kapiju u Tuileries. Sklupčala se uza me i ja sam je obgrlio. Podigla je lice prema meni da je poljubim. Dotaknula me jednom rukom a ja sam joj odmaknuo ruku.

- Nemoj, pusti.
- Što ti je? Jesi li bolestan?
- Da.
- Svi su bolesni. I ja sam bolesna.

Izašli smo iz Tuilerija na svjetlo i prešli Seineu i zatim skrenuli uz Rue des Saints Peres.

- Ne bi smio piti pernod ako si bolestan.
- Ni ti.
- Za mene je svejedno. Ženskoj to ne smeta.
- Kako se zoveš?
- Georgette. Kako se ti zoveš?
- Jacob.
- To je flamansko ime.
- I američko.
- Nisi Flamanac?
- Ne, Amerikanac.
- Dobro, Flamanci su mi mrski.

Do tada smo već stigli pred restoran. Doviknuo sam kočijašu da stane. Izašli smo, a Georgetti se nije sviđalo kako mjesto izgleda. - Ovo baš nije nekakav fini restoran.

- Nije - rekao sam. - Možda bi ti radije k Foyotu. Zašto ne zadržiš kočiju i ne pođeš tamo?

Poveo sam je sa sobom zbog neke nejasne sentimentalne pomisli da bi bilo zgodno s nekim večerati. Već odavno nisam večerao s nekom *poule* i zaboravio sam kako to može biti dosadno. Ušli smo u restoran, prošli kraj Madame Lavigne, koja je sjedila na ulazu, i ušli u manju sobu. Georgette se malo razveselila kad je stigla hrana.

- Nije ovdje loše - rekla je. - Nije šik, ali hrana je u redu.
- Bolja od one koju imaš u Liégeu.
- U Bruxellesu, hoćeš reći.

Naručili smo još jednu bocu vina a Georgette mi je ispričala vic. Nasmiješila se i pokazala sve svoje loše zube i kucnuli smo se čašama. - Nisi ti loš tip - rekla je. - Baš je šteta što si bolestan. Dobro se slažemo. Usput rečeno, što je zapravo s tobom?

- Nastradao sam u ratu - rekao sam.
- Ah, taj grozni rat.

Mi bismo vjerojatno i dalje tako raspravljali o ratu i složili bi se da je to zapravo nesreća za našu uljudbu i možda bi bilo bolje kad bi ga se moglo izbjeći. Bilo mi je užasno dosadno. Upravo tada netko je pozvao iz druge sobe: - Barnes! Hej, Barnes! Jacob Barnes!

- Zove me neki prijatelj - objasnio sam i izašao.

Tamo je za velikim stolom bio Braddocks s čitavim društvom: Cohn, Frances Clyne, gospođa Braddocks i nekoliko nepoznatih ljudi.

- Doći ćeš na ples, jelda? - upitao je Braddocks.
- Kakav ples?

- Pa, naš ples. Ne znaš da smo ga obnovili? - umiješala se gospođa Braddocks.

- Moraš doći, Jake. Svi mi idemo - rekla je Frances s čela stola. Bila je visoka i stalno nasmiješena.

- Jasno, da će doći - rekao je Braddocks. - Sjedi ovamo, Barnes i popij s nama kavu.

- Dobro.

- I dovedite onu prijateljicu - rekla je gospođa Braddocks, smijući se. Bila je Kanađanka i raspolagala je čitavim njihovim komotnim društvenim umijećem.

- Hvala, dolazimo - rekao sam. Vratio sam se u malu sobu.
- Tko su ti prijatelji? - upitala je Georgette.
- Pisci i umjetnici.
- Ima ih mnogo na ovoj strani rijeke.
- Previše.
- I ja mislim. Ipak, neki od njih dobro zarađuju.
- Kako da ne.

Dokrajčili smo večeru i vino.

- Hajde - rekao sam. - Idemo s njima popiti kavu.

Georgette je otvorila torbicu, izvela nekoliko poteza po licu, promatrajući se u malom zrcalu, preoblikovala usne ružem i izravnala šeširić.

- Dobro - rekla je.

Ušli smo u sobu punu ljudi, a Braddocks i svi muškarci za njegovim stolom digli su se na noge.

- Dopustite da vam predstavim svoju zaručnicu, mademoiselle Georgette Leblanc - rekao sam. Georgette se nasmiješila onim svojim divnim smiješkom i svi smo se uokrug izrukovali.

- Jeste li u kakvom rodu s Georgettom Leblanc, pjevačicom? - upitala je gospođa Braddocks.

- Connais pas - odgovorila je Georgette.

- Ali jednako se zovete - tvrdila je gospođa Braddocks srdačno.

- Ne - rekla je Georgette. - Nipošto. Ja se zovem Hobin.

- Ali gospodin Bames predstavio vas je kao mademoiselle Georgette Leblanc. Posve sam jasno čula - uporno je nastavljala gospođa Braddocks koja je, u uzbuđenju što govori francuski, naginjala tome da nema pojma što govori.

- On je budala - rekla je Georgette.

- Ah, znači da je to bila šala - rekla je gospođa Braddocks.

- Da - rekla je Georgette. - Za smijanje.

- Jesi li čuo ovo, Henry? - gospođa Braddocks je viknula preko stola Braddocksu. - Gospodin Bames je predstavio svoju zaručnicu kao mademoiselle Leblanc, a ona se zapravo zove Hobin.

- Dakako, draga moja. Gospođica Hobin. Odavno je već poznam.

- Ah, medemoiselle Hobin - obratila joj se Frances Clyne, govoreći francuski veoma hitro; nije se onoliko ponosila i zaprepastavala kao gospođa Braddocks što to zaista ispada francuski. - Jeste li odavno u Parizu? Sviđa li vam se ovdje? Volite Pariz, zar nije tako?

- Tko je ova? - okrenula mi se Georgette. - Moram li s njom razgovarati?

Okrenula se prema Frances, koja je sjedila smiješeći se, prekriživši ruke, naherivši glavu na dugome vratu, dok su joj se usne napućile spremne da ponovo progovore.

- Ne, ne sviđa mi se Pariz. Skup je i prljav.

- Zbilja? Meni se čini da je izvanredno čist. Jedan od najčistijih gradova u

čitavoj Evropi.

- Meni je prljav.
- Kako je to čudno! Ali možda vi niste ovdje dugo.
- Ovdje sam dovoljno dugo.
- Ali zbilja, u Parizu ima zgodnih ljudi. To se mora priznati.

Georgette se okrenula prema meni: - Imaš krasne prijatelje.

Frances je bila malo pijana i voljela bi da je mogla nastaviti u ovom stilu, ali stigla je kava i Lavigne s likerima, a poslije toga svi smo izašli i krenuli prema plesnom klubu Braddocksovih.

Plesni klub je bio jedan *bal musette* u Rué de la Montagne Sainte Genevieve. Pet večeri tjedno radni su ljudi iz panteonske četvrti ovdje plesali. Jedne večeri tjedno bio je plesni klub. Ponedjeljkom navečer zatvoreno. Kad smo stigli lokal je bio posve prazan, osim jednog policajca koji je sjedio kraj vrata, vlasnikove žene iza pocinčane tezge, i samog vlasnika. Vlasnikova je kći upravo silazila s kata kad smo ušli. U lokalu su stajale duge klupe, stolovi su se pružali preko čitave prostorije, a na drugom kraju bio je podij za ples.

- Kad bi ljudi bar dolazili ranije - rekao je Braddocks. Prišla nam je kći i pitala nas što ćemo piti. Vlasnik je sjeo na visoku stolicu kraj plesnog podija i zasvirao harmoniku. Oko jednog gležnja nosio je vrpču sa zvončićima i svirajući, nogom je udarao ritam. Svi smo zaplesali. Bilo je vruće i vratili smo se s podija mokri od znoja.

- Bože - rekla je Georgette - kakva vruća kupelj!
- Vruće je.
- Boga mi, vruće!
- Skini šešir.
- Nije loša ideja.

Netko je zamolio Georgettu za ples a ja sam prešao za šank. Bilo je zbilja veoma vruće, a glazba harmonike bila je ugodna u sparnoj noći. Popio sam pivo, stojeći na ulaznim vratima i hvatajući malo svježine iz vjetra s ulice. Dva su se taksija spuštala niz strmu ulicu. Oba su se zaustavila pred Balom. Družina mladića, neki u džemperima, a neki u košuljama, izašla je iz taksija. Vidio sam im ruke i svježe opranu valovitu kosu, na svjetlu koje je dopiralo kroz vrata. Policajac, koji je stajao kraj vrata, pogledao me i nasmiješio se. Oni su ušli. Dok su ulazili, pod svjetlom sam promatrao bijele ruke, valovitu kosu, bijela lica, grimase, geste, razgovor. S njima je bila Brett. Bila je veoma lijepa, i bila je veoma jako s njima.

Jedan od njih ugledao je Georgette i rekao: - Gledaj, molim te, ovo. Tu ima jedna prava drolja. Lett, baš ću s njom plesati. Samo gledaj.

Visoki, tamnokosi, koji se zvao Lett, rekao je: - Nemoj se prenagliti.

Valovito plavokosi je odgovorio: - Ništa ti, dušo, ne brini.

I s njima je bila Brett.

Jako sam se razljutio. Nekako bi me uvijek uspijevali razljutiti. Znam da bi trebalo da mi budu zabavni i da čovjek mora biti tolerantan, ali došlo mi je da kojeg od njih zviznem, svejedno kojeg, bilo što, samo da razbijem tu nadmoćnu, cerekavu bahatost. Umjesto toga, prošetao sam ulicom i popio pivo za šankom u susjednom Balu. Pivo nije bilo dobro, pa sam popio još gori konjak da uklonim tek iz usta. Kada sam se vratio u Bal, čitavo je društvo bilo na plesnom parketu, a Georgette je plesala s visokim plavim mladićem, koji se bokovito ljuljuškao, naherivši glavu na stranu, i dižući za vrijeme plesa oči u zrak. Čim je glazba zastala, drugi ju je od njih zamolio za ples. Sasvim su je preuzeli. Znao sam da će sada svi oni redom s njom plesati. Takvi su.

Sjeo sam za stol. Cohn je sjedio. Frances je plesala. Gospođa Braddocks je nekog dovela i predstavila ga kao Roberta Prentissa. Dolazi iz New Yorka, preko Chicaga, i novi je romanopisac na usponu. Imao je nekakav engleski naglasak. Predložio sam mu da nešto popijemo.

- Puno vam hvala - rekao je - upravo sam popio.
- Onda još jednu.
- Hvala, onda hoću.

Pozvali smo vlasnikovu kćer k nama i naručili svaki po jedan *fine á l'eau*.

- Kažu mi da ste iz Kansas Cityja - rekao je.
- Jesam.
- Je li vam Pariz zabavan?
- Jest.
- Zbilja?

Bio sam malo pijan. Ne pijan u doslovnom smislu, ali dovoljno da ne pazim puno.

- Za Boga miloga - rekao sam - pa da. A vama nije?
- Ah kako se šarmantno znate naljutiti - rekao je. - Baš bih htio da ja imam tu sposobnost.

Ustao sam i prišao podiju za ples.

Gospođa Braddocks me slijedila. - Nemoj se srditi na Roberta - rekla je. Još je samo dijete, znaš kako je.

- Nisam se srdio - rekao sam. - Samo sam mislio da ću se možda izbljuvati.

- Vaša zaručnica ima mnogo uspjeha - gospođa Braddocks je gledala na podij gdje je Georgette plesala u zagrljaju visokog, tamnokosog, koji se zove Lett.

- Jelda? - rekao sam.

- Itekako - rekla je gospođa Braddocks.

Prišao nam je Cohn. - Hajde, Jake - rekao je - da nešto popijemo. - Prešli smo k šanku. - Što je s tobom? Ti kao da si se oko nečega uzrujao?

- Ništa. Cijeli mi ovaj cirkus ide užasno na živce.

Brett je prišla šanku.

- Zdravo, vas dvojica.

- Zdravo, Brett - rekao sam. - Kako to da se nisi naljoskala?

- Nikada se više neću naljoskati. Hej, dajte poštenu čovjeku brendi sa sodom.

Stajala je, držeći čašu, i primijetio sam kako je Robert Cohn gleda. Gledao ju je otprilike kao što njegov zemljak mora da je gledao kad mu je puknuo vidik na obećanu zemlju. Cohn je, razumije se, mnogo mlađi. Ali imao je onaj pogled žudnog i zaslužnog očekivanja.

Brett je bila vraški zgodna. Nosila je pleteni vuneni pulover i suknju od tvida, a kosa joj je bila začušljana kao u dječaka. Ona je i izmislila tu modu. Njene su obline kao trup trkaće jahte, a vuneni pulover nije to nimalo prikrivao.

- U lijepom si društvu, Brett - rekao sam.

- Zar nisu dražesni? A i ti, dragi moj? Gdje si ono pokupio?

- U Napolitainu.

- I jesi li se lijepo proveo?

- Ah, fantastično - rekao sam.

Brett se nasmijala. - To nije pošteno, s tvoje strane, Jake. To je uvreda za sve nas. Pogledaj samo Frances, i Jo.

Ovo je zapravo išlo Cohna.

- To je prezasićenje tržišta - rekla je Brett. Opet se nasmijala.

- Fantastično si trijezna - rekao sam.

- Jesam. Je li da jesam? A kad je čovjek u društvu u kakvom sam ja, smije čak i piti bez ikakve opasnosti.

Počela je glazba i Robert Cohn je rekao: - Hoćete li ovaj ples plesati sa mnom,

lady Brett?

Brett mu se nasmiješila. - Obećala sam da ću ovaj plesati s Jacobom - nasmijala se. - Ime ti zvuči grozno biblijski, Jake.

- Mogu li onda računati na slijedeći? - upitao je Cohn.

- Mi odlazimo - rekla je Brett. - Dogovorili smo se s nekima na Montmartreu.

Plešući, gledao sam preko Brettina ramena i vidio Cohna kako stoji za šankom i još uvijek je promatra.

- Upecala si novoga - rekao sam joj.

- Ne spominji mi to. Jadni momak. Nisam ni primijetila, dok mi nisi rekao.

- Ah, što ćemo - rekao sam. - Valjda ih voliš ovako nizati na rovaš.

- Ne brbljaj gluposti.

- Tebi to prija.

- Ah, vrlo važno. Sto onda ako mi prija?

- Ništa - rekao sam. Plesali smo uz harmoniku, a netko je udarao u bendžo. Bilo je vruće, a ja sam se osjećao sretnim. Prošli smo tik uz Georgettu koja je plesala s još jednim od istog društva.

- Što te spopalo da je dovedeš?

- Ne znam; naprosto sam je doveo.

- Postaješ vraški romantičan.

- Ne, dosadno mi je.

- I sada?

- Ne, sada ne.

- Hajdemo odavde. Za nju će se već netko pobrinuti.

- Zbilja to hoćeš?

- Zar bih ti predložila da neću?

Napustili smo podij i skinuo sam kaput s vješalice na zidu i obukao ga. Brett je stajala kraj šanka. Cohn joj je nešto govorio. Prišao sam šanku i zatražio jednu kovertu. Gazdarica mi ju je našla. Izvadio sam novčanicu od pedeset franaka iz džepa, stavio je u kovertu, zalijepio je i pružio gazdarici.

- Ako djevojka s kojom sam došao pita za mene, molim vas, dajte joj ovo - rekao sam. - Ako izađe s kojim od one gospode, budite ljubazni pa mi ovo sačuvajte.

- C'est entendu, monsieur - rekla je gazdarica. - Idete sada? Tako rano?

- Da - rekao sam.

Pošli smo k vratima. Cohn je još uvijek nešto govorio Brett. Rekla je laku noć i uzela me pod ruku. - Laku noć, Cohn - rekao sam. Vani na ulici potražili smo taksi.

- Izgubit ćeš pedeset franaka - rekla je Brett.
- Ah, pa jasno.
- Nigdje taksija.
- Možemo pješke do Panthéona. Tamo ćemo ga naći.
- Hajdemo nešto popiti u susjednu krčmu pa ćemo odande naručiti taksi.
- Tebi se ne da ni ulicu preći pješke.
- Ne ako ne moram.

Ušli smo u obližnji bar i poslao sam konobara po taksi.

- Onda - rekao sam - pobjegli smo im.

Stajali smo uz visoku pocinčanu tezgu i nismo razgovarali nego se samo gledali. Konobar je stigao i rekao da taksi vani čeka. Brett mi je čvrsto stegnula ruku. Dao sam konobaru jedan franak i izašli smo. - Kamo da mu kažem? - pitao sam je.

- Ah, kaži mu da vozi uokolo.

Rekao sam šoferu da vozi do parka Montsouris, ušao u kola i zalupio vratima. Brett se zavalila u kut, sklopljenih očiju. Ušao sam i sjeo kraj nje. Taksi je krenuo s trzajem.

- Ah, dragi moj, bilo mi je tako užasno - rekla je Brett.

GLAVA IV

Taksi se popeo uz brijeg, prešao preko osvijetljenog trga, zatim nastavio u tamu, još uvijek se penjući, a onda izbio na ravno, tamnom ulicom iza St. Etienne du Mont, produžio glatko asfaltom, prošao drvored i autobusnu postaju na Place de la Contrescarpe, a zatim krenuo na kaldrmu Rue Mouffetard. S obje strane ulice bile su osvijetljene krčme i do kasna otvorene trgovine. Sjedili smo razdvojeno i tek nas je jedna neravnina zbližila dok smo se spuštali starom ulicom. Brett je skinula šešir. Glava joj je bila zabačena. Vidio sam joj lice u svjetlu otvorenih trgovina, zatim je bilo mračno i opet sam joj jasno vidio lice tek kad smo izbili na Avenue des Gobelins. Ulica je bila sva raskopana i ljudi su radili na tramvajskim tračnicama po svjetlu acetilenskih baklji. Brettino lice bilo je bijelo i u sjajnom svjetlu baklji vidjela joj se duga crta vrata. Ulica je opet bila mračna i ja sam je poljubio. Usne su nam bile čvrsto spojene, a onda se ona okrenula i stisnula u kut sjedišta, što je dalje mogla. Oborila je glavu.

- Ne diraj me - rekla je. - Molim te, nemoj me dirati.
- Što je?
- Ne mogu to podnijeti.
- Ah, Brett.
- Nemoj. Moraš znati kako mi je. Ne mogu podnijeti, i to ti je. Ah, dragi. Molim te, shvati!
- Zar me ne voliš?
- Da te ne volim? Naprosto se sva rastapam kad me dotakneš.
- Zar mi tu ne možemo ama baš ništa?

Sada se opet uspravila. Obgrlio sam je i ona se na mene naslonila i bili smo posve mirni. Gledala me u oči onako kako samo ona zna gledati, tako da se čovjek mora pitati da li ona zapravo išta vidi vlastitim očima. To su oči, koje bi gledale i dalje nakon što sve druge oči na svijetu prestanu gledati. Gledala je kao da na svijetu nema ničeg što ona ne bi jednako ovako gledala, a zapravo toliko se stvari bojala.

- I zbilja ne možemo napraviti ništa - rekao sam.
- Ne znam - rekla je ona. - Ne bih nikako htjela da opet jednom prođem kroz čitav onaj pakao.
- Bolje da se držimo daleko jedno od drugog.
- Ali, dragi, moram te vidjeti. Nije to sve što ti možeš.

- Nije, ali uvijek tako nekako ispadne.
- Ja sam za to kriva. Mi uvijek skupo plaćamo sve što radimo.

Čitavo to vrijeme gledala me u oči. Njene su oči imale različite dubine; katkad su djelovale savršeno plošno. Sada se moglo gledati u njih do dna.

- Kad pomislim samo kakav sam pakao priređivala nekim muškarcima. Sada za sve to plaćam.

- Ne govori budalaštine - rekao sam. - Osim toga, to što se meni dogodilo trebalo bi biti smiješno. O tome nikad ne razmišljam.

- Ah, ne, nikako. Ne pada ti na pamet da razmišljaš.

- Mani, zavežimo o tome.

- I ja sam se sama jednom tome smijala. - Sad nije gledala u mene. - Jedan prijatelj mog brata vratio se takav kući, iz Monsa.³ Meni se to onda činilo kao jako smiješan vic. Čovjek nikad ništa ne zna, jelda?

- Ne - rekao sam. - Nitko ništa ne zna.

Prilično sam iscrpio taj predmet. Svojevremeno sam ga vjerojatno razmotrio s većine različitih stajališta, uključujući tu i ono da su stanovite ozljede ili nedostaci predmet zabave, a da pri tom ostaju jako ozbiljne za osobu koja ih ima.

- Smiješno jest - rekao sam. - Veoma smiješno. Ali i u takvom slučaju zabavno je biti zaljubljen.

- Zbilja to misliš? - njene su oči opet izgubile dubinu.

- Ne mislim da je zabavno na onaj način. Ali na stanoviti način osjećaj je ugodan.

- Ne - rekla je ona. - Mislim da je to pravi pakao na zemlji.

- Dobro je kad možemo biti zajedno.

- Nije. Mislim da nije.

- Ti to ne želiš?

- Moram.

Sjedili smo sada kao dva stranca. Na desno nam je bio park Montsouris. Restoran, gdje drže bazen sa živim pastrvama i gdje se može sjediti i gledati u park, bio je zatvoren i mračan. Vozač je okrenuo glavu prema nama.

- Kamo sada hoćete? - upitao je. Brett je okrenula glavu u stranu.

- Ah, pođimo u Select.

- Café Select - rekao sam šoferu. - Boulevard Montparnasse.

Vozili smo se ravno, zaokrenuvši oko Lion de Belforta koji stražari nad

tramvajima za Montrouge što ovuda prolaze. Brett je gledala ravno preda se. Na Boulevardu Raspad, kad su se svjetla Montparnassea pojavila na vidiku, Brett je rekla: - Bi li ti bilo jako krivo da te zamolim da mi nešto učiniš?

- Ne budi smiješna.
- Poljubi me samo još jednom prije nego dođemo onamo.

Kad se taksi zaustavio, izašao sam i platio. Brett je izašla, natičući šešir. Pružila mi je ruku dok je silazila sa stepenika. Ruka joj se tresla. - Čuj, izgledam li jako neuredno?

Navukla je muški pusteni šešir na oči i krenula u bar. Unutra, uz tezgu i za stolovima, bila je većina društva koje je bilo na plesu.

- Zdravo, momci - rekla je Brett - Nešto bih popila.
- Ah, Brett! Brett! - mali Grk, portretist, koji se nazivao vojvodom a koga su svi drugi zvali Zizi, progurao se do nje. - Imam ti nešto krasno reći.
- Zdravo, Zizi - rekla je Brett.
- Htio bih te upoznati s jednim prijateljem - rekao je Zizi. Prišao nam je neki debeli čovjek.
- Knez Mippipopolous, ovo je moja prijateljica lady Ashley.
- Drago mi je - rekla je Brett.
- Onda, da li se naša lady dobro provodi ovdje u Parizu? -upitao je knez Mippipopolous, koji je nosio losov zub na satnom lancu.
- Itekako - rekla je Brett.
- Pariz je krasan grad, to je točno - rekao je knez. - Ali pretpostavljam da se prilično veselo zabavljate i preko u Londonu.
- Ah, dakako - rekla je Brett. - Fenomenalno.

Braddocks me pozvao k stolu. - Bames - rekao je – popij nešto. Ona tvoja djevojka je zapala u strahovitu svađu.

- Oko čega?
- Oko nečeg što je rekla gazdaričina kći. Prvorazredna gužva. Bila je sjajna, da znaš. Pokazala je žutu iskaznicu i zahtijevala da joj gazdaričina kći pokaže svoju. Kažem ti, bila je gužva i po.
- I što se na kraju dogodilo?
- Ah, netko ju je odveo kući. Cura ne izgleda loše. Divno vlada lokalnim žargonom. Hajde, ostani i popij nešto.
- Ne mogu - rekao sam. - Moram klisnuti. Jesi vidio Cohna?

- Otišao je kući s Frances - umiješala se gospođa Braddocks.
- Jadan čovjek, djeluje strašno deprimirano - rekao je Braddocks.
- Kako ne bi bio - rekla je gospođa Braddocks.
- Moram se izgubiti - rekao sam. - Laku noć.

Poželio sam laku noć Bretti za šankom. Knez je naručivao šampanjac.

- Hoćete li popiti čašu vina s nama, gospodine? - upitao je.
- Ne. Od srca vam hvala. Moram ići.
- Zbilja ideš? - upitala je Brett.
- Da - rekao sam - imam groznu glavobolju.
- Vidjet ćemo se sutra?
- Dođi u moj ured.
- To baš ne bih.
- Onda, gdje ćemo se vidjeti?
- Bilo gdje, oko pet sati.
- Neka onda bude na drugom kraju grada.
- Dobro. Bit ću u pet sati u Crillonu.
- Potrudi se da onda tamo i budeš - rekao sam.
- Ne brini - rekla je Brett. - Nikad te nisam ostavila na cjedilu, jel tako?
- Jesi li čula što od Mikea?
- Dobila sam danas pismo.
- Laku noć, gospodine - rekao je knez.

Izašao sam na pločnik i odšetao prema Boulevardu St. Michel, prošao kraj stolova Rotonde, još uvijek krcatih, bacio pogled preko ulice na Dome, gdje su se stolovi raširili sve do ruba pločnika. Netko mi je domahnuo s jednoga stola, nisam vidio tko je, i produžio sam. Htio sam kući. Boulevard Montparnasse je opustio. Lavigneov je lokal bio čvrsto zatvoren, a pred Closerie des Lilas slagali su stolove jedan na drugi. Prošao sam kraj Neyova spomenika koji je stajao između tek prolistalih kestenova u visokom plavičastom svjetlu. Uz njegovo podnožje bio je prislonjen izbljedjeli grimizni vijenac. Zastao sam i pročitao natpis: od bonapartističkih društava, zatim nekakav datum; zaboravio sam koji. Djelovao je veoma lijepo, maršal Ney u visokim čizmama, s ispruženim mačem između zelenog mladog kestenovog lišća. Moj se stan nalazio nedaleko, preko puta, na Boulevardu St. Michel.

U sobi concierge bilo je svjetlo i zakucalo sam na vrata i ona mi je dala poštu.

Zaželio sam joj laku noć i pošao na kat. Dobio sam dva pisma i nekoliko novina. Pregledao sam ih pod plinskim svjetlom u blagovaonici. Pisma su bila iz Amerike. Jedno je bilo izvještaj iz banke. Obavještavao me o saldu od 2432,60 dolara. Izvadio sam čekovnu knjižicu i odbio četiri čeka koja sam isplatio od prvog ovog mjeseca i ustanovio sam da mi je sada saldo 1832,60 dolara. Zapisao sam to na poledini bankovnog izvještaja. Drugo je pismo bila obavijest o vjenčanju. Gospodin i gospođa Aloysius Kirby objavljuju vjenčanje svoje kćeri Katherine - nisam poznao ni djevojku ni čovjeka za kojeg se udaje. Mora da šalju ovu okružnicu po čitavom gradu. Ime mi je bilo smiješno. Bio sam uvjeren da bi se sjetio čovjeka s imenom kao što je Aloysius. To je dobro katoličko ime. Na obavijesti se nalazila kruna. Kao da je posrijedi Zizi, grčki vojvoda. Ili onaj knez. Knez je smiješan. I Brett ima titulu. Lady Ashley. Neka Brett ide k vragu. Idite k vragu, lady Ashley.

Zapalio sam svjetiljku kraj kreveta, zagasio plin i širom otvorio prozore. Krevet je stajao daleko od prozora i sjeo sam i svukao se kod kreveta, s otvorenim prozorima. Vani su prolazila noćna teretna kola, što voze po tramvajskim tračnicama, vukući povrće na tržnice. Veoma je bučno noću, kad ne možeš spavati. Svlačeći se, pogledao sam se u zrcalu na velikom ormaru kraj kreveta. To je tipični francuski način namještanja sobe. Valjda je i praktičan. Od svih mjesta gdje čovjek može biti ranjen. Mora da je smiješno. Obukao sam pidžamu i uvukao se u krevet. Imao sam dvoje novine, specijalizirane za borbe s bikovima, i skinuo sam im omotnice. Jedne su bile narančaste. Druge žute. U obima će biti iste vijesti pa tako koje god pročitam prve pokvarit će mi druge. *Le Toril* su bolje novine, pa sam ih počeo prve čitati. Pročitao sam ih od početka do kraja, uključujući i Male dopise, kao i Cornigrane. Zagasio sam svjetiljku. Možda ću biti u stanju zaspati.

Glava mi je počela raditi. Stare jadikovke. Sto ćemo, gadno je biti tako ranjen i to na onoj komedijaškoj fronti, leteći kao pilot na talijanskoj strani. U onoj talijanskoj bolnici namjeravali smo osnovati društvo. Imalo je neko smiješno ime na talijanskom. Zanima me što je bilo s onim drugima, Talijanima. Bilo je to u Ospedale Maggiore u Milanu, Padiglione Ponte. Susjedna zgrada zvala se Padiglione Zonda. Tu se nalazio spomenik Ponte, ili je to možda bio Zonda. Tu me posjetio i pukovnik za vezu. Bilo je to smiješno. Bila je to, reklo bi se, prva smiješna stvar. Bio sam sav u zavojima. Ali njemu su ispričali o čemu se radi. Održao je tada divan govor: »Vi, stranac, Englez (svaki je stranac bio Englez), dali ste više od svoga života.« Kakav govor! Volio bih kad bi ga mogao dati ispisati krasopisom i objesiti u uredu. Ni jednom se nije nasmijao. Zamišljao je valjda sebe na mom mjestu. »Che mala fortuna! Che mala fortuna!«

Valjda to nisam ozbiljno shvatio. Nastojim uzimati stvari onako kako dolaze i ne

praviti ljudima neprilike. Vjerojatno ne bih uopće imao neprilika, da nisam naletio na Brett kad su me brodom poslali u Englesku. Ona je valjda htjela samo ono što ne može imati. Što ćemo, ljudi su takvi. Neka idu ljudi k vragu. Katolička crkva veoma dobro zna kako s tim stvarima treba postupati. Svakako, zna dijeliti dobre savjete. Nemoj na to misliti. Oh, krasnoga mi savjeta. Samo ga probajte jednom poslušati. Samo probajte.

Ležao sam budan, razmišljajući, i mozak mi je skakao s jednog na drugo. Nisam mogao da na to ne mislim, i stao sam razmišljati o Brett i sve ostalo se izgubilo. Razmišljao sam o Brett i mozak mi je prestao skakati i počeo se kretati u nekakvim glatkim valovima. Tada sam, sasvim iznenada, zaplakao. Zatim, nakon nekog vremena, bilo mi je bolje, ležao sam u postelji i slušao teške tramvaje kako prolaze, spuštajući se niz ulicu, i onda zaspao.

Probudio sam se. Izvana se čula svađa. Oslušnuvši, pričinilo mi se da prepoznajem glas. Navukao sam kućni haljetak i otvorio vrata. Concierge je govorila na dnu stepenica. Bila je veoma ljuta. Čuo sam svoje ime i javio se niz stubište.

- Jeste to vi, monsieur Barnes? - doviknula je concierge.

- Da. Ja sam.

- Ovdje je neka vrsta žene koja je probudila čitavu ulicu. Kakva je to gadarija u ovo doba noći! Kaže da vas mora vidjeti. Rekla sam joj da spavate.

Tada sam začuo Brettin glas. Onako u polusnu bio sam uvjeren da je Georgette. Ne znam zašto. Nije mogla znati moju adresu.

- Molim vas budite ljubazni i pošaljite je gore.

Brett se popela stubištem. Vidio sam da je prilično pijana. - Prava glupost - rekla je. - Stvoriti ovakvu gužvu. Čuj, nisi valjda spavao?

- Što misliš što sam radio?

- Nemam pojma. Koliko je sati?

Pogledao sam na sat. Bilo je četiri i po. - Nisam imala pojma koliko je sati - rekla je Brett. - Čuj, stari, hoćeš li ponuditi čovjeku da sjedne? Nemoj se ljutiti, dragi. Upravo sam se sad rastala od kneza. On me doveo ovamo.

- Kakav je? - donosio sam brendi, sodu i čaše.

- Samo malčice - rekla je Brett. - Nemoj me tjerati da se napijem. Knez? Ah, zgodan. Uglavnom, jedan od nas.

- Je li zbilja knez?

- Evo kako. Mislim da jest, da znaš. U svakom slučaju, zaslužuje da to bude. Taj zna ama svašta o ljudima. Vrag bi ga znao odakle je sve to isisao. Vlasnik je

jednog lanca slastičarni u Americi.

Srknula je iz čaše.

- Čini mi se da je to zvao lancem. Ili nekako slično. Sve je svakako, povezano. Pripovijedao mi je malo o tome. Ludo zanimljivo. Svakako, jedan je od nas. Itekako. Nema sumnje. Čovjek to uvijek može pogoditi.

Natočila je još jedno piće.

- Gle mene kako sam se o tome razblebetala. Ti se ne ljutiš, jelda? On stoji iza Zizija, da znaš.

- Je li i Zizi stvarno vojvoda?

- Ne bih se začudila. Grk je, znaš. Očajan slikar. Ali prilično mi se sviđa knez.

- Kamo si s njim išla?

- Ah, posvuda. On me je upravo i doveo ovamo. Ponudio mi je deset tisuća dolara da pođem s njim u Biarritz. Koliko je to u funtama?

- Oko dvije tisuće.

- Velike pare. Rekla sam mu da ne mogu. Strašno je pristojno to primio. Rekla sam mu da poznam previše ljudi u Biarritzu.

Brett se nasmijala.

- Čuj, ti strašno polako uzimaš zalet - rekla je. Samo sam srknuo svoj brendi sa sodom. Sada sam ga popio na iskap.

- Tako valja. Jako smiješno - rekla je Brett. - Onda je htio da pođem s njim u Cannes. Rekla sam mu da i u Cannesu poznam previše ljudi. Monte Carlo. Rekla sam mu da i u Monte Carlu poznam previše ljudi. Objasnila sam mu da svuda znam previše ljudi. Sto je zbilja istina. Pa sam ga zamolila da me dovede ovamo.

Pogledala me, s jednom rukom na stolu, drugom uzdignuvši čašu. - Nemoj me tako gledati - rekla je. - Rekla sam mu da sam u tebe zaljubljena. Isto istina. Nemoj me tako gledati. Vrlo je pristojno primio. Hoće da nas izvede sutra na večeru. Ide li ti se?

- Zašto ne?

- Morala bih sada poći.

- Zašto?

- Samo sam te htjela vidjeti. Grozno glupa ideja. Bi li se tebi dalo obući i doći s nama? Njegova su kola malo dalje u ulici.

- Kneza?

- Glavom. I šofer u livreji. Hoće me vozikati uokolo, pa da doručkujemo u Bois. Vjedra šampanjca. Sve smo nabavili kod Zellija. Tuće boca Mummsa. Mami li

te to?

- Ujutro imam posla - rekao sam. - Toliko sam u zaostatku za vama, da mi to ne bi bilo nimalo zabavno i ne bi vas mogao stići.

- Ne budi blesav.
- Ne mogu.
- Dobro. Šalješ li mu kakvu nježnu poruku?
- Sve što hoćeš. Apsolutno.
- Dragi, laku noć.
- Ne budi sentimentalna.
- Ti to praviš od mene.

Poljubili smo se za laku noć i Brett je zadrhtala. - Bolje da odem - rekla je. - Laku noć, dragi.

- Ne bi morala ići.
- Moram.

Poljubili smo se opet na stubištu i dok sam dovikivao da se otvore vrata, concierge je rogoborila iz svog stana. Vratio sam se u stan i kroz otvoreni prozor promatrao Brett kako odlazi ulicom do velike limuzine, parkirane uz pločnik pod uličnom svjetiljkom. Ušla je i limuzina je krenula. Okrenuo sam se. Na stolu je bila jedna prazna čaša i jedna čaša do pola puna brendija i sode. Odnio sam obje u kuhinju i onu do pola punu izlio u slivnik. Zagasio sam plin u blagovaonici, zbacio papuče sjedeći na postelji i zatim se uvukao među pokrivače. Takva je eto Brett, zbog koje mi dolazi da plačem. Tada sam je se sjetio kako ide niz ulicu i ulazi u kola, onako kako sam je u posljednjem trenutku vidio, i dakako, za tili čas, opet sam se osjećao grozno. Strašno je lako biti danju, tvrdokuhan zbog svega, ali noću je to druga stvar.

GLAVA V

Ujutro sam se prošetao Boulevardom do ulice Soufflot na kavu i brioše. Bilo je lijepo jutro. Kestenovi u luksemburškim vrtovima su se rascvjetali. Vladalo je ugodno rano - jutarnje raspoloženje, najavljujući topli dan. Pročitao sam novine uz kavu i zatim popužio cigaretu. Cvjećarice su dolazile s tržnice i raspoređivale dnevne zalihe. Studenti su prolazili prema pravnom fakultetu ili dolje prema Sorbonni. Boulevardom su vrvjeli tramvaji i ljudi koji idu na posao. Skočio sam na autobus S i odvezao se do Madeleine, stojeći na stražnjoj platformi. Od Madeleine krenuo sam duž Boulevarda des Capucines sve do Opere pa prema svom uredu. Prošao sam kraj čovjeka koji drži žabe koje skaču i čovjeka koji drži boksače. Zakoračio sam ustranu da bih izbjegao konac kojim njegova pomoćnica upravlja boksačima. Stajala je, gledajući nekamo kao da je se to ne tiče, držeći konac u prekriženim rukama. Čovjek je nagovarao dva turista da nešto kupe. Još troje turista stalo je i gledalo. Obišao sam čovjeka koji gura valjak što po pločniku vlažnim slovima ispisuje ime CINZANO. Svuda oko mene ljudi su išli na posao. Ugodno je ići na posao. Prešao sam ulicu i uputio se u ured.

Gore u uredu pročitao sam francuske jutarnje novine, popužio cigaretu, a zatim sjeo za pisaći stroj i odvalio dobar dio jutarnjeg posla. U jedanaest sati skoknuo sam taksijem na Quai d'Orsay i sjedio tamo s oko desetak dopisnika, dok je predstavnik ministarstva vanjskih poslova, mladi diplomat u naočalama rožnatih okvira, kao da je izašao iz *Nouvelle-Revue-Frangaise*, održao govor i oko pola sata odgovarao na pitanja. Predsjednik ministarskog savjeta bio je u Lionu gdje drži govor ili se možda već odande vraća. Nekoliko ljudi je postavilo pitanja da bi sami sebe čuli govoriti, a nekoliko pitanja postavili su agencijski dopisnici, kojima je stalo do odgovora. Nije bilo nikakvih novosti. Vraćajući se s Quai d'Orsaya podijelio sam taksi s Woolseyem i K. rumom.

- Sto radiš, Jake, svake večeri? - pitao je Krum. - Nigdje te ne vidim.
- Ah, uglavnom sam preko u Četvrti.
- Baš se spremam i ja skoknuti tamo jedne večeri. Dingo. Kažu da je to sjajan lokal, jel tako?
- Da. Taj ili ona nova rupa, Select.
- Namjeravao sam skoknuti - rekao je Krum. - A opet, znaš kako je sa ženom i djecom.
- Igraš li što tenis? - upitao je Woolsey.

- Pa baš ne - rekao je Krum. - Mogu ti reći da ove godine nisam uopće igrao. Pokušavao sam se izvući, ali nedjeljom je uvijek padala kiša, a osim toga igrališta su stalno vraški krcata.

- Svi Englezi imaju slobodnu subotu - rekao je Woolsey.

- Baš su srećkovići - rekao je Krum. - Sto da ti kažem? Jednoga dana namjeravam prekinuti s radom za agenciju. Onda ću imati more vremena da izađem malo na svjež zrak.

- Tako treba. Živjeti na svježem zraku, i imati kakva kolica.

- Baš sam razmišljao da dogodne nabavim nekakav auto. Pokucao sam na staklo. Vozač je zaustavio. - Evo moje ulice

- rekao sam. - Svratite na piće.

- Hvala stari - rekao je Krum. Woolsey je zatresao glavom.

- Moram poslati članak, koji je on jutros počeo.

Stavio sam dva franka Krumu u ruku.

- Ti si lud, Jake - rekao je. - Ovo ja plaćam.

- Ionako sve ide na račun agencije.

- Svejedno. Baš hoću da platim.

Pozdravio sam ih, mahnuvši. Krum je izvirio glavom. - Vidjet ćemo se u srijedu na ručku.

- Razumije se.

Popeo sam se dizalom u ured. Čekao me Robert Cohn.

- Zdravo, Jake - rekao je. - Ideš na ručak?

- Da. Samo da vidim ima li što novo.

- Gdje ćemo jesti?

- Gdje bilo.

Pregledao sam stol. - Gdje bi ti htio da jedemo?

- Sto misliš o Wetzelu? Tamo drže dobre hors d'oeuvres. U restoranu smo naručili hors d'oeuvres i pivo. Sommelier je donio pivo, hladno, u visokim vrčevima koji su se izvana orosili. Bilo je čitavo tuce različitih jela za hors d'oeuvres.

- Jesi li se sinoć kako proveo? - upitao sam.

- Ne. Ne bih rekao.

- Kako ti ide pisanje?

- Očajno. Nikako da ovu drugu knjigu maknem s mrtve točke.

- To se svakome dešava.
 - Ah, nema sumnje. Ipak me to brine.
 - Još misliš na to da odeš u Južnu Ameriku?
 - To mislim ozbiljno.
 - Pa onda, zašto ne kreneš?
 - Frances.
 - Pa - rekao sam - povedi je sa sobom.
 - Njoj se to ne bi sviđalo. Ne voli uopće takve stvari. Voli kada je okružena s mnogo ljudi.
 - Pošalji je onda k vragu.
 - Ne mogu. Imam prema njoj neke obaveze.
- Odgurnuo je narezane krastavce i prihvatio se marinirane haringe.
- Jake, što znaš o lady Brett Ashley?
 - Zove se lady Ashley. Brett joj je vlastito ime. Pristojna cura - rekao sam. - Razvodi se i namjerava se udati za Mikea Campbella. On je sada u Škotskoj. Zašto?
 - Izvanredno privlačna žena.
 - Ma nemoj.
 - Ima u njoj nešto posebno, stanovita finoća. Djeluje apsolutno fino i na svom mjestu.
 - Vrlo je zgodna.
 - Ne znam kako da opišem tu njenu osobitost - rekao je Cohn. - Valjda je to zbog odgoja.
 - Po tome kako govoriš reklo bi se da ti se prilično svidjela.
 - Točno. Ne bih se nimalo začudio da sam se u nju zaljubio.
 - Pijanica je - rekao sam. - Voli Mikea Campbella i za njega će se udati. On će jednoga dana biti bogat kao svinja.
 - Ne vjerujem uopće da će se za njega udati.
 - Zašto ne?
 - Ne znam. Naprosto ne vjerujem. Poznaš li je odavno?
 - Da - rekao sam. - Bila je dobrovoljna sestra-pomoćnica u bolnici gdje sam ležao za vrijeme rata.
 - Mora da je onda bila još dijete.
 - Sad joj je trideset i četiri.

- Kad se udala za Ashleya?
- Za vrijeme rata. Njena je prava i jedina ljubav upravo bila otegnula papke od dizenterije.
- Govoriš nekako ogorčeno.
- Oprosti. Nisam namjeravao. Samo sam nastojao da ti nabrojim činjenice.
- Ne vjerujem da bi se udala za nekog koga ne voli.
- Kako hoćeš - rekao sam mu. - Ali već je to dvaput napravila.
- Ja to ne vjerujem.
- U redu - rekao sam - nemoj mi postavljati glupa pitanja ako ti se ne sviđaju odgovori.
- To te nisam pitao.
- Pitao si me što znam o Brett Ashley.
- Nisam tražio da je vrijeđaš.
- Ah, idi u vražju mater.

Digao se od stola problijedjela lica i stajao tako preda mnom, blijed i ljutit iza malih hors d'oeuvres tanjurića.

- Sjedi - rekao sam. - Ne budi budala.
- Ovo moraš povući.
- Ah, molim te, ostavi se gimnazijskog stila.
- Povuci što si rekao.
- Ma razumije se. Sto god hoćeš. Nikad nisam čuo za Brett Ashley. Jesi li sad zadovoljan?
- Ne. To ne. Nego ono što si me poslao u vražju mater.
- Dobro onda, nemoj ići u vražju mater - rekao sam. - Budi malo ovdje. Upravo smo počeli ručati.

Cohn se ponovo nasmiješio i sjeo. Činilo se da mu je drago što može sjesti. Koga bi vruga i bio napravio, da nije sjeo? - Ti, Jake, znaš reći toliko uvredljivih stvari.

- Oprosti. Imam gadan jezik. Ali nikad ne mislim ozbiljno kad govorim takve gadarije.

- Znam - rekao je Cohn - Zapravo, Jake, ti si moj najbolji prijatelj.

Neka ti onda bog pomogne, pomislio sam. - Zaboravi što sam rekao - rekao sam na glas. - I oprosti mi.

- Sve je u redu. Sve je krasno. Samo sam se na trenutak razbjesnio.

- Dobro. Hajde da vidimo što ćemo sada jesti.

Završivši ručak odšetali smo do Café de la Paix da popijemo kavu. Osjećao sam kako Cohn hoće da razgovor ponovo navede na Brett, ali sam ga uspio spriječiti. Govorili smo o ovome i onome a onda sam ga napustio i otišao u ured.

GLAVA VI

U pet sati bio sam u hotelu Crillon i čekao Brett. Nje nije bilo, pa sam sjeo i napisao nekoliko pisama. Nisu to bila naročito dobra pisma ali sam se nadao da će mi malo pripomoći što su napisana na papiru sa zaglavljem Crillona. Brett se nije pojavila, pa sam u četvrt do šest sišao u bar i popio Jack Rose - koktel s barmanom Georgom. Brett nije bilo ni u baru, pa sam je odlazeći potražio još jednom gore na katu, a onda krenuo taksijem do Café Selecta. Prelazeći Seineu vidio sam kako vuku cijeli niz praznih šlepova niz struju. Splavari su stajali za kormilima, dok su šlepovi prilazili mostu. Rijeka je bila lijepa. Bilo je uvijek zgodno prelaziti preko pariških mostova.

Taksi je obišao oko spomenika izumitelju semafora, koji tu stoji u stavu izumljivanja, i zakrenuo u Boulevard Raspad i zavalio sam se da prodrijemam taj dio vožnje. Vožnja Boulevardom Raspad uvijek je dosadna. Nalik je stanovitom dijelu pruge - Pariz - Lyon - Marseille, između Fontaineblaua i Montereaua koji u meni izaziva takvu dosadu, mrtvilo i tupost, da jedva čekam da prođe. Valjda nekakva asocijacija ideja stvara takve mrtve točke na putovanju. Ima i drugih ulica u Parizu jednako ružnih kao što je Boulevard Raspad. Ništa ne smeta da se tom ulicom prošetam. Ali ne mogu podnijeti da se tuda vozim. Možda sam jednom nešto o njoj pročitao. Tako se Robert Cohn odnosi prema čitavom Parizu. Zanimalo me što je u Cohnu izazvalo tu nesposobnost da uživa u Parizu. Možda Mencken.⁴ Čini mi se da Mencken mrzi Pariz. Mnogo mladih ljudi stječe svoje simpatije i antipatije iz Menckena.

Taksi se zaustavio pred Rotonom. Kad moliš taksi šofera da te s desne obale rijeke odveze pred bilo koju kavanu na Montpamasseu, uvijek će te odvesti pred Rotonu. Nakon deset godina bit će to vjerojatno Dome. Svakako, sve je to vrlo blizu. Prošao sam kraj tužnih stolova Rotonde do Selecta. Nešto je ljudi bilo uz šank, a vani, sam, sjedio je Harvey Stone. Pred njim je bila gomila tanjurića i bio je neobrijan.

- Sjedni - rekao je Harvey - baš sam te tražio.
- Što je?
- Ništa. Samo sam te tražio, onako.
- Jesi li bio što na trkama?
- Ne. Nisam bio sve od nedjelje.

- Javlja li ti što iz Amerike?
- Ništa. Apsolutno ništa.
- Što se desilo?
- Ne znam. S njima sam raskrstio. S njima sam apsolutno raskrstio.

Nagnuo se prema meni i pogledao me u oči.

- Jake, hoćeš da ti nešto kažem?
- Hoću.
- Pet dana nisam ništa jeo.

U sebi sam brzo proračunao. Prije tri dana Harvey je dobio od mene dvije stotine franaka na pokerskim kockama u baru New York

- Zašto?
- Nemam para. Pare nisu stigle - zastao je. - Ja ti velim, ovo je čudno, Jake. Kad me ovako uhvati, najradije sam sám. Najradije ostajem u svojoj sobi. Kao mačka sam.

Opipao sam džep.

- Harvey, bi li ti stotinjarka pomogla?
- Bi.
- Hajdemo. Idemo nešto pojesti.
- Nema žurbe. Hajde, popij nešto.
- Bolje da jedeš.
- Neću. Kad me ovako uhvati, svejedno mi je jedem li ili ne.

Popili smo po piće. Harvey je moj tanjurić stavio na svoju gomilicu.

- Poznaješ li ti Menckena, Harvey?
- Da. Zašto?
- Kakav je?
- Nije loš. Zna reći katkad prilično zgodne stvarce. Kad sam posljednji put s njim večerao, razgovarali smo o Hoffenheimeru. »Nevolja je u tome«, rekao je, »što on kod ženske voli samo puckati podvezicama«. To nije loše.
- Nije loše.
- Sada je gotov - nastavio je Harvey. - Pisao je već o svim stvarima koje pozna, a sada je prešao na sve koje ne pozna.
- Valjda i nije tako loš - rekao sam. - Ali naprosto ga ne mogu čitati.
- Ah, nitko ga više ne čita - rekao je Harvey - osim ljudi koji su se nekoć

obrazovali u dopisnoj školi Alexander Hamilton.

- Što ćeš - rekao sam. - Ni to nije bila loša stvar.

- Ma jasno - rekao je Harvey. Sjedili smo tako i neko vrijeme duboko razmišljali.

- Hoćeš još jedan porto?

- Slažem se - rekao je Harvey.

- Eno dolazi Cohn - rekao sam. Robert Cohn je prelazio ulicu.

- Taj kreten - rekao je Harvey. Cohn je prišao našem stolu.

- Zdravo, probisvijeti - rekao je.

- Zdravo, Robert - rekao je Harvey. - Upravo sam sad govorio Jakeu da si kreten.

- Sta pričaš?

- Reci nam smjesta. Nemoj razmišljati. Što bi najradije radio kad bi mogao raditi što hoćeš?

Cohn je stao razmišljati.

- Ne razmišljaj. Bubni odmah.

- Ne znam - rekao je Cohn. - Uostalom, o čemu je riječ?

- Pitam te što bi najradije radio? Što ti prvo pada na pamet. Nije važno koliko je glupo.

- Ne znam - rekao je Cohn. - Mislim da bih najradije opet igrao nogomet ali sa svim onim što sada o tome znam.

- Krivo sam te prosudio - rekao je Harvey. - Ti nisi kreten. Ti si samo slučaj zaustavljenog razvoja.

- Strašno si duhovit, Harvey - rekao je Cohn. - Jednoga će ti dana netko razbiti njušku.

Harvey Stone se nasmijao. - Misliš? Ipak neće. Naprosto zato što bi to meni bilo svejedno. Nisam nimalo ratoboran.

- Ne bi ti bilo baš svejedno da ti je tko razbije.

- Ne, baš bi mi bilo svejedno. Eto tu ti griješiš. I to zato što nisi inteligentan.

- Prestani me izazivati.

- Kako da ne - rekao je Harvey. - Meni je i to svejedno. Ti mi ne značiš ama baš ništa.

- Hajde, Harvey - rekao sam. - Popij još jedan porto.

- Neću - rekao je. - Idem tu u susjedstvo da nešto pojedem. Vidjet ćemo se,

Jake.

Izašao je i otišao ulicom. Promatrao sam ga kako prelazi cestu između taksija, malen, težak, sporo se ali sigurno krećući kroz promet.

- Uvijek me razljuti - rekao je Cohn. - Ne mogu ga podnijeti.
- Meni je simpatičan - rekao sam. - Veoma mi je stalo do njega. Ne treba se na njega ljutiti.
- Znam - rekao je Cohn. - Naprosto mi ide na živce.
- Jesi li što danas poslije podne pisao?
- Nisam. Nisam se mogao maknuti s mjesta. Mnogo mi teže ide nego prva knjiga. Strašno se s njom mučim.

Nestalo je onog zdravog samopouzdanja, što ga je imao kad se u rano proljeće vratio iz Amerike. Tada je vjerovao u svoj rad, samo je usput još gajio onu svoju žudnju za pustolovinama. Sada je samopouzdanja nestalo. Osjećam nekako da nisam dovoljno jasno ocrtao Roberta Cohna. Razlog je u tome što, sve dok se nije zaljubio u Brett, nikad od njega nisam čuo ni jednu primjedbu koja bi ga, u bilo kojem smislu, odijelila od drugih ljudi. Bilo ga je zgodno gledati na teniskom igralištu, bio je dobro građen, i održavao se u dobroj formi; snalazio se veoma spretno u kartama na bridžu i obilježavao ga je nekakav čudni gimnazijski stil. Ništa što je govorio u društvu nije iskakalo. Nosio je ono, što smo u školi obično nazivali polo majicama, a što se možda još i sad tako zove, ali nije profesionalno izigravao mladolikost. Ne vjerujem da je uopće puno mislio o odijevanju. Po vanjštini bi se reklo da ga je ukalupio Princeton. Ali iznutra su ga oblikovale dvije žene, koje su ga trenirale. Imao je nekakvu simpatičnu dječaćku veselost, koju treningom iz njega nisu uspjele nikad istjerati, a ja je vjerojatno nisam uspio jasno prikazati. Volio je pobjeđivati na tenisu. Vjerojatno je volio pobjeđivati isto koliko i Lenglenka,⁵ na primjer. S druge strane, nije se ljutio kad gubi. Kad se zaljubio u Brett, tenis mu se očajno iskvario. Tukli su ga ljudi koji prije inače s njim nisu imali šanse. Vrlo je to pristojno primao.

Bilo kako bilo, sjedili smo sad na terasi Café Selecta, a Harvey Stone je upravo prešao preko ulice.

- Hajdemo u Lilas - rekao sam mu.
- Imam sastanak.
- U koliko?
- Frances dolazi ovamo u sedam i petnaest.
- Eno je, ide.

Frances Clyne je dolazila prema nama preko ulice. Bila je vrlo visoka djevojka

koja je hodala uz mnogo pokreta. Domahnula nam je i nasmiješila se. Gledali smo je kako prelazi ulicu.

- Zdravo - rekla je - baš mi je drago, Jake, što si ovdje. Upravo sam htjela s tobom razgovarati.

- Zdravo, Frances - rekao je Cohn. Nasmiješio se.

- Ah, zdravo, Robert. I ti si ovdje? - nastavila je, govoreći veoma brzo. - Baš mi je bilo grozno. Ovaj ovdje - zatresla je glavom prema Cohnu - nije došao kući na ručak.

- Nije ni trebalo da dođem.

- Ah, znam. Ali zaboravio si to spomenuti kuharici. Onda sam i ja imala jedan sastanak, a Paule nije bilo u uredu. Otišla sam u Ritz i čekala je, ali ona nije došla, i razumije se, nisam imala dosta para da ručam u Ritzu...

- I što si učinila?

- Ah, izašla sam, zna se. - Govorila je s nekakvom izvyještačenom veselošću. - Ja se uvijek držim svojih dogovora. Dan-da-nas ih se inače nitko ne drži. Trebala bih biti pametnija. Usput rečeno, Jake, kako si?

- Krasno.

- Krasnu si nam djevojku doveo na ples, a onda se izgubio s onom Brett.

- Što, nije ti simpatična? - pitao je Cohn.

- Držim da je izvanredno šarmantna. A ti?

Cohn nije rekao ništa.

- Čuj, Jake. Htjela bih s tobom razgovarati. Hoćeš li skoknuti sa mnom preko do Doma? Ti ostani ovdje, Robert, molim. Hajdemo, Jake.

Prešli smo preko Boulevarda Montparnasse i sjeli za stol. Prišao nam je dječak što prodaje *Paris Times*, kupio sam novine i otvorio ih.

- Što je, Frances?

- Ah, ništa - rekla je - osim što me hoće ostaviti.

- Kako to misliš?

- Pa, objavio je svima da ćemo se vjenčati, i ja sam to rekla majci i svima drugima, a on sada neće.

- U čemu je stvar?

- Zaključio je da nije dovoljno proživio. Znala sam odmah da će se to dogoditi, čim je otišao u New York.

Pogledala me, veoma blistavih očiju i trudeći se da govori kao da joj nije stalo.

- Ja se ne bih ni udala za njega ako on neće. Razumije se da ne bih. Sada se ne bih udala za njega ni u kojem slučaju. Ali zbilja to sada ispada malo kasno, nakon što smo čekali tri godine, i ja sam upravo dobila razvod.

Nisam ništa rekao.

- Namjeravali smo da to naveliko proslavimo, a umjesto toga imali smo samo scene. Kako je to djetinjasto. Pravimo užasne scene, i on cmizdri i moli me da budem razumna, ali kaže da naprosto to ne može napraviti.

- Baš imaš peh.

- Nego šta da imam peh. Straćila sam dvije i po godine na njega. I sada ne znam hoće li me uopće više tko i htjeti oženiti. Prije dvije godine mogla sam se udati za koga god sam htjela dolje u Cannesu. Svi oni starčići, koji se hoće oženiti za kakvu šik žensku i srediti se, ludovali su za mnom. A sada, mislim da ne bih mogla više uhvatiti nikoga.

- Ma ni govora, možeš se udati za koga god hoćeš.

- Ne, u to više ne vjerujem. A osim toga, on mi je i drag. I htjela bih imati djece. Uvijek sam mislila da ćemo imati djece.

Pogledala me je vrlo sjajnih očiju. - Nikad nisam baš jako volila djecu, ali nije mi ni padalo na pamet da ih nemam. Uvijek sam mislila da ćemo ih imati, i da ću ih onda zavoljeti.

- On ima djecu.

- Ah, pa da. Ima djecu, ima para, ima bogatu majku, napisao je knjigu, a moje stvari nitko neće štampati, ama baš nitko. A nisu baš ni loše. I nemam ni prebite pare. Mogla sam barem, izvlačiti alimentaciju, ali sam se razvela što je brže moguće.

Pogledala me opet s onom usiljenom veselošću.

- To nije pošteno. Krivnja je moja, a opet i nije moja. Morala sam biti pametnija. A kada mu to kažem, on samo cmizdri i kaže da me ne može oženiti. Zašto me ne može oženiti? Bila bih mu dobra žena. Sa mnom je lako živjeti. Puštam ga na miru. Ali to ništa ne vrijedi.

- Prava svinjarija.

- Da, prava svinjarija. Ali pričanje mi ništa ne koristi, jel tako? Hajde, vratimo se u kavanu.

- A naravno, ja ti ne mogu tu ničim pomoći.

- Ne možeš. Nemoj mu samo reći da sam s tobom o tome razgovarala. Znam ja što on hoće.

Sada ju je po prvi put napustio onaj bodri, užasno veseli izgled. - Htio bi otići u

New York sam, da bude tamo kad mu knjiga izađe i kad se bude svidjela mnogim kokicama. Eto, to bi on htio.

- Možda im se i neće svidjeti. A osim toga, možda on i nije takav. Zapravo.

- Ne poznaš ga ti, Jake, kao što ga poznaj ja. To se njemu hoće. Ja to znam. Znam. Zato se i neće ženiti. On hoće da ove jeseni, kad doživljava veliki trijumf, bude sam.

- Da se vratimo u kavanu?

- Da. Hajdemo.

Digli smo se od stola - gdje nam nisu uopće ni donijeli piće - i prešli preko puta u Select, gdje je sjedio Cohn smiješeći nam se preko mramorne plohe stola.

- Molim te, što se ovako ceriš? - upitala ga je Frances. - Čime si tako ludo zadovoljan?

- Smijem se kako ti i Jake imate tajne.

- Ah, to što sam rekla Jakeu nije nikakva tajna. Svi će to ionako brzo saznati. Htjela sam samo da Jake čuje pristojnu verziju.

- O čemu to? O tome zašto ideš u Englesku?

- Da, zašto idem u Englesku. Ah, da Jake! Zaboravila sam ti reći. Idem u Englesku.

- Pa to je krasno!

- Da, tako se to radi u najboljim obiteljima. Robert me šalje. Dat će mi dvije stotine funti a ja idem u posjete prijateljima. Zar mi neće biti divno? Prijatelji, doduše, još uvijek za to ne znaju.

Okrenula se Cohnu i nasmiješila mu se. On se više nije smiješio.

- Namjeravao si mi dati samo stotinu funti, je li tako Robert? Ali natjerala sam ga da mi dade dvije stotine. Zbilja je strašno široke ruke. Je li tako, Robert?

Ne znam kako se mogu ovako užasne stvari reći Robertu Cohnu. Ima ljudi kojima se uvredljive stvari ne mogu reći. Pred njima imaš dojam, da će propasti svijet, da će se stvarno raspasti na tvoje oči, ako ti stanovite riječi pređu preko usta, a evo ovdje Cohna, kako sve to prima. I sve se to događa baš preda mnom, a da nisam osjetio čak ni poriv da to pokušam spriječiti, a sve ovo bila je prijateljska šala prema onome što se čulo kasnije.

- Frances, kako možeš ovako govoriti? - prekinuo ju je Cohn.

- Samo ga slušaj. Idem u Englesku. Idem u posjete prijateljima. Jesi li kad išao u posjet prijateljima koji te neće? Ah, morat će me primiti, hoće ili neće. »Kako si, draga moja? Toliko te dugo nismo vidjeli. I kako je tvoja draga majka?« Da, kako

je moja draga majka? Uložila je sav svoj novac u francuski ratni zajam. Da, baš tako. Vjerojatno je jedina osoba na svijetu koja je to napravila. » A što je s Robertom?« ili će možda veoma dobro paziti da u razgovoru zaobiđu Roberta. »Moraš jako paziti da joj ga ne spomeneš, dragi. Jadna Frances je proživjela izvanredno teška iskušenja.« Zar to neće biti zabavno, Robert? Zar ne, da će to biti luda zabava, Jake?

Okrenula se k meni, opet s onim užasno bodrim smiješkom. Držala je pravom zadovoljštinom što za ovo može imati publiku.

- A gdje ćeš ti biti, Robert? Svemu sam, dakako, sama kriva. Apsolutno sama. Kad sam te natjerala da se otreseš one sekretaričice u časopisu, morala sam znati da ćeš se na isti način otresti i mene. Jake ne zna ništa o tome. Da mu ispričam?

- Zaveži, Frances, zaboga.

- Da, ispričat ću mu. Robert je u redakciji imao jednu malu sekretaricu. Najslađi zalogajčić na svijetu, i mislio je da je divna, ali onda sam se pojavila ja, a on je mislio da sam i ja donekle divna. Natjerala sam ga da je se riješi, a bio ju je doveo iz Carmela u Provincetown, kad je preselio časopis, i nije joj čak ni putnu kartu platio da se vrati na zapadnu obalu. Sve samo zato da bi meni učinio zadovoljstvo. Onda je još mislio da sam ja ono pravo. Je li tako, Robert?

Ne smiješ me krivo razumjeti, Jake, sve to sa sekretaricom bilo je apsolutno platonski. Čak ni platonski. Zapravo nije bilo ničega. Samo je bila tako silno zgodna. A on je sve to napravio jedino meni za ljubav. Sto ćemo, valjda mi koji se latimo mača moramo od mača i poginuti. Gle molim te, kako sam se književno izrazila! Zapamti ovo za svoju slijedeću knjigu, Robert.

Znaš da Robert ide da skuplja materijal za svoju novu knjigu. Jel tako, Robert? Zato me i ostavlja. Zaključio je da nisam fotogenična. Razumiješ, bio je toliko zaokupljen poslom čitavo ovo vrijeme dok smo živjeli zajedno, jer je pisao tu svoju knjigu, tako da se ničega o nama ne sjeća. Zato sad mora nekamo poći da bi skupio svježeg materijala. Svakako, nadam se da će naći nešto užasno zanimljivo.

Slušaj me, dragi Robert. Da ti nešto kažem. Nećeš se ljutiti, jelda? Nemoj praviti scene svojim mladim damama. Potrudi se da ih izbjegneš. Jer se ne mogu praviti scene bez suza, a ti se onda toliko raspekmeziš nad samim sobom, da ne možeš zapamtiti uopće što druga osoba kaže. Na taj se način nećeš biti kadar sjetiti ni jednog razgovora. Potrudi se da ostaneš miran. Znam da je to strašno teško. Ali sjeti se, da je to radi literature. Svi se mi moramo žrtvovati za literaturu. Pogledaj mene. Idem u Englesku bez riječi prosvjeda. Sve za literaturu. Svi mi moramo pomagati mladim piscima. Ne misliš i ti tako, Jake? Ali ti nisi mladi pisac. Ti jesi, Robert? Imaš trideset i četiri godine. Ipak, valjda je to mladost za velikog pisca. Pogledaj Hardyja.

Pogledaj

Anatola Francea. Upravo je nedavno umro. Doduše, Robert ne misli baš da je dobar pisac. Rekli su mu tako neki njegovi prijatelji Francuzi. On sam ne čita francuski baš najbolje. France nije bio tako dobar pisac kao ti, je li istina, Robert? Sto misliš, je li on kad morao tražiti materijal? Sto misliš, što je govorio svojim ljubavnicama kada ih nije htio ženiti? Zanima me je li i on plakao? Ah, upravo sam se nečega sjetila - prinijela je ruku u rukavici k ustima. - Znam pravi razlog zbog kojeg se Robert neće sa mnom oženiti, Jake. Upravo mi je sinulo. Javio mi se u viziji pred Café Selectom. Zar to nije mistično? Jednoga će dana ovdje postaviti spomen-ploču. Kao u Lourdesu. Hoćeš li ga čuti, Robert? Reći ću ti. Tako je jednostavan. Pitam se kako se prije nisam toga sjetila. Eto, razumiješ, Robert je uvijek htio imati ljubavnicu, i ako se sa mnom ne oženi, e, onda može reći da ju je imao. Bila sam mu ljubavnica posljednje dvije godine. Vidiš kako stoji stvar? A ako me oženi, kao što je uvijek obećavao, to je kraj svake romantike. Zar ne misliš da sam pametna što sam to ovako pročitala? A osim toga je istina. Samo ga pogledaj i vidjet ćeš da jest. Jake, kamo ideš?

- Moram otići, da na čas vidim Harveyja Stonea.

Cohn je gledao za mnom dok sam s terase ulazio u kavanu. Lice mu je bilo bijelo. Zašto je ostajao sjediti? Zašto je i dalje sve to podnosio?

Dok sam stajao uz šank, gledajući van, vidio sam ih kroz prozor. Frances mu je govorila, vedro se smiješeći, gledajući mu ravno u lice svaki put kad bi upitala: »Je li tako, Robert?« Ili ga možda to sad više nije pitala. Možda mu je govorila nešto drugo. Rekao sam barmanu da neću ništa piti i izašao sam na sporedna vrata. Dok sam izlazio osvrnuo sam se i vidio ih, sada kroz debljinu dvaju stakala, kako još uvijek sjede na istom mjestu. Još mu je govorila. Pošao sam sporednom ulicom do Boulevarda Raspada. Pojavio se taksu, ušao sam i dao šoferu adresu svog stana.

GLAVA VII

Kad sam krenuo uz stepenice, concierge je zakucala na stakleni prozorčić svoje niše, i zastao sam, pričekavši je da izađe. Donijela mi je nekoliko pisama i telegram.

- Evo pošte. A bila je i jedna dama, koja vas je htjela posjetiti.

- Je li ostavila posjetnicu?

- Ne. Bila je s jednim gospodinom. Ista ona, koja je i sinoć bila. Sad mislim zapravo da je veoma pristojna.

- Je li bila s kojim mojim prijateljem?

- Ne znam. Nikad prije nije dolazio. Jako je krupan. Jako, jako krupan. Ona je bila jako uljudna. Jako, jako uljudna. Sinoć je bila možda malo... - naslonila je glavu na jednu ruku i zaljuljala je gore-dolje. - Govorit ću savršeno otvoreno, monsieur Barnes. Sinoć je nisam smatrala tako otmjenom. Sinoć sam stvorila o njoj drukčiju sliku. Ali čujte me, što ću vam reći. Ona je tres, tres gentille. Mora da je iz veoma fine obitelji. To je stvar koja se jasno vidi.

- Nisu ostavili nikakvu poruku?

- Jesu. Rekli su da će se vratiti za jedan sat.

- Uputite ih gore k meni, kad dođu.

- Dobro, monsieur Barnes. A ta dama, ta je dama zbilja netko i nešto. Možda malo ekscentrična, ali *quelqu'une, quelqu'une!*

Concierge, prije nego je postala concierge, bila je vlasnica koncesije za prodaju alkoholnih pića na pariškim konjskim trkama. Njeno se životno djelovanje odvijalo na *pelouse*, ali pažljivo je pratila ljude na *pesage*⁶ i veoma se ponosila što mi može reći koji su od mojih gostiju dobro odgojeni, koji potječu iz dobre obitelji, a koji su *sportsmen*, što je francuska riječ koja se izgovara s naglaskom na *men*. Jedina je nevolja bila u tome što bi ona ljudima, koji nisu spadali ni u jednu od ove tri kategorije, veoma rado govorila da chez Barnes nikog nema kod kuće. Jedan od mojih prijatelja, slikar koji je djelovao posebno neishranjeno i koji očigledno za madam Duzinell nije bio niti dobro odgojen, niti iz dobre obitelji, a niti *sportsmen*, napisao mi je pismo zamolivši me da mu nabavim propusnicu, s kojom može proći kraj concierge, da bi se uopće mogao probiti k meni i povremeno me navečer posjetiti.

Otišao sam u svoj stan, pitajući se što je to Brett učinila s concierge. Telegram je potjecao od Billa Gortona koji je javljao da dolazi brodom *France*. Stavio sam poštu na stol, vratio se u spavaću sobu, svukao i otuširao. Upravo sam se brisao kada sam

čuo zvono na vratima. Navukao sam kupaći ogrtač i papuče i otvorio vrata. Bila je Brett. Iza nje je stajao knez. Držao je veliki buket ruža.

- Zdravo, dragi - rekla je Brett. - Hoćeš li nas pustiti unutra?
- Samo uđite. Upravo sam se kupao.
- Gledaj ti sretnika! Kupao se.
- Samo sam se tuširao. Sjedite, kneže Mippipopulous. Sto ćete piti?
- Ne znam volite li cvijeće, gospodine - rekao je knez, - ali sam si dopustio slobodu da vam donesem ove ruže.

- Evo, daj ih meni - Brett ih je preuzela. - Jake, nalij ovamo malo vode.

Napunio sam u kuhinji, veliki zemljani vrč vodom, a Brett je stavila u nj ruže i smjestila ih nasred stola u blagovaonici.

- Da ti pričam. Sjajno smo se proveli.
- Ne sjećaš se da smo se mi nešto dogovorili u Crillonu?
- Nemam pojma. Jesmo se što dogovorili? Mora da sam bila kao čep.
- Bili ste prilično pijani, draga - rekao je knez.
- Kako i ne bih bila? A knez je bio apsolutno fantastičan.
- Sada bogami imaš vražjeg utjecaja kod moje concierge.
- Kako ne bih. Dala sam joj dvije stotine franaka.
- Nemoj biti blesava.
- Njegovi su - rekla je i kimnula prema knezu.
- Smatrao sam da joj moramo nešto dati za prošlu noć. Bilo je veoma kasno.
- Divan je - rekla je Brett. - Sjeća se svega što se dogodilo.
- Pa i vi se sjećate, draga.

- Ma nemoj - rekla je Brett. - Kome je stalo da pamti? Čuj, Jake, hoćemo li mi dobiti piće ili nećemo?

- Ti natoči dok se ja obučem. Znaš gdje je.
- Jasno da znam.

Oblačeći se, čuo sam kako Brett postavlja čaše, zatim sodu, a onda sam ih čuo kako razgovaraju. Odijevao sam se polako, sjedeći na postelji. Osjećao sam se umorno i uglavnom gadno. Brett je ušla u sobu s čašom u ruci i sjela kraj mene na krevet.

- Sto ti je, dragi? Osjećáš se slabo?

Poljubila me svježim usnama u čelo.

- Ah, Brett, ja te toliko volim.
- Mili moj - rekla je ona. Zatim: - Hoćeš li da ga se riješim?
- Ne. Pristojan je.
- Reći ću mu neka ode.
- Ne, nemoj.
- Hoću, reći ću mu da ode.
- Ne možeš to samo tako.
- Nemoj molim te! Ostani samo ovdje. Kažem ti da je lud za mnom.

Izašla je iz sobe. Ispružio sam se na postelji, licem dolje. Bilo mi je užasno. Čuo sam kao govore, ali nisam slušao. Ušla je Brett i sjela na postelju.

- Jadni stari moj dragi - pogladila me po čelu.
- Sto si mu rekla? - ležao sam, licem okrenutim ustranu. Nisam je mogao gledati.

- Poslala sam ga po šampanjac. Voli ići po šampanjac.

Onda nešto kasnije: - Osjećaš li se bolje, dragi? Manje te boli glava?

- Bolje mi je.
- Samo mimo leži. Otišao je na drugi kraj grada.
- Brett, zar ne bismo mogli skupa živjeti? Zar nikako ne možemo živjeti skupa?
- Mislim da ne. Samo bih te varala sa svakim. Ti to ne bi mogao podnijeti.
- Sada podnosim.
- Bilo bi drukčije. Ja sam kriva, Jake. Takva sam kakva sam.
- Zar ne bismo mogli neko vrijeme živjeti negdje na miru, izvan grada?
- Ne bi to ništa pomoglo. Ići ću ako hoćeš. Ali ne bih mogla živjeti povučeno, izvan grada. Čak ni sa svojom jedinom i pravom ljubavlju.
- Znam.
- Zar to nije očajno? Ne vrijedi čak ni da ti kažem da te volim.
- Ti znaš da ja tebe volim.
- Nemojmo o tome govoriti. Govor je samo smeće. Ostavit ću te, a onda, vraća se i Michael.
- Zašto me ostavljaš?
- Bolje za tebe. Bolje za mene.
- Kad ideš?
- Čim budem mogla.

- Kamo?
- San Sebastian.
- Zar ne bi mogli zajedno?
- Ne. Bila bi to zbilja glupa ideja nakon što smo sve to ovako pretresli.
- Ali nismo se složili.
- Ah, ti to znaš isto tako dobro kao i ja. Dragi, nemoj biti tvrdoglav.
- Ah, razumije se - rekao sam. Znam da si u pravu. Samo sam loše volje, a kad sam deprimiran govorim budalaštine.

Sjeo, sam, nagnuo se, našao cipele ispod kreveta i navukao ih. Ustao sam.

- Nemoj se tako držati, dragi.
- Kako bi htjela da se držim?
- Ah, ne budi glup. Odlazim sutra.
- Sutra?
- Da. Nisam ti to rekla? Idem.
- Hajde da onda nešto popijemo. Sad će se već i knez vratiti.
- Da. Već bi se morao vratiti. Da znaš samo kako je ekstravagantan u kupovanju šampanjca. Količina njemu ne znači ništa.

Prešli smo u blagovaonicu. Uzeo sam bocu brendija i nalio čaše Bretti i sebi. Čula se zvonjava na vratima. Otvorio sam ih i pojavio se knez. Iza njega je bio šofer, koji je nosio punu košaru šampanjca.

- Gdje da mu kažem da ih stavi, gospodine? - upitao je knez.
- U kuhinju - rekla je Brett.
- Stavi ih onamo, Henry - pokazao je knez. - A sad pođi dolje i nabavi leda. - Stajao je, promatrajući košaru u kuhinji. - Mislim da ćete ustanoviti da je ovo vrlo dobro vino - rekao je. - Znam da mi u Americi nemamo baš mnogo prilike da ocjenjujemo dobra vina, ali ovo sam nabavio od jednog svog prijatelja, koji se bavi tim poslom.
- Ah, vi uvijek imate nekoga u svakom poslu - rekla je Brett.
- Tip uzgaja lozu. Ima na tisuće hektara vinograda.
- Kako se zove? - upitala je Brett. - Veuve Cliquot?
- Ne - rekao je knez. - Mumms. On je barun.^Z
- Zar to nije divno? - rekla je Brett. - Svi imaju titule. Zašto i ti Jake nemaš titulu?

- Uvjeravam vas, gospodine - knez je položio dlan na moju nadlakticu - to nikom nije ni od kakve koristi. Većinom vas košta novaca.

- Ah, ne bih rekla. Katkada dođe čovjeku zbilja ko naručena - rekla je Brett.

- Meni, koliko znam, nije nikad bila od koristi.

- Niste je pravilno upotrebljavali. Ja sam na svoju uspjela iskamčiti goleme kredite.

- Molim vas, sjednite, kneže - rekao sam. - Dajte mi taj vaš štap.

Knez je preko stola promatrao Brett pod plinskim svjetlom. Pušila je cigaretu i otresala pepeo na sag. Vidjela je da to primjećujem. - Čuj, Jake, neću da ti uništim sagove. Ne znaš dati čovjeku kakvu pepeljaru?

Pronašao sam pepeljare i rasprostro ih uokolo. Pojavio se šofer s vjedrom punim slanoga leda. - Stavi dvije boce u led, Henry - dobacio mu je knez.

- Gospodin još nešto želi?

- Ne. Čekaj me u kolima. - Obratio se Bretti i meni. - Da se za večeru možda odvezemo u Bois?

- Ako hoćete - rekla je Brett. - Ne bih sad mogla pojesti ni zalogaja.

- Nikad nemam ništa protiv dobre večere - rekao je knez.

- Da poslužim vino, gospodine? - upitao je šofer.

- Da, Henry, donesi ga - rekao je knez. Izvadio je tešku kutiju za cigare od svinjske kože i ponudio me. - Hoćete li probati pravu američku cigaru?

- Hvala - rekao sam. - Da svršim cigaretu.

Odsjekao je kraj cigare zlatnim rezačem, koji je nosio na kraju satnog lanca.

- Volim kad cigara zbilja vuče - rekao je knez - Većina cigara ne vuče kako treba.

Zapalio je cigaru, raspućkao je, gledajući Brett preko stola. -A kad se vi, lady Ashley, budete razveli, nećete više imati titule.

- Ne. Kakva šteta.

- Ni govora - rekao je knez. - Vama ne treba titula. Na vama se otmjenost vidi od glave do pete.

- Zahvaljujem. Baš je to lijepo od vas.

- Ja se s vama ne šalim - knez je otpuhnuo oblak dima. -Vi ste najotmjenija osoba koju sam vidio u životu. To vam se vidi. To je sve.

- Zbilja ste ljubazni - rekla je Brett. - Mamica bi bila zadovoljna. Mogli biste mi to dati napismeno, a ja ću joj poslati u pismu.

- I sám ću joj to reći - rekao je knez. - Ja se s vama ne šalim. Nikad se ne šalim s ljudima. Šali se s ljudima i stvorit ćeš si neprijatelja. To uvijek kažem.

- Imate pravo - rekla je Brett. - Strašno ste u pravu. Ja se uvijek šalim s ljudima i nemam ni jednog prijatelja na svijetu. Osim ovog Jakea.

- S njim se ne šalite.

- Točno.

- Zbilja? Je li? - upitao je knez. - Zbijate li s njim šale?

Brett me je pogledala i nabrala kutove očiju.

- Ne - rekla je. - Ne bih se s njim nikad našalila.

- Eto vidite - rekao je knez. - S njim se ne šalite.

- Ovo je grozno dosadan razgovor - rekla je Brett. - Kako bi bilo da mi date malo tog šampanjca?

Knez je posegnuo za bocama i zavrtio ih u sjajnom vjedru. - Nije još hladan. Draga moja, vi stalno pijete. Razgovarajte malo.

- Narazgovarala sam se u vražju mater. Jakeu sam izvrnula dušu naopako.

- Htio bih vas, draga moja, jednom čuti da zbilja nešto kažete. Kad govorite sa mnom, nikad ne završavate rečenice.

- Prepuštam vama da ih završite. Neka ih svako završava kako hoće.

- Veoma zanimljiva metoda - knez se sagnuo, ispružio ruku i zavrtio boce. - Ipak bi vas htio jednom čuti da zbilja govorite.

- Zar nije lud? - upitala je Brett.

- E, sada - knez je podigao bocu - mislim da je hladan.

Donio sam ručnik i obrisao je bocu i uzdigao je u zrak. -

Volim piti šampanjac iz dvolitrenih boca. Vino je u njima bolje, ali bilo bi ih previše teško ohladiti. - Držao je bocu i proučavao je. Postavio sam čaše.

- Sto je sad! Mogli bi je baš i otvoriti - predložila je Brett.

- Da, draga moja. Sad ću je otvoriti.

Šampanjac je bio čudesan.

- To se zove vino - Brett je podigla čašu. - Morali bismo nečemu nazdraviti. »U ime Njegova Veličanstva«.

- Draga moja, ovo je vino previše dobro da se s njime piju zdravice. Gubi se ukus.

Brettina je čaša bila prazna.

- Vi biste, kneže morali napisati knjigu o vinima - rekao sam.
 - Gospodine Barnes - odgovorio je knez - od vina tražim samo da u njima uživam.
 - Dajte da uživamo još malo u ovom - Brett je prigurala čašu. Knez je veoma pažljivo nalio čašu. - Evo, draga moja. Sad uživajte polako, a onda se možete napiti.
 - Napiti? Napiti?
 - Draga, vi ste šarmantni kad ste pijani.
 - Slušaj ti tog čovjeka.
 - Gospodine Barnes - knez mi je nalio čašu do vrha. - Ovo je jedina dama na svijetu koju znam a koja je uvijek jednako šarmantna kad je pijana kao i kad je trijezna.
 - Mora da baš niste mnogo toga vidjeli na svijetu.
 - Itekako, draga moja. Vidio sam veoma mnogo. Motao sam se po svijetu veoma, veoma, mnogo.
 - Pijte vino - rekla je Brett. - Svi smo se mi motali po svijetu. Sigurno je ovaj Jake vidio isto toliko mnogo kao vi.
 - Draga moja, uvjeren sam da je gospodin Barnes mnogo toga vidio. Nemojte misliti, gospodine, da ja to ne mislim. Ali i ja sam mnogo vidio.
 - Dakako, dragi, da jeste - rekla je Brett. - Samo se zavitlavam.
 - Bio sam u sedam ratova i četiri revolucije - rekao je knez.
 - Kao vojnik? - pitala je Brett.
 - Katkada, draga moja. A imam rane od strijele. Jeste li kad vidjeli ranu od strijele?
 - Dajte da vidimo.
- Knez je ustao, otkopčao prsluk i razdrljio košulju. Povukao je potkošulju na grudi i stajao je tako, crnih prsiju, dok su mu se krupni mišići na truhu ispupčili na svjetlu.
- Vidite ih?
- Ispod crte gdje mu prestaju rebra vidjela su se dva nabrekla bijela ožiljka. - Pogledajte na leđima gdje izlaze. - Iznad križa imao je dvije jednake brazgotine, debele poput prsta.
- Bogami, nisu mačji kašalj.
 - Skroz naskroz.
- Knez je zadijevao košulju u hlače.
- Gdje ste ih zaradili? - upitao sam.

- U Abesiniji. Imao sam onda dvadeset jednu godinu.
- Što ste radili? - pitala je Brett. - Jeste li bili u vojsci?
- Bio sam na poslovnom putu, draga moja.
- Rekla sam ti da je jedan od nas. Jesam li ti rekla? - Brett se okrenula k meni. - Kneže, ja vas volim. Vi ste srce.
- Dragaa moja, to me veseli. Ali to nije istina.
- Nemojte biti glupi.
- Vidite, gospodine Barnes, upravo zato što sam, mnogo toga proživio sada mogu u svemu od srca uživati. Mislite li i vi tako?
- Apsolutno tako.
- Znam - rekao je knez. - U tome je tajna. Čovjek mora spoznati što su vrijednosti.

- Zar se s vašim vrijednostima nikad ništa ne dešava - upitala je Brett.
- Ne. Više ne.
- Nikad se ne zaljubite?
- Stalno - rekao je knez. - Uvijek sam zaljubljen.
- Kako to djeluje na vaše vrijednosti?
- I to ima svoje mjesto među mojim vrijednostima.
- Nemate vi nikakvih vrijednosti. Vi ste mrtvi, eto što je.
- Ne, draga moja. Niste u pravu. Nipošto nisam mrtav.

Popili smo tri boce šampanjca i knez je ostavio košaru u mojoj kuhinji. Večerali smo u jednom restoranu u Bois. Večera je bila izvrsna. Hrana je zauzimala istaknuto mjesto među kneževim vrijednostima. Kao i vino. Za vrijeme večere knez je bio u krasnoj formi. Kao i Brett. Sjajno društvance.

- Kamo biste sada? - upitao je knez nakon večere. Posljednji smo ostali u restoranu. Dva su konobara stajala kraj vrata. Htjeli su kući.

- Mogli bismo malo na Brdo - rekla je Brett. - Baš smo se sjajno zabavljali. Knez je sav blistao. Bio je veoma raspoložen.

- Vi ste jako zgodni ljudi - rekao je. Opet je zapalio cigaru. - Zašto se vas dvoje ne oženite?

- Hoćemo voditi svak svoj život - rekao sam.

- Moramo misliti na svoje karijere - rekla je Brett. - Hajdemo. Izvucimo se odavde.

- Dajte da popijemo još jedan brendi - rekao je knez.
- Popit ćemo gore na Brdu.
- Ne. Da popijemo ovdje gdje je mirno.
- Vi i vaš mir - rekla je Brett. - Sto muškarci uvijek kukaju za mirom?
- Sviđa nam se - rekao je knez. - Kao što se vama, draga moja, sviđa buka.
- Dobro onda - rekla je Brett. - Da popijemo u to ime!
- Sommelier! - pozvao je knez.
- Da, gospodine.
- Koji vam je brendi najstariji?
- Tisućuostamsto jedanaesta, gospodine.
- Donesite nam bocu.
- Hej. Nemojte biti razmetljivi. Jake, zaustavi ga.
- Slušajte, draga moja. U starom brendiju dobivam za svoj novac veću vrijednost nego u kakvim god drugim antikvitetima.
- Imate mnogo antikviteta?
- Punu kuću.

Napokon smo otišli na Montmartre. Kod Zellija je bilo sve krcato, zadimljeno i bučno. Glazba te zapljusnula na samom ulazu. Brett i ja smo zaplesali. Bilo je tako krcato, da smo se jedva kretali. Crnac bubnjar domahnuo je Brett. Zapali smo u najgoru gužvu i plesali tik pred njim, na jednom mjestu.

- Kako ide, seko? Gala?
- Sjajno.
- Tooo je gaaa-la!

Bio je sve sami zubi i usta.

- To mi je veliki prijatelj - rekla je Brett. - Dobar bubnjar, ko bog.

Glazba je prestala i krenuli smo k stolu, gdje je sjedio knez. Ali glazba je opet počela, pa smo i dalje plesali. Pogledao sam kneza. Sjedio je za stolom i pušio cigaru. Glazba je opet stala.

- Idemo tamo.

Brett je krenula k stolu. Glazba je počela i opet smo zaplesali, stiješnjeni u gomili.

- Jake, očajan si plesač. Michael je najbolji plesač što ga znam.
- Fantastičan je.

- Ima svoje dobre strane.
- Meni je simpatičan - rekao sam. - Strašno mi je to drag čovjek.
- Udat ću se za njega - rekla je Brett. - Smiješno. Nisam tjedan dana ni pomislila na njega.
- Zar mu ne pišeš?
- A, ne ja. Nikad ne pišem pisma.
- Siguran sam da on tebi piše.
- Dakako. I to strašno lijepa pisma.
- Kada ćete se vjenčati?
- Odakle da ja znam? Čim mognemo dobiti rastavu. Michael nastoji nagovoriti majku da plati za rastavu.

- Mogu li ti ja pomoći?

- Ne budi lud. Michaelovi imaju para na vagone.

Glazba je prestala. Vratili smo s k stolu. Knez je ustao.

- Vrlo zgodno - rekao je. - Izgledali ste vrlo, vrlo zgodno.
- Vi, kneže, ne plešete? - upitao sam.
- Ne. Prestar sam.
- Ah, nemojte mi tu glumiti - rekla je Brett.
- Plesao bih, draga moja, kad bih u tome uživao. Uživam da gledam vas kako plešete.

- Sjajno - rekla je Brett. - Jednom ću vam opet plesati, obećajem. - Što je s vašim malim prijateljem, Zizijem?

- Da vam kažem pravo. Uzdržavam tog momka, ali nije mi do toga da ga vodam sa sobom.

- Malo je težak.

- Pazite, mislim, da taj momak ima budućnost. Ali osobno mi nije do njegova društva.

- Jake misli otprilike isto.

- Ježim se kad ga vidim.

- Što ćemo - knez je slegnuo ramenima. - Što se njegove budućnosti tiče, čovjek nikad ne zna. Bilo kako bilo, njegov je otac bio veliki prijatelj mome ocu.

- Hajdemo. Idemo plesati - rekla je Brett.

Zaplesali smo. Bila je gužva i tijesno.

- Ah, dragi - rekla je Brett. - Tako se grozno osjećam.

Imao sam dojam da proživljavam nešto što se već jednom prije dogodilo. - Čas prije bila si odlično raspoložena.

Bubnjar je zaurlao: »Ne možeš dvaput...«

- Prošlo me.

- Što ti je?

- Ne znam. Naprosto mi je užasno.

».....« pjevao je bubnjar. Tada se prebacio na batiće.

- Hoćeš da odemo?

Imao sam osjećaj, kao u mori, da se sve ovo ponavlja, da sam kroz sve to već prošao a sada moram opet.

».....« pjevao je bubnjar tiho.

- Idemo - rekla je Brett. - Ne ljutiš se?

».....« zaurlao je bubnjar i nacerio se Bretti.

- Dobro - rekao sam. Izvukli smo se iz gužve. Brett je otišla u toaletu.

- Bretti se ide - rekao sam knezu. Kimnuo je. - Zbilja? Onda dobro. Uzmite kola. Ja ću ostati ovdje još neko vrijeme, gospodine, Barnes.

Rukovali smo se.

- Baš smo se sjajno proveli - rekao sam. - Molim vas da ovo prepustite meni. - Izvadio sam novac iz džepa.

- Gospodine Barnes, nemojte biti smiješni - rekao je knez.

Prišla nam je Brett, ogrnuta stolom. Poljubila je kneza i položila mu ruku na rame da ga spriječi da ustane. Dok smo izlazili kroz vrata, osvrnuo sam se i tri su djevojke bile za njegovim stolom. Ušli smo u velika kola. Brett je šoferu dala adresu svog hotela.

- Ne, nemoj doći gore - rekla je pred hotelom. Pozvonila je i netko je otkračunao vrata.

- Zbilja?

- Nemoj. Molim te.

- Laku noć, Brett - rekao sam. - Žao mi je što se osjećaš grozno.

- Laku noć, Jake. Laku noć, dragi. Neću te više vidjeti. - Poljubili smo se, stojeći pred vratima. Odgurnula me je. Opet smo se poljubili. - Jao, nemoj! - rekla je Brett.

Brzo se okrenula i ušla u hotel. Šofer me odvezao do moga stana. Dao sam mu

dvadeset franaka i on je dotaknuo kapu i rekao: - Laku noć, gospodine, - i odvezao se. Pozvonio sam. Vrata su se otvorila i popeo sam se na kat i legao u postelju.

KNJIGA DRUGA

GLAVA VIII

Nisam više vidio Brett sve dok se nije vratila iz San Sebastiana. Odande sam dobio od nje razglednicu. Na njoj je bila slika Conche i pisalo je: »Dragi. Živim mimo i zdravo. Poljubac svim našim momcima. Brett.«

Niti sam više vidio Roberta Cohna. Čuo sam da je Frances otišla u Englesku i primio sam pisamce od Cohna gdje kaže da ide na dva tjedna u selo, ne zna još gdje, ali da me drži za riječ što se tiče pecanja u Španjolskoj o kojem smo zimus razgovarali. Uvijek ga mogu pronaći, pisao je, preko njegove banke.

Brett je otišla. Nisam razbijao glavu oko Cohnovih nevolja, zapravo sam uživao što ne moram igrati tenis, imao sam gomilu posla, često sam odlazio na trke, večeravao s prijateljima, a u uredu ulagao nešto prekovremenog rada, da dio stvari posvršavam unaprijed pa da ih mogu ostaviti u rukama tajnice, kad Bili Gorton i ja budemo koncem lipnja, kao što je predviđeno, strug-nuli u Španjolsku. Bill Gorton je doputovao, proveo nekoliko dana u stanu i otišao u Beč. Bio je vrlo veseo i izjavio je da je Amerika divna. New York je divan. Prošla kazališna sezona je bila veličanstvena a u boksu se pojavila prava žetva sjajnih mladih poluteškaša. Svaki od njih ima dobre izgleda da se razvije, dobije nešto kila i izazove Dempseyja. Bill je bio odlično raspoložen. Posljednjom knjigom zaradio je more para, a zaradit će ih još i više. Dobro smo se proveli dok je bio u Parizu, a onda je otputovao u Beč. Namjeravao se vratiti za tri tjedna, a onda ćemo poći u Španjolsku na malo pecanja, a zatim na fiestu u Pamplonu. Pisao je da je Beč divan. Zatim dopisnica iz Budimpešte: »Jake, Budimpešta je divna.« Onda sam primio telegram: »Dolazim u ponedjeljak.«

U ponedjeljak navečer pojavio se u stanu. Čuo sam kako njegov taksi staje, provirio kroz prozor i doviknuo mu; mahnuo mi je i stao se penjati stubištem, noseći prtljagu. Izašao sam mu u susret na stubište i prihvatio jedan od kovčega.

- Onda - rekao sam - čujem da si divno putovao.
- Divno - rekao je. - Budimpešta je apsolutno divna.
- A kako je u Beču?
- Nije baš tako sjajno, Jake. Nije baš sjajno. Mislio sam da je bolji nego jest.
- Što se desilo? - iznosio sam čaše i sodu.
- Nadrmao sam se, Jake. Nadrmao sam se ko zemlja.
- Neobično. Najbolje da nešto popiješ.

Bili je protrljao čelo. - Čudna stvar - rekao je. - Nemam pojma kako mi se to dogodilo. Iznenada se dogodilo.

- Dugo trajalo?
- Četiri dana, Jake. Trajalo je točno četiri dana.
- Gdje si bio?
- Ne sjećam se. Napisao sam ti dopisnicu. Toga se jasno sjećam.
- Jesi što drugo radio?
- Nisam tako siguran. Može biti.
- Hajde dalje. Pričaj.
- Ne sjećam se. Ispričao bih ti sve da se mogu sjetiti.
- Hajde. Popij ovo piće i sjeti se.

- Možda ću se nešto malo i sjetiti - rekao je Bili. - Sjećam se pomalo nakakvog boksačkog susreta. Golemi bečki profesionalni boksački susret. Sudjelovao je jedan Crnac. Savršeno se sjećam Crnca.

- Hajde dalje.

- Divan Crnac. Nalik na Tigra Flowersa, samo četiri puta veći. A onda, odjednom, svi su počeli bacati stvari. Ja ne. Crnac je upravo oborio lokalnog momka. Crnac je podigao rukavicu. Kao da hoće držati govor. Tada ga je lokalni Bijelac maznuo. A onda ti je on bijelog momka opalio tako da se ovaj nije više probudio. Tada su svi stali bacati stolice. Crnac je pošao kući s nama, u našim kolima. Nije mogao uzeti ni vlastito odijelo. Obukao je moj kaput. Sada se sjećam čitave stvari. Velika sportska večer.

- Što se desilo?

- Posudio sam Crncu nešto odjeće i krenuo s njim da pokušamo izvući njegove pare. Tvrđili su da Crnac njima duguje na račun toga što je dvorana uništena. Zanima me tko je prevodio? Jesam li to bio ja?

- Vjerojatno nisi ti.

- Imaš pravo. Nikako nisam ja. Bio je jedan drugi. Čini mi se da smo ga zvali tamošnjim harvardovcem. Sjećam ga se sada. Studirao je glazbu.

- I kako ste prošli?

- Ne baš najbolje, Jake. Svuda nepravda. Organizator je tvrdio da je Crnac obećao da će pustiti da lokalni momak ostane na nogama. Tvrđi da je Crnac prekršio ugovor. Ne može se nokautirati bečkog momka u Beču. »Boga mi moga, gospodine Gorton« rekao je Crnac, »četrdeset minuta u onom ringu nisam ništa drugo

ni radio nego se trudio da nekako ostane na nogama. Taj bijeli dečko mora da se sam pretegnuo kad je zamahnuo na mene. Nisam ga ni dotaknuo.«

- Jeste li dobili što novaca?

- Ni pare, Jake. Dobili smo jedino Crnčevo odijelo. Netko mu je osim toga zdipio sat. Sjajan Crnac. Velika je greška ići u Beč. Nije baš sjajan, Jake. Nikako sjajan.

- Sto je bilo s Crncem?

- Vratio se u Köln. Tamo živi. Oženjen. Ima obitelj. Napisat će mi pismo i poslat će mi pare koje sam mu posudio. Divan Crnac. Nadam se da sam mu dao točnu adresu.

- Vjerojatno jesi.

- Dobro, svejedno, hajdemo nešto jesti - rekao je Bili. - Osim ako nećeš da ti pričam još putnih dogodovština.

- Pričaj.

- Hajdemo jesti.

Sišli smo i izašli na Boulevard St. Michel u toplu lipanjsku večer.

- Kamo ćemo?

- Da večeramo na otoku?

- Slažem se.

Prošetali smo Boulevardom. Na raskršću Boulevarda s Rue Denfert-Rochereau nalazi se spomenik dvojici ljudi u dugim haljama.

- Znam tko su ovi - Bili je ogledavao spomenik. - Gospoda koja su izmislila farmaciju. Ne može se mene nasamariti kad je riječ o Parizu.

Produžili smo.

- Evo radnje za prepariranje životinja - rekao je Bili. - Hoćeš nešto kupiti? Lijepog punjenog psa?

- Pusti - rekao sam - nacvrcao si se.

- Jako lijepi punjeni psi - rekao je Bili. - Svakako bi ti razvedrili stan.

- Hajde, idemo.

- Samo jednog punjenog psa. Volim punjene pse, ali mogu živjeti i bez njih. Ali slušaj, Jake. Samo jednog punjenog psa.

- Hajdemo. Mani.

- Kad ga jednom kupiš značit će ti sve na svijetu. Jednostavna razmjena dobara. Ti njima daš novac. Oni tebi punjenog psa.

- Kupit ćemo ga na povratku.
- U redu. Neka bude po tvome. Put u pakao popločen je nekupljenim punjenim psima. Nije moja krivnja.

Produžili smo.

- Što ti bi da si se odjednom toliko zatelebao u punjene pse?
- Uvijek sam gajio ljubav prema psima. Uvijek sam bio veliki ljubitelj životinja.

Zaustavili smo se da nešto popijemo.

- Svakako, piti volim - rekao je Bili. - Morao bi i ti to jedanput probati, Jake.
- Imaš sto i četrdeset četiri poena fora.
- Ne bi te to smjelo obeshrabriti. Ne budi nikad malodušan. Tajna moga uspjeha. Nikada nisam bio malodušan. Nikada nisam bio javno malodušan.
- Gdje si pio?
- Svratio sam usput u Crillon. George mi je smiješao par »Jackovih ruža«. George je velik čovjek. Znaš li tajnu njegova uspjeha? Nikad nije bio malodušan.
- Još tri pernode otprilike i bit ćeš malodušan.
- Ne javno. Ako vidim da me hvata malodušnost, otići ću dalje sám. U tome sam kao mačka.
- Kad si vidio Harveyja Stonea?
- U Crillonu. Harvey je bio tek mrvičak malodušan. Nije tri dana jeo. Ne jede više. Samo se izgubi kao mačka. Jako tužno.
- Ništa mu neće biti.
- Sjajno. Ipak bih volio da ne nestaje stalno kao mačka. To me nervira.
- Što ćemo večeras?
- Posve mi je svejedno. Samo nemoj da budemo malodušni. Kad bi oni ovdje imali kakva tvrdokuhana jaja? Kad bi tvrdokuhana jaja imali ovdje, ne bismo morali prijeći čitav onaj komad do otoka da nešto jedemo.
- Niks - rekao sam. - Propisno ćemo večerati.
- Dao sam samo jedan prijedlog - kaže Bili. - Da krenemo?
- Hajdemo.

Opet smo krenuli Boulevardom. Kraj nas je prošao fijaker. Bili ga je pogledao.

- Vidiš li taj fijaker? Za Božić ću dati da se za tebe preparira ovaj fijaker. Svim ću svojim prijateljima pokloniti punjene životinje. Ja sam prirodo-pisac.

Prošao je jedan taksi, netko je iznutra domahnuo, a onda pokucao šoferu da stane. Taksi se parkirao uz pločnik. U njemu je bila Brett.

- Prekrasna dama - rekao je Bili. - Namjerava nas kidnapirati.
- Zdravo - rekla je Brett. - Zdravo!
- Ovo je Bill Gorton. Lady Ashley.

Brett se osmjehnula Billu. - Hej, upravo sam se vratila. Nisam se još ni okupala. Michael dolazi večeras.

- Dobro. Dođi s nama na večeru, pa ćemo svi zajedno poći da ga dočekamo.
- Moram se malo oprati.
- Ah, koješta! Hajde.
- Moram se okupati. Ne dolazi sve do devet.
- Hajde onda da nešto popijemo prije nego se okupaš.
- To bi mogla. Nije ti loša ideja.

Ukrcali smo se u taksi. Šofer se okrenuo i pogledao nas.

- Stanite kod prvog bistroa - rekao sam.
- Mogli bismo o istom trošku skoknuti do Closerie - rekla je Brett. - Ne mogu piti ove loše konjake.

- Closerie des Lilas.

Brett se okrenula Billu.

- Jeste li već dugo u ovom kužnom gradu?
- Upravo sam danas došao iz Budimpešte.
- Kako je bilo u Budimpešti?
- Divno. Budimpešta je divna.
- Pitaj ga kako je u Beču.
- Beč je - rekao je Bili - čudan grad.
- Vrlo nalik Parizu - osmjehnula mu se Brett, nabravši kutove očiju.
- Baš tako - rekao je Bili. - U ovom času vrlo nalik Parizu.
- Ti zbilja imaš dobar zalet.

Sjedeći na terasi u Lilas, Brett je naručila viski i sodu, kao i ja, a Bili uzeo još jedan pernod.

- Kako si mi, Jake?
- Fantastično - rekao sam. - Ludo sam se zabavljao.

Brett me pogledala. - Baš sam bila glupa što sam otišla - rekla je. - Kretenski je

odlaziti iz Pariza.

- Jesi li se dobro provela?
- Ah da, uglavnom. Zanimljivo. Ne pretjerano zabavno.
- Jesi koga vidjela?
- Ne. Gotovo nikog. Nisam uopće izlazila.
- Zar se nisi kupala u moru?
- Ne. Nisam radila ama baš ništa.
- Zvuči kao Beč - rekao je Bili.

Brett je nabrala kutke očiju, promatrajući ga.

- Znači, vi tako u Beču.
- Svi tako u Beču.

Brett mu se opet nasmiješila.

- Jake, imaš zgodnog prijatelja.
- Nije loš tip - rekao sam. - On je preparator životinja.
- Bilo je to u drugoj zemlji - rekao je Bili. - A osim toga, sve životinje su mrtve.
- Još jedan - rekla je Brett - i moram bježati. Molim te pošalji konobara po taksu.

- Ima čitava kolona taksija. Tik pred ulazom.
- Dobro.

Popili smo i utrpali Brett u taksu.

- Pazi da budeš u Selectu oko deset. Neka i on dođe. Michael će biti tamo.
- Bit ćemo tamo - rekao je Bili. Taksu je krenuo i Brett nam je mahнула.
- Kakva ženska - rekao je Bili. - Zgodna ko vrag. Tko je taj Michael?
- Čovjek za kojeg će se udati.
- E, što se može - rekao je Bili. - Kad god koga upoznam, nabasam na isti stadij stvari. Sto da im pošaljem? Misliš da bi im se sviđao par punjenih trkačkih konja?
- Bolje da idemo na večeru.
- Je li ona zbilja Lady ovo ili ono? - Bili je upitao u taksiju na putu prema lie Saint Louis.

- Ah da, jest. Ima pedigree, sve po propisu.
- Tako, znači, tako.

Večerali smo u restoranu Madame Lecomte na drugom kraju otoka. Bio je krcat

Amerikancima i morali smo stojeći čekati da dobijemo mjesto. Netko ga je unio u listu američkih ženskih klubova kao zanimljivi antikni restoran na pariškim kejevi-ma, koji još nije zaražen Amerikancima, pa smo morali četrdeset i pet minuta čekati na stol. Bili je dolazio u ovaj restoran 1918, i onda odmah poslije primirja, i Madame Lecomte se sva uskokodakala kad ga je vidjela.

- Ali nam ipak ne daje stol - rekao je Bili. - Svejedno, veličanstvena žena.

Dobro smo večerali, pečenu kokoš, mladi grašak, pire od krumpira, salatu, nekoliko pita od jabuka i sir.

- Okupili ste ovdje, vidim, more svijeta - rekao je Bili gospođi Lecomte. Podigla je ruku. - Ah, Bože!

- Obogatit ćete se.

- Nadam se.

Kad smo popili kavu i *fines* dobili smo račun, ispisan kao obično kredom na pločici, što je bez sumnje bilo jedno od »starinskih« obilježja, platili ga, rukovali se i otišli.

- Monsieur Barnes, više nikad ne navraćate ovamo - rekla je Madame Lecomte.

- Previše zemljaka.

- Dođite na ručak. Nije tolika gužva.

- Dobro. Jednom ću skoknuti.

Prošetali smo se pod stablima koja su izrastala nad rijekom na onoj strani otoka gdje je Quai d'Orléans. Preko rijeke vidjeli su se polurazrušeni zidovi starih kuća, koje su se demolirale.

- Onuda će probiti ulicu.

- To im je slično - rekao je Bili.

Produžili smo i obišli otok. Rijeka je bila mračna i prošao je *bateau mouche*. Sav blistav od svjetala, pojavio se brzo i tiho i isto tako nestao iz vida, pod most. Dolje niz rijeku čučala je Notre Dame ocrтана prema noćnom nebu. Prešli smo na lijevu obalu Seine drvenim pješačkim mostom od Quai de Béthune, zastali na mostu i gledali niz rijeku na Notre Dame. Ovako s mosta, otok je djelovao mračno, kuće su stršile visoko u nebo, a stabla su bila samo sjene.

- Prilično impresivno - rekao je Bili. - Bože, što mi je drago da sam se vratio.

Naslonili smo se na drvenu ogradu mosta i gledali uz rijeku svjetla velikih mostova. Ispod nas je voda bila glatka i crna. Oplakivala je mosne nosače bez šuma. Kraj nas je prošao čovjek s djevojkom. Hodali su, obgrlivši jedno drugo.

Prešli smo most i krenuli uz Rue du Cardinal Lemoine. Bio je to strm uspon i

pješačili smo čitavim putem do Place Contrescarpe. Kandelabri su prosijavali kroz krošnje stabala na trgu, a pod stablima je stajao autobus S, spreman na polazak. Glazba se čula s vrata Négre Joyeux. Kroz prozor Café Aux Amateurs vidio sam dugačku pocinčanu težu. U otvorenoj kuhinji Amateursa jedna je djevojka pržila u ulju ploškice krumpira. Tu je bio željezni lonac s gulašem. Djevojka je nasula nešto gulaša na tanjur nekom starcu koji je stajao pred njom držeći u ruci bocu crnog vina.

- Hoćeš da nešto popijemo?
- Neću sad - rekao je Bili. - Nije mi potrebno.

S Place Contrescarpe skrenuli smo desno, hodajući po glatkim, uskim ulicama, s obje strane obrubljenim visokim starim kućama. Neke su kuće izbijale u ulicu. Druge su bile uvučene. Stigli smo na Rue du Pot de Fer i slijedili je sve dok nas nije dovela do strogog pravca, na sjever i na jug, Rue Saint Jacques i tada smo krenuli na jug, kraj Val de Grace, uvučenog duboko iza dvorišta i željezne ograde, sve do Boulevarda du Port Royal.

- Sto bi ti sada? - upitao sam. - Da pođemo do kavane i nađemo Brett i Mikea?
- Zašto ne?

Hodali smo duž Port Royala sve dok nije postao Montparnasse, a onda dalje kraj Lilas, kraj Lavignea i drugih malih kavana, Damoya, prešli ulicu do Rotonde, i onda kraj njenih svjetala i stolova do Selecta.

Michael nam je došao u susret između stolova. Pocrnio je i djelovao je zdravo.

- Zdraaa-vo, Jake - rekao je. - Zdra-vo, zdravo! Kako si mi, stari moj?
- Kao da si u dobroj formi, Mike.
- Ah, i jesam. U strašno sam dobroj formi. Nisam ništa drugo radio nego hodao. Šetao sam se po čitav dan. Samo jedno piće dnevno, i to s majkom na čaju.

Bili je otišao u bar. Stajao je, razgovarajući s Brett, koja je sjedila na visokoj stolici, prekriženih nogu. Nije imala čarapa.

- Baš mi je drago, Jake, što te vidim - rekao je Michael. -Malo sam se nacvrcao, da znaš. Čudno, ne? Jesi li primijetio moj nos?

Na hrptu nosa bila mu je mrlja osušene krvi.

- To sam zaradio na kovčezima neke stare gospođe - rekao je Mike. - Pružio sam se da joj ih pomognem skinuti i pali su mi na nos.

Brett je od šanka mahnula dugačkim držačem cigareta, i nabrala kutke očiju.

- Stara gospođa - rekao je Mike. - Njeni su kovčezi *pali* ravno na mene. Hajdemo unutra da vidimo Brett. Bogami, kakav komad ženske. Brett, zbilja si zgodna ženska. Gdje si samo našla ovakav šeširić?

- Jedan mi ga je momak poklonio. Ne sviđa ti se?
- Užasan šešir. Molim te nabavi pristojan šešir.
- Ah, mi sad imamo toliko novaca - rekla je Brett. - Čuj, ti se još nisi upoznao s Billom? Baš si mi ti nekakav domaćin, Jake.

Okrenula se Mikeu. - Ovo je Bill Gorton. Ovaj pijanac je Mike Campbell. Gospodin Campbell je totalni bankrot.

- Mislite da nije istina? Znaš da sam jučer u Londonu sreo svog bivšeg partnera. Tupa koji me udesio.

- Što je rekao?
- Platilo mi je piće. Mislio sam, bolje da prihvatim bar to. Čuj, Brett, zbilja si komad ženske. Što velite, zar nije prekrasna?
- Prekrasna. S ovim nosom?
- Dražestan nosić. Hajde, uperi ga prema meni. Zar nije ženska i po?
- Kako nismo mogli tog čovjeka i dalje držati u Škotskoj?
- Slušaj, Brett, idemo čim prije u krevet.
- Ne budi nepristojan, Michael. Sjeti se da ima dama kraj ovog šanka.
- Zar nije komad ženske? Što ti, Jake, kažeš?
- Večeras ima boks - rekao je Bili. - Biste li išli?
- Boks? - rekao je Mike. - Tko boksa?
- Ledoux i ne znam tko.
- Vrlo je dobar, taj Ledoux - rekao je Mike. - Volio bih da ga vidim, zbilja - napregnuo se da se malo pribere - ali ne mogu. Dogovorio sam sastanak s ovom stvarcom ovdje. Slušaj me, Brett, nabavi novi šešir.

Brett je navukla pusteni šešir duboko preko jednog oka i nasmiješila se ispod oboda. - Vas dvojica samo pođite na boks. Ja vodim gospodina Campbella ravno kući.

- Nisam pijan - rekao je Mike. - Možda samo malčice. Čuj, Brett, ti si ženska za moju kuću.

- Pođite lijepo na boks - rekla je Brett. - Gospodin Campbell postaje nezgodan. Što ti, Michael znače ovi izljevi nježnosti?

- Kažem ti, da si dobar komad.

Zaželjeli smo jedni drugima laku noć. - Žao mi je što ne mogu s vama - rekao je Mike. Brett se nasmijala. Osvrnuo sam se s vrata. Mike je držao jednu ruku na šanku i naginjao se prema Brett, govoreći. Brett ga je promatrala posve hladnokrvno, ali

kutovi očiju su joj se smiješili.

Vani na pločniku, rekao sam: - Ide li ti se na boks?

- Pa jasno - rekao je Bili. - Ako ne moramo pješke.
- Mike se puno uzбудio oko svoje ženske - rekao sam u taksiju.
- Pa - rekao je Bili. - Bilo bi mu vraški teško to baš jako zamjeriti.

GLAVA IX

Borba između Ledouxa i Kida Francisa održavala se dvadesetog lipnja navečer. Bila je to dobra borba. Ujutro nakon toga primio sam pismo Roberta Cohna, koje je pisao iz Hendayea. Provodi veoma mirne dane, javljao je, kupa se, igra malo golfa i puno bridža. Hendaye ima sjajnu plažu, ali on nestrpljivo čeka da čim prije krene na pecanje. Kada ću poći onamo? Ako mu kupim dvostruko pletenu uzicu, on će mi platiti kad je donesem.

Istoga jutra napisao sam Cohnu iz ureda da ćemo Bili i ja krenuti iz Pariza dvadeset petog, osim ako mu ne telegrafiram drugačije, i da ćemo se sastati u Bayonneu, odakle ćemo zatim autobusom preko planina u Pamplonu. Iste sam večeri oko sedam sati svratio u Select da nađem Michaela i Brett. Nije ih bilo, pa sam otišao preko u Dingo. Sjedili su unutra za šankom.

- Zdravo, dragi - Brett mi je pružila ruku.
- Zdravo, Jake - rekao je Mike. - Kažu mi da sam sinoć bio pijan ko zemlja.
- Misliš da nisi? - rekla je Brett. - Prava sramota.
- Slušaj - rekao je Mike. - Kad ideš dolje u Španjolsku? Bi li ti imao što protiv da nas dvoje pođemo s tobom?
- To bi bilo sjajno.
- Ne bi te to smetalo, zbilja? Znaš, već sam bio u Pamploni. Brett umire od želje da ide. Jesi siguran da ti nećemo biti ko kamen o vratu?
- Ne pričaj gluposti.
- Malo sam nakresan, da znaš. Ne bih te to ni pitao da nisam. Sigurno nemaš ništa protiv?
- Ah, začepi Michael - rekla je Brett. - Kako sad čovjek i može reći da neće? Pitat ću ga ja kasnije.
- Ali nemaš ništa protiv, je l tako?
- Nemoj to više ni pitati, ako me ne želiš razljutiti. Bili i ja idemo dvadeset petog ujutro.
- Uzgred, gdje je Bili? - upitala je Brett.
- Negdje u Chantillyju, ruča s nekim ljudima.
- Dobar momak.
- Sjajan momak - rekao je Mike. - Zbilja sjajan.

- Ti ga se ni ne sjećaš - rekla je Brett.
- Sjećam ga se. Savršeno ga se sjećam. Ovako ćemo, Jake: mi ćemo dolje, ali dvadeset četvrtog navečer. Brett ne može ujutro ustati.
- Ma nemoj!
- Ako nam stignu pare i ako ti kažeš da ti ne smetamo.
- Pare će stići, ne boj se. Ja ću se pobrinuti.
- Reci mi kakvu opremu da mi pošalju od kuće?
- Nabavi dva ili tri štapa s koturima, udice i nešto mušica.
- Ja neću pecati - umiješala se Brett.
- Naruči onda dva štapa, pa Bili ne mora kupovati za sebe.
- Dogovoreno - rekao je Mike. - Poslat ću telegram majordomu.
- Pa to će biti sjajno! - rekla je Brett. - španjolska! Ala ćemo se zabavljati!
- Dvadeset peti. Kada je to?
- Subota.
- O, moramo se već početi pripremati:
- Onda - rekao je Mike - idem odmah kod brijača.
- Moram se okupati - rekla je Brett. - Jake, otprati me do hotela. Budi srce.
- Zbilja krasan hotel! - rekao je Mike. - Mislím da je kupleraj.
- Kad smo dolazili u hotel, ostavili smo bili prtljagu kod Dinga, i u hotelu su nas pitali hoćemo li sobu samo za poslijepodne. Bili su užasno zadovoljni što namjeravamo ostati cijelu noć.

- Uvjeren sam da je kupleraj - rekao je Mike. - Bar *ja* bi to trebao znati.

- Ah, začepi već jednom, i kreni na šišanje.

Mike je izašao. Brett i ja smo sjedili za šankom.

- Hoćeš još jedan?

- Mogao bih.

- Ovo mi je trebalo - rekla je Brett.

Izašli smo i hodali niz Rue Delambre.

- Nisam te pravo ni vidjela otkad sam se vratila - rekla je Brett.

- Ne.

- Kako si mi, Jake?

- Fino.

Brett me pogledala. - Čuj - rekla je - ide li i Robert Cohn na taj put?

- Da. Zašto?
- Ne misliš da bi mu to moglo malo teško pasti?
- Ne razumijem zašto?
- Sto misliš, s kim sam bila dolje u San Sebastianu?
- Čestitam - rekao sam.

Hodali smo dalje.

- Zašto si to rekao?
- Ne znam. Sto bi htjela da ti kažem?

Hodali smo dalje, zatim skrenuli za ugao.

- Osim svega, ponašao se prilično dobro. Tu i tamo je malo dosadan.
- Je ii?
- Mislila sam da će to za njega biti dobro.
- Mogla bi se posvetiti socijalnoj skrbi.
- Ne budi zločest.
- Ne ću.
- Zbilja nisi znao?
- Nisam - rekao sam. - Valjda nisam na to ni mislio.
- Misliš da će mu ovo teško pasti?
- To je njegova stvar - rekao sam. - Javi mu da dolaziš. Može uvijek ne doći.
- Pisat ću mu, da mu pružim priliku da se izvuče.

Nisam više vidio Brett sve do dvadeset četvrtog lipnja.

- Je li ti Cohn što javio?
- Kako da ne. Strašno je zagrijan za stvar.
- Isuse Bože!
- I meni se činilo da je to malo čudno.
- Kaže da ne može dočekati da me vidi.
- Zar on misli da dolaziš sama?
- Ne. Pisala sam mu da dolazimo svi zajedno. Michael i svi drugi.
- Fantastičan je.
- Vidiš ti to.

Očekivali su da im novac stigne sutradan. Dogovorili smo se da ćemo se sastati u Pamploni. Oni će otići direktno u San Sebastian i odande će doći vlakom. Svi ćemo se

sastati u hotelu Montoya u Pamploni. Ako se ne pojave najkasnije do ponedjeljka, mi ćemo sami otići naprijed do Burgueta u brdima da počnemo pecati. Do Burgueta ima autobus. Ispisao sam im red vožnje da nas mogu slijediti.

Bill i ja krenuli smo jutarnjim vlakom s Gare d'Orsay. Bio je krasan dan, ne previše toplo, i krajolik je od samog početka bio lijep. Navratili smo u vagon restoran i doručkovali. Kad smo odlazili iz vagon restorana zatražio sam od konduktera brojeve za prvu rundu ručka.

- Nema ništa do pete.
- Što to znači?

Na ovom vlaku nikad nije bilo više od dvije runde za ručak i uvijek je na obje bilo mnogo slobodnih mjesta.

- Sve je rezervirano - rekao je kondukter vagon restorana.
- Peta će runda biti u tri i trideset.
- Ovo je ozbiljna stvar - rekao sam Billu.
- Daj mu deset franaka.
- Evo - rekao sam. - Htjeli bismo jesti u prvoj rundi.

Kondukter je spremio deset franaka u džep.

- Zahvaljujem - rekao je. - Savjetovao bih vam, gospodo, da uzmete nekoliko sendviča. Sva su mjesta za prve četiri runde rezervirana još iz željezničke uprave.

- Ti ćeš, braco, daleko dotjerati - rekao mu je Bili engleski.

- Da sam ti dao pet franaka ti bi mi vjerojatno savjetovao da skočim iz vlaka.

- Comment?

- Idi u božju mater! - rekao mu je Bili. - Donesi sendvič i bocu vina. To mu ti reci, Jake.

- I pošaljite nam ih u susjedni vagon. - Opisao sam mu gdje se nalazimo.

U našem je kupeu sada sjedio jedan čovjek, njegova žena i sin.

- Vi ste vjerojatno Amerikanci, jelda? - upitao je čovjek -Provodite se dobro na putu?

- Divno - rekao je Bili.

- Eto tako treba. Čovjek mora putovati dok je mlad. Mamica i ja smo uvijek željeli da skoknemo preko bare, ali morali smo se strpiti.

- Mogao si putovati ovamo prije deset godina, da si htio -rekla je žena. - Ali uvijek si govorio: prvo treba vidjeti Ameriku! I da vam kažem, mnogo smo toga i vidjeli, ovako ili onako, s koje god strane uzmeš.

- Čujte, ima more Amerikanaca u ovom vlaku - rekao je muž. - Ima ih sedam vagona iz Daytona, Ohio. Bili su na hodočašću u Rimu, a sada idu dolje u Biarritz i Lourdes.

- A dakle to su ti. Hodočasnici. Pišljivi puritanci - rekao je Bili.

- Iz kojeg ste dijela Amerike, momci?

- Kansas City - rekao sam. - On je iz Chicaga.

- Obojica idete u Biarritz?

- Ne. Idemo u Španjolsku na pecanje.

- E, ja osobno, nisam baš lud za pecanjem. Tamo odakle dolazimo ima ih mnogo koji to vole, doduše. U državi Montana mi vam imamo neka od najboljih mjesta za pecanje. Izlazio sam i ja s momcima na teren, ali nikad nisam pravo u to zagrizao.

- Baš ste vi na tim izletima puno pecali - rekla je žena.

Namignuo nam je.

- Znae kakve su žene. Ako poneseš sa sobom viski ili sandučić piva, odmah misle da je Sodoma i Gomora.

- Takvi su vam muškarci - rekla nam je žena. Poravnala je suknju na širokom krilu. - Njemu za volju glasala sam protiv prohibicije, a i zato što i sama volim da imam malo piva u kući, a onda on govori ovako. Pravo je čudo da se tko uopće hoće udati za takve.

- Slušajte - rekao je Bili - znate li vi da je ta hodočasnička banda zaposjela vagon restoran sve do pola četiri poslijepodne?

- Kako to mislite? Pa ne mogu tako nešto napraviti.

- Pokušajte samo dobiti mjesto.

- E, mamice moja, izgleda da nam preostaje jedino da skoknemo na još jedan doručak.

Ustala je i poravnala haljinu.

- Budite ljubazni, momci, i pripazite nam stvari. Hajde, Huberte.

Otišli su sve troje u vagon restoran. Malo nakon što su otišli, poslužnik je prošao najavljujući prvu rundu ručka, i hodočasnici, pod vodstvom svojih župnika, počeli su u koloni prolaziti hodnikom. Naš prijatelj i njegova obitelj nisu se više vratili. Jedan je konobar došao hodnikom s našim sendvičima i bocom Chablisa, i pozvali smo ga u kupe.

- Imate mnogo posla danas - rekao sam.

Kimnuo je glavom. - Počinjemo sada, u deset i po.

- Recite vi nama kada ćemo jesti!

- Ha! Tko mene pita kada jedem?

Ostavio nam je dvije čaše uz bocu, platili smo mu sendviče i dali napojnicu.

- Uzet ću tanjure odmah - rekao je - ili ih vi donesite kasnije.

Pojeli smo sendviče, popili Chablis i kroz prozor promatrali krajolik. Pšenica je upravo počela sazrijevati i polja su bila puna makova. Pašnjaci su bili zeleni, bilo je lijepih stabala, katkada su se vidjele velike rijeke ili dvorci među drvećem.

U Toursu smo izašli i kupili još jednu bocu vina, i kad smo se vratili u naš kupe, gospodin iz Montane i žena mu i sin, Hubert, već su se udobno smjestili.

- Je li dobro za kupanje u Biarritz? - pitao je Hubert.

- Taj dečko hoće da poludi ako se ne može bućnuti u vodu - rekla je majka. - Djeca teško podnose putovanje.

- Dobro je za kupanje - rekao sam. - Ali opasno kad je uzburkano.

- Jeste dobili ručak? - upitao je Bili.

- Bogami, jesmo. Sjedili smo kao ukopani kad su počeli ulaziti i mora da su mislili da pripadamo društvu. Jedan od konobara rekao nam je nešto na francuskom, a onda su naprosto trojicu od njih poslali natrag.

- Mislili su da smo bogomoljci, jasno - rekao je čovjek. - To vam svakako pokazuje moć katoličke crkve. Šteta je, momci, što niste katolici. Sigurno biste dobili ručak.

- Ja jesam - rekao sam. - Zato me to toliko i ljuti.

Ručak smo napokon dobili u četiri i četvrt. Pri kraju je Bili bio postao gotovo neugodan. Uhvatio je za rever jednog župnika koji je prolazio sa strujom hodočasnika povratnika.

- Kada ćemo mi protestanti, oče, imati prilike da jedemo?

- Ja s tim nemam nikakve veze. Imate li brojeve?

- Ovo je dovoljno da čovjeka natjera da se pridruži Ku-Klux-Klanu - rekao je Bili. Župnik ga je bijelo pogledao.

U vagon restoranu konobari su servirali peti uzastopni table d'hôte. Konobar koji nas je služio bio je posve moker od znoja. Bijela bluza mu je bila ljubičasta pod pazusima.

- Mora da pije more vina.

- Ili nosi ljubičaste potkošulje.

- Da ga pitamo.
- Nećemo. Previše je umoran.

Vlak se zaustavio na pola sata u Bordeauxu i izašli smo na postaju da se malo prošetamo. Nije bilo vremena da se ode u grad. Nakon toga prošli smo kroz Landes i promatrali kako zalazi sunce. Kroz borove šume bili su prosječeni široki protupožarni prolazi i duž njih si mogao gledati kao kroz avenije i veoma daleko vidjeti pošumljene brežuljke. Oko sedam i trideset smo večerali, promatrajući krajolik kroz otvoreni prozor vagon restorana. Bili su to sve borovima pošumljeni krajevi, puni vrijeska. Tu i tamo vidjele su se male čistine s kućama, a svako malo prošli bismo po neku pilanu. Smračilo se, ali kroz prozor smo osjećali izvana vruću i pjeskovitu i tamnu zemlju, a oko devet sati stigli smo u Bayonne. Čovjek, njegova žena i Hubert, svi su se s nama izrukovali. Putovali su dalje do La Negresse, gdje će presjesti za Biarritz.

- Dakle, nadam se da ćete imati mnogo sreće - rekao je.
- Čuvajte se na onim borbama s bikovima.
- Možda ćemo vas vidjeti u Biarritzu - rekao je Hubert.

Iskricali smo se s našim kovčezima i futrolama za štapove i prošli smo kroz mračnu postaju do osvijetljene kolone fijakera i hotelskih autobusa. Tu, stojeći s hotelskim služnicima, bio je Robert Cohn. Nije nas odmah vidio. A onda je potekao prema nama.

- Zdravo, Jake. Jeste dobro putovali?
- Odlično - rekao sam. - Ovo je Bill Gorton.
- Drago mi je.

- Hajdemo - rekao je Robert. - Ja imam fijaker. - Bio je malo kratkovidan. Nikad to prije nisam primijetio. Gledao je Billa, nastojeći da ga razabere. Bio je osim toga i plah.

- Idemo u moj hotel. Nije loš. Sasvim je zgodan.

Ukricali smo se u fijaker i kočijaš je poslagao kovčege na sjedalo do sebe i popeo se i pucnuo bičem i odvezli smo se preko mračnoga mosta u grad.

- Strašno mi je milo što sam vas upoznao - Robert je rekao Billu. - Toliko sam se naslušao o vama od Jakea, a čitao sam i vaše knjige. Jesi li mi nabavio udicu, Jake?

Fijaker se zaustavio pred hotelom i svi smo se iskricali i ušli u hotel. Bio je to zgodan hotel i ljudi na recepciji bili su dobre volje i svaki je od nas dobio po dobru sobicu.

GLAVA X

Ujutro je bilo vedro i polijevali su gradske ulice i svi smo zajedno doručkovali u kavanici. Bayonne je zgodan gradić. Nalik je veoma čistom španjolskom gradu i smješten je na velikoj rijeci. I ovako rano ujutro, već je bilo vruće na mostu preko rijeke. Prešli smo most a onda se prošetali gradom.

Nisam bio nimalo siguran da će Mikeovi štapovi stići iz Škotske na vrijeme, pa smo neko vrijeme tragali za trgovinom sportskog pribora i naposljetku kupili štap za Billa na prvom katu tekstilne trgovine. Čovjek, koji prodaje ribolovni pribor, nije bio u radnji, pa smo morali čekati da se vrati. Napokon je došao i kupili smo jeftino prilično dobar štap i dva meredova.

Izašli smo opet na ulicu i razgledali na čas katedralu. Cohn je izbacio neku opasku kako je ona veoma dobar primjer ovoga ili onoga, zaboravio sam čega. Katedrala je izgledala ugodno, zgodno i sumračno kao španjolske crkve. Zatim smo prošli kraj stare tvrđave i dalje do lokalnog ureda Syndicat d'Initiative, odakle je trebalo da krene autobus. Tu su nam rekli da autobusne veze nema sve do prvog srpnja. U turističkom uredu smo ustanovili koliko moramo platiti za auto do Pamplone i unajmili smo auto u velikoj garaži, tik iza ugla od Gradskog kazališta, za četiristo franaka. Auto nas je trebao pokupiti u hotelu za četrdeset minuta, pa smo svratili do one kavanice gdje smo doručkovali da popijemo pivo. Bilo je vruće, ali je grad mirisao prohladno, svježije, ranojutarnje i bilo je ugodno sjediti u kavani. Počeo je puhati povjetarac i osjećalo se da zrak dolazi od mora. Na trgu je bilo golubova, a kuće su bile žute, suncem prepečene boje i meni se nije odlazilo iz kavane. Ali morali smo poći u hotel da spakujemo prtljagu i platimo račun. Platili smo pivo, bacali smo pismo-glava i mislim da je platio Cohn, i krenuli u hotel.

Bill i ja smo platili samo šesnaest franaka po osobi, s deset posto dodatka za poslugu, i dali smo da nam snesu kovčege i čekali smo Roberta Cohna. Dok smo čekali vidio sam na parketnom podu žohara koji mora da je bio najmanje sedam centimetara dug. Pokazao sam ga Billu a onda ga prignječio cipelom. Složili smo se da žohar mora da je došao iz vrta. Jer zapravo, ovo je strašno čist hotel.

Cohn je napokon sišao i svi smo pošli do kola. Bio je to veliki zatvoreni automobil, šofer je nosio bijelu kabanicu s plavim ovratnikom i manžetama i otvorio nam je stražnji dio auta. Utrpali smo torbe i krenuli izvan grada. Prošli smo nešto zgodnih vrtova i mogli smo veoma lijepo vidjeti čitav grad iza sebe, a onda smo se već našli u prirodi, zelenoj, bregovitoj, i cesta se čitavo vrijeme uspinjala. Prošli smo

na cesti mnoge Baske s volovima, ili stokom, što vuče kola, i lijepe seoske zgrade, niskih krovova, sve bijelo ožbukane. U baskijskom kraju priroda djeluje veoma bogato i zeleno, a kuće i sela imućno i čisto. Svako je selo imalo teren za pelotu i na nekima su se djeca igrala na jakom suncu. Na zidovima crkava visjeli su znakovi, na kojima piše da je zabranjeno igrati pelotu na zidu, seoske kuće imale su crvene crepove na krovovima, a onda je cesta skrenula i stala se uspinjati i penjali smo se visoko, uz sam obronak brda, dok se pod nama pružala dolina i brežuljci sve do mora. More se nije vidjelo. Bilo je predaleko. Vidjeli su se bregovi i opet samo bregovi, a tek se znalo gdje je more.

Prešli smo španjolsku granicu. Bila je tamo mala rječica i most i španjolski karabinijeri s bonapartovskim kapama od lakirane kože i s kratkim puškama na leđima, s jedne strane, a s druge strane debeli brkati Francuzi u kėpisima. Otvorili su samo jedan kovčeg, odnijeli nam pasoše unutra i pregledali ih. S jedne i druge strane granice bila je po mješovita trgovina i krčma. Šofer je morao ući da popuni neke papire oko kola a mi smo izašli i prišli rječici da vidimo ima li što pastrva. Bili je malo pokušavao razgovarati španjolski s jednim od karabinjera, ali nije mu išlo baš najbolje. Robert Cohn je, pokazujući prstom, upitao ima li što pastrva u potoku, i karabinjer je rekao da ima, ali ne mnogo.

Pitao sam ga da li kad peca, ali rekao je da ne, da mu baš nije do toga.

Upravo tada jedan je starac, duge, suncem izbijeljene kose i brade, u odjeći koja kao da je bila skrojena od jute, došao do mosta. Nosio je dugačak štap a preko leđa bilo mu je prebačeno jare, zavezanih nogu, glave obješene na dolje.

Karabinijer mu je mačem mahnuo da se vrati. Čovjek se bez riječi okrenuo i pošao opet bijelom cestom u Španjolsku.

- Što je sa starim? - pitao sam.
- Nema pasoša.

Ponudio sam stražaru cigaretu. Uzeo je i zahvalio.

- Što će učiniti? - upitao sam.

Stražar je pljunuo u prašinu.

- Ah, naprosto će pregaziti potok.
- Ima li mnogo šverca?
- Ah - rekao je - uvijek se nekako probiju.

Šofer je izašao, presavijajući papire i spremajući ih u nutarnji džep kaputa. Ukrkali smo se svi u kola i krenuli bijelom prašnjavom cestom u Španjolsku. Neko je vrijeme krajolik bio ko i prije, a onda, uzdižući se neprestano, prešli smo vrh

jednog planinskog sedla, gdje je cesta zmijoliko vijugala i tada doista stigli u Španjolsku. Pred nama su se pružale duge smeđe planine i nešto borova i udaljene bukove šume na nekim od planina. Cesta se pružala uz greben sedla, a onda stala spuštati i šofer je morao zatrubiti i usporiti da bi izbjegao sudar s dva magarca koja spavaju nasred ceste. Spustili smo se s planina, kroz hrastovu šumu, gdje su usred šume pasla bijela goveda. Spustili smo se u travnatu ravnicu, gdje su tekli bistri potoci, zatim prešli rječicu, prošli kroz neko sumorno seoce i opet se stali penjati. Penjali smo se sve više i više i prebacili se preko drugog visokog sedla i skrenuli, slijedeći njegov oblik, i cesta se spustila na desno i ugledali smo čitav novi lanac planina prema jugu, sve smeđih i spaljenih suncem i izbrazdanih čudnim oblacima.

Malo zatim izbili smo iz planina i s obje strane ceste bila su stabla i potok i zrela žitna polja, a cesta se produživala, veoma bijela i ravna, a onda se podigla na malu uzvisinu, i na lijevoj strani vidjeli smo brijeg sa starim dvorcem, tijesno okružen kućama i poljem pšenice koje se pruža do samih zidova i njiše na vjetru. Bio sam sprijeda s vozačem i okrenuo sam se. Robert Cohn je spavao, ali Bill je pogledao i kimnuo glavom. Zatim smo prešli prostranu ravnicu i s desne strane pojavila se velika rijeka koja je blistala na suncu kroz red stabala, a preko nje vidjela se visoravan Pamplone, kako se diže iz ravnice, i gradski zidovi i velika smeđa katedrala i nazubljeno obzorje ostalih crkava. U pozadini iza visoravni bile su planine a pred nama se pružala bijela cesta preko ravnice i vodila ravno u Pamplonu.

Stigli smo u grad s druge strane visoravni, cestom koja se diže, strma i prašnjava, sa sjenovitim stablima s jedne i druge strane, a onda se izravnavala kroz novi dio grada koji raste izvan starih zidina. Prošli smo kraj arene za bikove, visoke, bijele i betonske na suncu i zatim sporednom ulicom izašli na veliki trg i stali pred hotelom Montoya.

Vozač nam je pomogao oko prtljage. Skupila se gomila djece da gleda auto; trg je bio vruć, a stabla zelena, i zastave su mrtvo visjele na stjegovima i bilo je ugodno izaći na sunce pa u sjenu arkade koja se pruža uokolo čitavog trga. U Montoyi su se radovali što nas vide, rukovali se s nama i dali nam dobre sobe s pogledom na trg, i tada smo se oprali i očistili i spustili se u blagovaonicu na ručak. I šofer je ostao na ručku, a kasnije smo mu platili pa je krenuo natrag u Bayonne.

U Montoyi ima dvije blagovaonice. Jedna je gore na prvom katu i gleda na trg. Druga je dolje, kat niže od razine trga i ima vrata što gledaju na stražnju ulicu, gdje prolaze bikovi kad trče ulicama rano ujutro na putu prema areni. U donjoj blagovaonici je uvijek prohladno i ručali smo veoma dobro. Prvi obrok u Španjolskoj uvijek je iznenađenje: hors d'oeuvres, jaja, dva mesna jela, povrće, salata, desert i voće. Čovjek mora popiti more vina da sve to spere u se. Robert Cohn je pokušao reći

kako on ne želi drugo meso, ali mu nismo htjeli prevoditi, pa mu je konobarica u zamjenu donijela nešto drugo, mislim, tanjur hladnih narezaka. Sve otkako smo se sastali u Bayonneu Cohn je bio prilično nervozan. Nije znao znamo li mi da je Brett bila s njim u San Sebastianu, i zbog toga je bio prilično nesiguran.

- Onda - rekao sam - večeras bi trebali doći Brett i Mike.
- Ne vjerujem da će doći - rekao je Cohn.
- Zašto ne? - rekao je Bili. - Jasno da će doći.
- Oni uvijek kasne - rekao sam.
- Prije bih rekao da neće doći - rekao je Robert Cohn.

Rekao je to s izrazom bolje obaviještenosti, koji nas je obojicu zasmetao.

- Kladit ću se s tobom u pedeset pezeta da su večeras ovdje - rekao je Bili. Kladi se uvijek kad se razbijesni, pa se obično kladi glupo.

- Prihvaćam - rekao je Cohn. - Dobro. Zapamti, Jake. Pedeset pezeta.
- Zapamtit ću ja sam - rekao je Bili. Vidio sam da je ljut i htio sam ga primiriti.
- Nema nikakve sumnje da će doći - rekao sam. - Ali možda neće večeras.
- Odustaješ od oklade? - upitao je Cohn.
- Ni govora. Zašto? Povećimo na sto, ako hoćeš.
- U redu. Prihvaćam i to.
- Sada je dosta - rekao sam. - Ili moram otvoriti propisnu kladionicu i uzimati

postotke.

- Ja sam zadovoljan - rekao je Cohn. Osmjehnuo se. -Uostalom, vjerojatno ću ti sve vratiti na bridžu.

- Još nisi dobio - rekao je Bili.

Izašli smo da se prošetamo pod arkadama do Café Iruña na kavu. Cohn je izjavio da će skoknuti da se obrije.

- Čuj - rekao mi je Bill - imam li ja kakve šanse u toj okladi?

- Šanse su ti očajne. Oni nisu nikad nigdje došli na vrijeme. Ako im pare nisu još stigle, možeš sto posto računati da večeras neće doći.

- Požalio sam čim sam zinuo. Ali morao sam ga izazvati. Možda on i nije loš, što ga ja znam, ali odakle mu te povjerljive informacije? Mike i Brett su se s nama dogovorili da će doći.

Vidio sam Cohna kako dolazi preko trga.

- Evo ga, ide.
- Dobro, neka samo ne izigrava superiornog Židova.

- Brijačnica je zatvorena - rekao je Cohn. - Ne otvara se do četiri.

Pili smo kavu u Iruñi, sjedeći na udobnim pletenim stolicama, promatrajući veliki trg iz prohladnih arkada. Malo zatim Bili je otišao da napiše nekoliko pisama, a Cohn je skoknuo do brijačnice. Još je uvijek bila zatvorena pa je odlučio otići u hotel i okupati se, a ja sam i dalje sjedio pred kavanom, a onda otišao da se malo prošetam gradom. Bilo je vrlo vruće, ali držao sam se sjenovite strane ulica i prošao preko tržnice i bilo mi je vrlo drago što opet vidim ovaj grad. Otišao sam do Ayuntamiento i našao starog gospodina koji me svake godine pretplaćuje na karte za borbe s bikovima, i primio je novac koji sam mu poslao iz Pariza i obnovio mi pretplatu, pa je tako sve to bilo u najljepšem redu. On je bio arhivar i čitav mu se gradski arhiv nalazio u kancelariji. To nema nikakve veze s ovom pričom. Svakako, kancelarija mu je imala jedna zelenom čojom presvučena vrata i jedna velika drvena vrata i kada sam izašao, ostao je sjediti okružen arhivskim materijalom koji prekriva sve zidove, i zatvorio sam oboja vrata, a kad sam izlazio iz zgrade na ulicu, vratar me zaustavio da mi očetka kaput.

- Mora da ste se vozili automobilom - rekao je.

Stražnji dio ovratnika i ramena bili su mi sivi od prašine.

- Iz Bayonna.

- Eto, eto - rekao je. - Znao sam da ste bili u autu, po tome kako vam se prašina nahvatala. - Dao sam mu dva bakrenjaka.

Na dnu ulice ugledao sam katedralu i pošao k njoj. Kad sam je prvi put u životu vidio pročelje mi se činilo ružnim, ali sada mi se sviđala. Ušao sam. Bila je zadimljena i mračna i stupovi su se dizali visoko i ljudi su u njoj molili i mirisala je na tamjan, a prozori su joj bili veliki i divni. Kleknuo sam i stao moliti i molio sam za sve kojih sam se sjetio, za Brettu i Mikea i Billa i Roberta Cohna i za sebe, i za sve borbe s bikovima, posebno za one koji mislim da su dobri a grupno za sve ostale, zatim sam molio opet za sebe, i moleći za sebe ustanovio sam da me hvata pospanost, pa sam molio da sve borbe s bikovima ispadnu dobre, i da čitava fiesta bude dobra, i da se napećamo koliko nam se hoće. Pitao sam se ima li još čega za što bi se mogao moliti, i palo mi je na pamet da bih volio imati nešto para, pa sam se molio da zaradim more para, a onda sam stao misliti na koji ću ih način zaraditi, a razmišljanje o zaradi podsjetilo me na kneza, i stao sam se pitati gdje on sad može biti i požalio sam što ga nisam vidio sve od one večeri u Montmartreu, i nastojao sam se sjetiti nečeg smiješnog što mi je Brett o njemu rekla, i kako sam čitavo to vrijeme klečao s čelom oslonjenim na drvenu klupu ispred sebe i držao se kao da molim, malo sam se zastidio i požalio što sam tako pišljivi katolik, ali sam shvatio da protiv toga ne mogu

ništa, ne barem za neko vrijeme, a možda i nikada više, ali da je to, bilo kako bilo, velika vjera, i samo sam zaželio da sam pobožan i možda će mi to i uspjeti idući put; a onda sam izašao na jarko sunce, na stepenice pred katedralu, a kažiprst i palac desne ruke bili su mi još uvijek vlažni i osjećao sam kako se suše na suncu. Sunce je bilo žarko i oštro i sklonio sam se uz prve kuće i sporednim ulicama otišao u hotel.

Te smo večeri vidjeli da se Robert Cohn okupao, da se obrijao, ošišao i oprao glavu, i nečim namazao kosu da bi mu stajala. Bio je nervozan, a ja se nisam ni trudio da ga primirim. Vlak iz San Sebastiana treba stići u devet sati, i ako Brett i Mike uopće dolaze, bit će na tom vlaku. U dvadeset minuta do devet nismo još ni napola dovršili večeru. Robert Cohn je ustao od stola i rekao da ide na kolodvor. Rekao sam da idem s njim, samo da bih ga kinjio. Bili je rekao da što se njega tiče sve može ići k vragu, ali da on ne ostavlja večeru. Rekao sam mu da ćemo se odmah vratiti.

Otišli smo pješke do kolodvora. Uživao sam u Cohnovoj nervози. Nadao sam se da će Brett biti na tom vlaku. Kad smo došli na kolodvor, vlak je imao zakašnjenje i sjeli smo na prtljažni kamiončić i čekali vani, u tami. Nikada u civilnom životu nisam vidio čovjeka tako nervoznog kao što je bio Robert Cohn - niti tako željnog. Uživao sam u tome. Bilo je gnusno s moje strane da u tome uživam, ali osjećao sam se zločesto. Cohn je posjedovao divno svojstvo da u svima oko sebe izazove najgora čuvstva.

Malo zatim čuli smo kako vlak zviždi daleko dolje, s druge strane visoravni, a onda mu i vidjeli čelno svjetlo kako se penje uz brdo. Ušli smo u kolodvorsku zgradu i stali s gomilom ljudi do same ulazne ograde, a vlak je stigao i stao, i ljudi su počeli izlaziti kroz ogradu.

Nije ih bilo u mnoštvu. Čekali smo dok svi ne izađu iz kolodvora i ukrcaju se u autobuse ili posjedaju u taksije ili odu pješke u grad sa svojim prijateljima i rođacima, nestajući u mraku.

- Znao sam da neće doći - rekao je Robert. Vraćali smo se prema hotelu.
- Mislio sam ipak da će stići - rekao sam.

Kad smo došli, Bili je jeo voće i upravo dovršavao bocu vina.

- Nisu došli, je li?
- Nisu.
- Nemaš ništa protiv ako ti tih stotinu pezeta dadem ujutro, Cohn? - upitao je Bili. - Ovdje još nisam mijenjao novac.
- Ah, zaboravimo to - rekao je Robert Cohn. - Da se kladimo oko čega drugog. Može li se čovjek kladiti na borbe s bikovima?

- Može - rekao je Bili - ali nije potrebno.
- To je kao da se čovjek kladi na rat - rekao sam. - Ne treba nikakav ekonomski interes.

- Jako sam znatiželjan da to vidim - rekao je Robert.

Montoya je prišao našem stolu. Držao ju u ruci telegram. -

Za vas. - Predao mi ga je.

U telegramu je stajalo: »Zaustavili smo se da prenoćimo u San Sebastianu.«

- Od njih je - rekao sam. Spremio sam ga u džep. Inače bi ga obično i njima pokazao.

- Zaustavili su se u San Sebastianu - rekao sam. - Šalju vam srdačne pozdrave.

Zašto sam osjećao ovaj poriv da ga kinjim, ne znam. Razumije se da znam. Bio sam slijepo, neoprostivo ljubomoran zbog onoga što mu se dogodilo. Činjenica da sam to prihvaćao kao prirodno, ne mijenja ništa na stvari. Zaista sam ga mrzio. Mislim da ga nikad prije nisam zapravo mrzio, sve dok ga nije uhvatio onaj mali napadaj superiornosti za vrijeme ručka - to, i kad se bacio na sve ono kupanje i brijanje. Pa sam eto tako spremio telegram u džep. Uostalom, telegram je meni upućen.

- E pa onda - rekao sam - morali bi krenuti podnevnim autobusom za Burguete. Neka dođu za nama, ako stignu sutra navečer.

Iz San Sebastiana ima samo dva vlaka, jedan rano ujutro i jedan što smo ga upravo bili dočekali.

- I meni se to čini najpametnije - rekao je Cohn.

- Sto prije se dokopamo rijeke to bolje.

- Meni je posve svejedno kad krećemo - rekao je Bili. - Što prije to bolje.

Sjedili smo još neko vrijeme u Iruñi i popili kavu i onda se prošetali malo do arene, pa zatim preko polja i drvoredom na rubu klisure i gledali smo rijeku u tami i rano sam se povukao u postelju. Mislim da su Bili i Cohn ostali u kavani još vrlo dugo, jer sam već spavao kad su se vratili.

Ujutro sam kupio tri autobusne karte za Burguete. Po redu vožnje trebao je krenuti u dva sata. Nije bilo ništa ranije. Sjedio sam pred Iruñom i čitao novine, kad sam vidio Roberta Cohna kako dolazi preko trga. Prišao je stolu i sjeo na jednu od pletenih stolica.

- Ovo je ugodna kavanica - rekao je. - Jesi li dobro spavao, Jake?

- Spavao sam kao klada.

- Ja baš nisam najbolje. Bili i ja smo, osim toga, ostali do kasna.

- Gdje ste bili?
- Ovdje. A kad se zatvorilo prešli smo u onu drugu kavanu. Onaj stari tamo govori njemački i engleski.
- Café Suizo.
- E, da. Neki zgodan staračac. Čini mi se da je ono bolja kavana od ove.
- Nije tako dobra po danu - rekao sam. - Previše je vruće. Uzgred, nabavio sam autobusne karte.
- Ja neću putovati danas. Ti i Bili pođite naprijed.
- Kupio sam ti kartu.
- Daj mi je. Vratit će mi novac.
- Stoji pet pezeta.

Robert Cohn je izvadio srebrnjak od pet pezeta i dao mi ga.

- Moram ostati - rekao je. - Bojim se, shvaćaš, da je došlo do nekakvog nesporazuma.
- Zašto? - rekao sam. - Oni se sada možda neće pojaviti još tri ili četiri dana, ako počnu lumpati u San Sebastianu.
- Upravo u tom i jest stvar - rekao je Robert. - Bojim se da su očekivali da ću ih ja čekati u San Sebastianu i da su se zbog toga tamo zaustavili.
- Zbog čega to misliš?
- Pa zapravo, pisao sam Bretti i to joj predložio.
- Koga vruga onda nisi tamo ostao i dočekao ih? - zaustio sam da kažem, ali sam se zaustavio. Pomislio sam da će i njemu samom ta ideja pasti na pamet, ali kao da je se uopće nije sjetio.

Izigravao je sada veliku povjerljivost i uživao što može sa mnom razgovarati podrazumijevajući da ja znam da između njega i Brett nešto ima.

- Ništa, Bili i ja idemo odmah poslije ručka - rekao sam.
- Bilo bi mi drago da mogu i ja. Veselili smo se ovom pecanju čitave zime. - Pravio se zbog tog sentimentalnim. - Ali moram ostati. Zbilja moram. Čim stignu, odmah ću ih dovesti gore za vama.
- Hajde da nađemo Billa.
- Htio bih skoknuti preko do brijača.
- Vidimo se na ručku.

Zatekao sam Billa u sobi. Brijao se.

- Ah, da, sinoć mi je sve to ispričao - rekao je Bili. - Taj se naveliko voli

ispovijedati. Rekao je da je dogovorio sastanak sa Brett u San Sebastiamu.

- Laže, svinja!

- Ah, nemoj - rekao je Bili. - Ne ljuti se. Nemoj se ljutiti već u ovoj fazi putovanja. Uostalom, kako ti se uopće dogodilo da druguješ s ovakvim tipom?

- Nemoj mi to stavljati pod nos.

Bili se osvrnuo, napola obrijan, pogledao me a onda nastavio govoriti u zrcalo, sapunajući lice.

- Nisi ga ti ono zimus poslao k meni s pismom u New York? Hvala bogu, da sam stalno na putu. Imaš li ti još prijatelja Zidova, pa da ih sve vodiš sa sobom? - protrljao je bradu palcem, pogledao je, a onda opet počeo strugati.

- I ti imaš takvih prijatelja.

- Ah, pa da. Imam i ja krasnih primjeraka. Ali ništa se ne da ni usporediti s ovim Robertom Cohnom. Smiješno je pri tom, da zna biti i zgodan. Simpatičan mi je. Ali naprosto je previše užasan.

- Zna biti strašno zgodan.

- Znam. To i jest najgore.

Nasmijao sam se.

- Da, da. Samo se ti smij - rekao je Bili. - Ti nisi sinoć bio s njim do dva sata.

- Sto, je li jako gnjavio?

- Stravično. Uostalom, što znači ta priča o njemu i Brett? Zar se ona zbilja s njim kad spetljala?

Podigao je bradu i natezao je lijevo-desno.

- Istina. Bila je s njim u San Sebastiana

- Jezivo glupo s njene strane. Zašto radi tako nešto?

- Htjela je pobjeći iz grada, a ne zna nikamo ići sama. Rekla je da je to napravila jer je mislila da će to za njega biti dobro.

- Kakve su grozne gluposti ljudi kadri napraviti! Zašto nije otputovala s nekim od svojih? Ili s tobom? - gotovo je nerazgovijetno promrsio - ili sa mnom? Zašto ne sa mnom? - pažljivo je pogledao lice u zrcalu, i nasapunao obje jagodice. - Ovo je pošteno lice. Lice s kojim bi se svaka žena osjećala sigurnom.

- Tada ga još nije ni vidjela.

- Morala je. Sve bi ga žene morale vidjeti. Ovo bi se lice moralo izložiti na svakom ekranu na svijetu. Svakoj bi ženi trebalo dati kopiju ovoga lica kad dolazi od oltara. Majke bi morale pričati kćerima o ovome licu. Sine moj - uperio je britvu

u mene - pođi s ovim licem na Zapad i napreduj s napretkom domovine.

Prignuo se do lavaboa, isprao lice hladnom vodom, nama-zao ga alkoholom a onda se pažljivo razgledao u zrcalu, povlačeći na dolje dugu gornju usnu.

- Isuse Bože - rekao je - zar to nije užasno lice?

Gledao se u zrcalo.

- A što se tiče tog Roberta Cohna - rekao je Bili - smuči mi se kad ga vidim i neka lijepo ide u božju mater i baš mi je drago što ostaje ovdje, tako da na pecanju neće biti s nama.

- Imaš potpuno pravo.

- Idemo na pastrve. Idemo na pastrve na rijeku Irati, a sada ćemo se za ručkom napiti ovdašnjeg vina, a onda ćemo lijepo na autobus.

- Hajdemo. Ravno u Iruñu da počnemo - rekao sam.

GLAVA XI

Bilo je paklenski vruće na trgu kad smo izašli nakon ručka s kovčezima i futrolama za štapove da krenemo u Burguete. Ljudi su sjedili na gornjem katu autobusa, a drugi se penjali uz ljestve. Bili se popeo i Robert je sjeo kraj njega da bi mi sačuvao mjesto, a ja sam se vratio u hotel da nabavim dvije boce vina koje ćemo ponijeti sa sobom. Kad sam izašao, autobus je bio dupkom pun. Ljudi i žene sjedili su na gomilama prtljage i kutija, a sve su žene mahale lepezama da se rashlade na suncu. Bilo je zbilja vruće. Robert je sišao i ugurao sam se na mjesto koje mi je sačuvao na jednoj od drvenih klupa, koje su se protezale preko gornjeg dijela autobusa.

Robert Cohn je stajao u sjeni arkada, čekajući naš polazak. Jedan Bask s velikom kožnom vinskom mješinom u krilu, pružio se po autobusu ispred naše klupe, oslanjajući nam se na noge. Ponudio je vinsku mješinu Billu i meni, a kad sam nagnuo da iz nje popijem, stao je oponašati zvuk automobilske trube tako dobro i tako nenadano, da sam prosuo nešto vina i svi su se nasmijali. Zamolio je za oprostjenje i natjerao da opet pijem. Trenutak kasnije, ponovo je zaszvirao kao truba i po drugi put me prevario. Bio je u tome zaista vrlo dobar. Baske je to oduševljavalo. Čovjek koji je sjedio kraj Billa počeo je s njim razgovarati španjolski, ali Bili nije shvaćao ništa, pa je čovjeku ponudio jednu od naših boca vina. Čovjek je odmahnuo. Rekao je da je prevruće i da je previše popio za ručak. Kad mu je Bili ponudio bocu po drugi put, dobrano je potegao, a tada je boca stala obilaziti po čitavom našem dijelu autobusa. Svako je vrlo pristojno potegao po gutljaj iz boce a tada su nam rekli da je začepimo i spremimo. Svi su htjeli da pijemo iz njihovih kožnatih vinskih mješinica. Bili su to seljaci koji su se vraćali u brda.

Napokon, nakon daljnjeg lažnog trubljenja, autobus je krenuo i Robert Cohn nam je domahnuo na pozdrav i svi su se Baski mašući s njim oprostili. Čim smo izašli iz grada i uputili se cestom, postalo je svježije. Bilo je ugodno voziti se visoko gore, tik ispod stabala. Autobus je vozio prilično brzo i stvarao dobar povjetarac i dok smo jurili cestom obasipajući prašinom stabla, spuštajući se nizbrdo, otvorio nam se krasan vidik na grad koji se iza nas između stabala podizao na klisuri iznad rijeke. Bask koji mi je ležao uz koljena pokazao mi je vidik grlicem mješine i namignuo. Kimnuo je glavom.

- Zgodno, što velite?
- Ovi Baski su divni ljudi - rekao je Bili.

Bask koji mi je ležao do nogu bio je tako uštavljen suncem da mu je koža imala boju sedla. Nosio je crni radni haljetak kao i svi drugi. Pocrnjeli vrat mu je bio gusto nabran. Okrenuo se i ponudio Billu vinsku mješinu. Bili mu je dao jednu od naših boca. Bask mu je kažiprstom niječno odmahnuo i vratio bocu, začepivši je čvrsto dlanom. Ugurao nam je mješinu u ruke.

- Arriba! Arriba! - rekao je. - Nagnite samo.

Bili je podigao mješinu, zabacio glavu i pustio da mu mlaz vina štrca ravno u usta. Kad je prestao piti i spustio mješinu, nekoliko mu se kapi cijedilo niz bradu.

- Ne! Ne! - reklo je nekoliko Baska. - Ne tako.

Jedan je oteo mješinu vlasniku, koji je upravo namjeravao da sam demonstrira kako se pije. Bio je to neki mladić i uzdigao je mješinu na udaljenost ispruženih dugih ruku i držao je visoko, tiješteći kožnu vreću dlanovima, tako da mu je mlaz vina šištao ravno u usta. Držao je tako mješinu, a vino je opisivalo posve ravnu, oštru putanju točno u usta i gutao ga je glatko i pravilno.

- Hej! - povikao je vlasnik mješine. - Čije je ovo vino?

Mladić koji pije odmahnuo mu je samo malim prstom a nama se nasmiješio očima. Tada je naprosto odgrizao mlaz, oštro, i jednim brzim potezom odmaknuo mješinu vina i spustio je vlasniku. Namignuo nam je. Vlasnik je tužno zatresao mješinom.

Prošli smo kroz jedan grad i zaustavili se pred svratištem gdje je vozač preuzeo nekoliko paketa. Zatim smo opet krenuli i odmah izvan grada cesta se stala uspinjati. Prolazili smo kroz obrađeni kraj, gdje su se kameniti brežuljci spuštali ravno u polja. Pšenična polja uspinjala su se uz obronke. Što smo se više penjali, bilo je sve više vjetra koji je ljuljao pšenicu. Cesta je bila bijela i prašnjava, prašina se dizala pod kotačima i ostajala visjeti iza nas u zraku. Cesta se popela u bregove, ostavljajući duboko dolje plodna pšenična polja. Sada su se tek tu i tamo vidjele krpice žita na golim obroncima i uz suha vodena korita. Skrenuli smo oštro u stranu, povlačeći se na rub ceste, da bismo ostavili mjesta za prolaz duge kolone od šest mazgi, koje su išle jedna iza druge, vukući velika ceradom natkrivena kola, nakrcana teretom. Kola i mazge prekrivala je prašina. Malo iza njih pojavila se još jedna kolona mazgi s drugim kolima. Ova su bila nakrcana balvanima, a arriero, koji goni mazge, zabacio se unatrag i pritisnuo debele drvene kočnice, dok smo kraj njega prolazili. Ovdje u visini, krajolik je posve gol, brda su kamenita, a prepečena glina izbrazdana kišama

Iza jedne okuke došli smo u nekakav grad, a s obje strane ceste, pred nama se iznenada otvorila zelena dolina. Rječica je protjecala kroz središte grada, a vinogradi su se pružali do samih kuća.

Autobus je opet stao pred svratištem i mnogo se putnika iskrcalo, mnogo se prtljage odvezalo s krova, gdje je bila pokrivena velikim ceradama, i spustilo na tlo. Bili i ja smo sišli i skok-nuli u svratište. Ušli smo u nisku, mračnu sobu, punu sedala i ormi, vila izrađenih od bijelog drveta i gomila platnenih cipela s potplatima pletenim od konopa, šunki i komada slanine i vijenaca češnjaka i dugih kobasica koje vise sa stropa. Bilo je mračno i prohladno, i stajali smo pred dugom drvenom tezgom iza koje su dvije žene služile piće. Iza njih su stajale police pune robe i namirnica.

Popili smo svaki po jedan aguardiente i platili četrdeset centima za oba pića. Dao sam ženi pedeset centima, da bi joj ostala napojnica, ali ona mi je vratila bakrenjak, misleći da sam krivo razumio cijenu koju mi je rekla.

Ušla su dva naša Baska i uporno zahtijevala da nam plate piće. Pa su oni platili jednu rundu, pa smo mi platili drugu rundu, a onda su nas stali tapšati po leđima i platili još jednu rundu. Zatim smo opet mi platili, a onda smo svi izašli na sunce i na žegu, i popeli se opet gore u autobus. Sada je bilo dovoljno prostora da svi sjednu na klupe, i onaj Bask koji je do tad ležao na limenom podu, sjeo je sada među nas. Žena, koja nas je služila pićem, izašla je brišući ruke o pregaču i porazgovorila s nekim u autobusu. Tada je izašao vozač, mašući dvjema plosnatim kožnatim torbama za poštu i popeo se na svoje mjesto pa smo uz opće mahanje i krenuli.

Cesta je odmah izašla iz zelene doline i opet smo se našli u brdima. Bili i onaj Bask s mješinom upustili su se u razgovor. Neki čovjek s druge strane klupe priklonio nam se i upitao na engleskom: - Vi ste Amerikanci?

- Dakako.
- Bio sam tamo - rekao je. - Prije četrdeset godina.

Bio je to star čovjek, crn od sunca kao i drugi, sa stnjakom bijele brade.

- Kako je bilo?
- Sto kažete?
- Kako vam je bilo u Americi?
- Ah, bio sam u Kaliforniji. Lijepo.
- Zašto ste otišli?
- Sto kažete?
- Zašto ste se vratili ovamo?
- Ah! Vratio sam se da se oženim. Mislio sam opet onamo ali moja žena, ona ne voli putovati. Odakle ste vi?
- Kansas City.
- Bio sam tamo - rekao je. - Bio sam u Chicagu, St. Louisu, Kansas Cityju,

Denveru, Los Angelesu, Salt Lake Cityju.

Pažljivo ih je nabrajao.

- Koliko ste dugo bili preko?
- Petnaest godina. Onda sam se vratio i oženio.
- Hoćete nešto popiti?
- Može - rekao je. - Ovakvoga nema u Americi, šta kažete?
- Koliko hoćeš, samo ako možeš platiti.
- Zašto ste došli ovamo?
- Došli smo na fiestu u Pamplonu.
- Volite borbe s bikovima?
- Jasno. A vi ne?
- Da - rekao je. - Kako da ne.

Zatim nakon kratkog vremena:

- Kamo sada idete?
- Gore u Burguete na pecanje.
- E onda - rekao je - želim vam da što uhvatite.

Rukovao se s nama i okrenuo se opet prema stražnjem sjedalu. Drugi su Baski bili impresionirani. Komotno se ugniježdio i nasmiješio mi se, kad god bih se okrenuo da pogledam krajolik. Ali kao da ga je govorenje američkog izmorilo. Nakon ovoga nije više ništa rekao.

Autobus se uporno penjao cestom. Zemlja je bila gola i stijene su izbijale kroz glinu. Uz cestu nije bilo trave. Kad bi se osvrnuli, vidjeli smo pod sobom čitavu dolinu. Iza nas, u daljini, polja su bila mali četverokuti zelenog i smeđeg po obroncima. Po obzorju su se posvud dizale smeđe planine. Bile su čudno oblikovane. Što smo se više penjali, obzorje se neprestano mijenjalo. Dok je autobus polako stenjao uz cestu, na jugu su pred nama iskršavala nova brda. Tada je cesta prešla preko grebena, izravnala se i zašla u šumu. Bila je to krasna hrastova šuma, i sunce je mjestimice prosijavalo kroz stabla, a među stablima je pasla stoka. Prošli smo šumu i cesta je izbila na sunce i zaokrenula duž jedne uzvisine, i pred nama je pukla valovita zelena ravnica, iza koje su stajala tamna brda. Nisu bila nimalo nalik smeđim, od sunca izgorenim planinama koje smo ostavili za sobom. Ova su brda bila pošumljena i između njih su se prema nama spuštali oblaci. Zelena ravnica se pružala u nedogled. Bila je ispresijecana ogradama a bjelina cesta provirivala je između debala dvostrukog reda drveća što se pruža preko ravnice prema sjeveru. Kada smo došli do ruba visoravni vidjeli smo crve-ne krovove i bijele kuće Burgueta, pred sobom u

ravnici, a nešto dalje, na obronku prve tamne planine, pojavio se sivi, limom pokriveni krov ronçalleskog⁸ samostana.

- Eno Roncevauxa - rekao sam.
- Gdje je?
- Eno tamo daleko, gdje počinju brda.
- Ovdje gore je hladno - rekao je Bili.
- Visoko je - rekao sam. - Negdje oko tisuću dvjesto metara.
- Strašno hladno - rekao je Bili.

Autobus se spustio na ravnu crtu ceste što vodi u Burguete. Prošli smo jedno raskršće i mostom prešli preko rijeke. Kuće Burgueta pružale su se s obje strane ceste. Nije bilo pokrajnjih ulica. Prošli smo crkvu i školsko dvorište i autobus je stao. Izašli smo i vozač nam je dodao kovčege i futrole za štapove. Karabinijer u pernatom šeširu i sa žutim kožnatim oprtačima iskrasnio je pred nas.

- Što vam je tu unutra? - pokazao je na futrole.

Otvorio sam ih i pokazao mu. Tražio je da vidi pečačke dozvole i ja sam ih izvadio. Pogledao je datum i pokazao nam da možemo proći.

- Je li sve u redu? - pitao sam.
- Da. Razumije se.

Krenuli smo ulicom kraj obijeljenih kamenih kuća, gdje su čitave obitelji sjedile na pragovima i promatrale nas, sve do krčme.

Debela žena koja vodi krčmu izašla je iz kuhinje i pružila nam ruku. Skinula je naočale, obrisala ih i opet natakla. U krčmi je bilo hladno a vani je počinjao puhati vjetar. Žena je poslala jednu curu da nam gore na katu pokaže sobu. U njoj su bila dva kreveta, stalak za umivanje, komoda, i velika, uokvirena gravura Nuestra Señora de Ronçalles. Vjetar je snažno udarao u kapke. Soba se nalazila na sjevernoj strani krčme. Oprali smo se, navukli džempere i spustili se u blagovaonicu. Blagovaonica je imala kamenu pod, nizak strop, zidove obložene hrastovinom. Svi su kapci bili otvoreni i bilo je tako hladno da si mogao vidjeti vlastiti dah.

- Za boga miloga! - rekao je Bili. - Nije moguće da će i sutra biti ovako hladno. Po ovakvom vremenu neću gaziti u vodu.

Na drugom kraju sobe nalazio se pianino, među drvenim stolovima, i Bili mu je prišao i stao svirati.

- Moram se nečim ugrijati - rekao je.

Otišao sam da potražim ženu i da je upitam koliko će stajati stan i hrana. Sakrila je ruke pod pregaču i gledala u stranu.

- Dvanaest pezeta.
- Pa toliko smo jučer plaćali u Pamploni.

Nije rekla ništa, samo je skinula naočale i obrisala ih u pregaču.

- To je previše - rekao sam. - Nismo plaćali više od toga ni u pravom velikom hotelu.

- Sagradili smo kupaonicu.
- Zar nemate ništa jeftinije?
- Ne po ljeti. Sada je glavna sezona.

Bili smo jedini gosti u svratištu. Sto ćemo, pomislio sam, to je samo za nekoliko dana.

- Je li vino uključeno?
- Ah, dakako.
- Onda - rekao sam - u redu.

Vratio sam se Billu. Huknuo je prema meni da mi pokaže koliko je hladno i nastavio svirati. Sjeo sam za jedan od stolova i promatrao slike na zidu. Bio je tu jedan drveni panel oslikan mrtvim zečevima, jedan panel s fazanima, isto tako mrtvim, i još jedan panel s mrtvim patkama. Svi su paneli bili tamni, ko na-taloženi dimom. U kutu je stajao ormar pun likera. Sve sam ih pregledao. Bili je i dalje svirao.

- Kako bi bilo da popijemo jedan punč s vrućim rumom? - rekao je. - Ovo me ne može stalno zagrijavati.

Izašao sam i objasnio ženi što je punč od ruma i kako se pravi. Za nekoliko trenutaka djevojka je unijela kameni krčag, koji se puši. Bili je napustio pianino pa smo pili vrući punč i osluškivali vjetar.

- U ovom baš nema puno ruma.

Skoknuo sam do ormara, donio bocu ruma i nalio dobru porciju u krčag.

- Izravna demokratska akcija - rekao je Bili. - Uspješnija od svih zakona.

Ušla je djevojka i namjestila stol za večeru.

- Bogami, ovdje vraški puše - rekao je Bili.

Djevojka je unijela veliku zdjelu vrele juhe od povrća i vino. Poslije toga imali smo prženu pastrvu i nekakav gulaš i veliku zdjelu punu divljih jagoda. Što se vina tiče nismo ispali nikako na šteti; djevojka je bila sramežljiva, ali je prilično spremno donosila vino. Stara je provirila jednom u sobu i prebrojala prazne boce.

Nakon večere otišli smo gore u sobu i pušili i čitali u postelji da bi nam bilo toplo. Noću sam se jednom probudio i čuo kako puše vjetar. Bilo je ugodno biti u

krevetu, u toplom.

GLAVA XII

Kad sam se ujutro probudio prišao sam prozoru i pogledao van. Razvedrilo se i nad planinama nije bilo oblaka. Vani su pod prozorom stajala nekakva kola i stara diližansa, kojoj se na krovu drvo rasušilo i raspucalo od kiša. Mora da je ovdje ostala još iz onih vremena kad nije bilo autobusa. Jedan je jarac skočio na kola, a zatim se popeo na krov diližanse. Mahao je glavom prema drugim kozama oko kola, a kad sam mu odmahnuo, skočio je dolje.

Bili je još uvijek spavao, pa sam se obukao, navukao cipele vani u hodniku i spustio se niz stepenice. Dolje se još nitko nije micao, pa sam otkračunao vrata i izašao. Vani je bilo prohladno rano ujutro i sunce još nije osušilo rosu koja je pala kada je prestao vjetar. Prekopao sam malo po šupi iza svratišta i pronašao nekakvu motičicu, pa zatim krenuo dolje do rijeke da iskopam nešto crva za meku. Rijeka je bila bistra i plitka, ali se nije činilo da ima pastrva. Na travnatoj obali, gdje je vlažno, zario sam motiku u zemlju i otkopao komad tla. Pod njim su se pojavili crvi. Odgmizali su u rupe, dok sam podizao grudu, i zario sam motiku dublje i pažljivije i mnogo ih uhvatio. Sve tako kopajući na rubu vlažnog područja, napunio sam dvije prazne limenke od duhana crvima i pokrio ih zemljom. Koze su promatrale kako kopam.

Kad sam se vratio u svratište, žena je već bila dolje u kuhinji i zamolio sam je da nam skuha kavu i rekao da ćemo ručak ponijeti sa sobom. Bili se probudio i sjedio na rubu postelje.

- Vidio sam te kroz prozor - rekao je. - Nisam te htio prekidati. Što si radio? Zakopavao svoje blago?

- Lijena vucibatino!
- Radio si za opće dobro? Sjajno. Tako treba, htio bih da to radiš svakog jutra.
- Hajde - rekao sam - diži se!
- Sto? Da se dignem? Nikad se ne dižem.

Skočio je u krevet i navukao pokrivače do brade.

- Pokušaj mi u otvorenoj diskusiji dokazati da trebam ustati.

Potražio sam naš pribor i spakovao sve zajedno u futrolu.

- Ne zanima te polemika? - upitao je Bili.
- Idem dolje jesti.
- Jest? Zašto nisi rekao da ima jesti? Mislio sam da hoćeš samo da ustanem,

tek onako. Jestli? Krasno. Sada govoriš pametno. Samo ti pođi i iskopaj još malo crva, i ja ću za tren oka biti dolje.

- Ah, idi k vragu!

- Treba raditi za opće dobro - Bili je navlačio donje rublje. - Treba uvijek pokazati ironiju i sućut.

Krenuo sam iz sobe, iznoseći torbu s priborom, mrežice i futrole za štapove.

- Hej! Vрати se!

Provirio sam glavom kroz vrata.

- Zar mi nećeš pokazati malo ironije i sućuti?

Pokazao sam mu dugi nos.

- To nije ironija.

Silazeći niz stepenice čuo sam kako Bili pjeva: - Ironija i sućut. Kad osjetiš to ... Ah, ironiju im pruži i sućut im daj! Ah, ironiju im pruži, kad osjetiš maj... Ironije tek malo. Ironije tek malo...

Pjevao je sve dok nije došao dolje. Melodija je bila »Zvona što zvone za me i za moju dragu«. Čitao sam španjolske novine stare tjedan dana.

- Sto ti znači ta silna ironija i sućut?

- Sto? Zar ti ne znaš ništa o ironiji i sućuti?

- Nemam pojma. Tko je to izmislio?

- Svi. Poludili su s time u New Yorku. Isto ko što je nekoć bilo s Fratellinijima.

Pojavila se djevojka s kavom i prepečencem s maslacem. Zapravo bio je to obični kruh malo prepržen i namazan maslacem.

- Pitaj ima li što slatko? Kakav džem ili pekmez? - rekao je Bili. - Budi s njom ironičan.

- Imate li što slatko?

- To nije ironično. Kad bih bar ja znao španjolski!

Kava je bila dobra i pili smo je iz velikih šalica. Djevojka je donijela staklenu zdjelicu džema od malina.

- Hvala vam.

- Čuj, tako se to ne radi - rekao je Bili. - Reci nešto ironično. Napravi neki vic o Primu de Riveri.²

- Mogao bih je pitati je li im slatko što su se upetljali u rat u Maroku? Ili će im prisjesti?

- Bijedno - rekao je Bili. - Jako bijedno. Ti to naprosto ne znaš. Eto to ti je. Ne

razumiješ što je ironija. Nemaš sućuti. Hajde, upotrijebi negdje sućut.

- Robert Cohn.

- Nije loše. Već se popravljaš. A sada reci, zašto je Cohn vrijedan sućuti? Budi ironičan.

Progutao je veliki gutljaj kave.

- Ah, nek ide k vragu - rekao sam. - Previše je rano ujutro.

- Eto te opet. A ti tvrdiš da hoćeš biti pisac. Ti si samo novinar. I to emigrantski novinar. Morao bi biti strašno ironičan čim izađeš iz kreveta. Morao bi se buditi s ustima punim sućuti.

- Mani me se - rekao sam. - Od koga si pobrao ovo sranje?

- Sa svih strana. Zar ti ništa ne čitaš? Zar se ti ne viđaš s ljudima? Znaš li ti što si ti? Ti si emigrant. Zašto ne živiš u New Yorku? Onda bi znao ove stvari. Što bi ti htio od mene? Da svake godine dolazim ovamo i da ti pričam?

- Hoćeš još malo kave? - rekao sam.

- Dobro. Kava je za tebe dobra. To je zbog kofeina, kojega u njoj ima. Kofeine, evo nas! Kofein diže čovjeka u njeno nebo, a ženu spušta u njegov grob. Znaš li ti što je kod tebe nevolja? Ti si emigrant. I to jedan od najgore vrste. Nisi to još čuo? Nitko, tko je ostavio vlastitu domovinu, nije nikad napisao ništa što bi bilo vrijedno objavljivanja. Čak ni u novinama.

Popio je kavu.

- Ti si emigrant. Izgubio si vezu sa zemljom. Postaješ preciozan. Upropastila su te lažna evropska mjerila vrijednosti. Opijaš se na smrt. Sve si više opsjednut seksom. Provodiš čitavo vrijeme u brbljanju, a ne u radu. Ti si emigrant, shvaćaš? Skitaš se po kavanama.

- To mi zvuči kao fantastičan život - rekao sam. - A kada radim?

- Ne radiš. Jedna grupa ljudi tvrdi da te žene izdržavaju. Druga grupa tvrdi da si impotentan.

- Nisam - rekao sam. - Samo sam doživio nesreću.

- Nemoj to spominjati - rekao je Bill. - O takvim se stvarima ne govori. Od toga moraš izgraditi pravu misteriju. Kao Henryjev bicikl.

Sjajno se zahuktao, ali tu je zastao. Uplašio sam se da je pomislio da me uvrijedio onim vicem o mojoj impotenciji. Htio sam ga opet navesti da govori.

- Nije bio bicikl - rekao sam - jašio je na konju.

- Čuo sam da je bio tricikl.

- Možda - rekao sam. - Avion je isto kao nekakav tricikl. Upravljač radi na isti način

- Ali čovjek ne vrti pedale.

- Ne - rekao sam - imaš pravo: ne moraš vrtiti pedale.

- Pustimo to - rekao je Bili.

- U redu. Htio sam samo ustati u obranu tricikla.

- I ja mislim da je Henry dobar pisac - rekao je Bili. - A ti si zbilja čovjek da ga svijećom treba tražiti. Je li ti tko već rekao da si zgodan čovjek?

- Nisam ja zgodan čovjek.

- Slušaj. Ti si zgodan u vražju mater i draži si mi od bilo koga na svijetu. To ti ne bih mogao reći u New Yorku. Tamo bi to značilo da sam peder. Upravo se oko toga i vodio građanski rat. Abraham Lincoln je bio peder. Bio je zaljubljen u generala Granta. Peder je bio i Jefferson Davis. Lincoln je oslobodio robove samo zbog oklade. Slučaj Dreda Scotta namjestila je Antialkoholičarska liga. Seks sve objašnjava. Za prostakušu i damu reći se može da su lezbijke ispod kože.

Zastao je.

- Hoćeš li čuti dalje?

- Raspali - rekao sam mu.

- Ne znam dalje. Dalje ću ti pričati za ručkom.

- Stari Bili - rekao sam.

- Mangupe jedan!

Suhi ručak i dvije boce vina spakovali smo u naprtnjaču i Bili ju je uprtio na leđa. Ja sam nosio futrolu sa štapovima i meredove prebacivši ih preko ramena. Krenuli smo cestom, prešli preko jedne livade i pronašli stazu koja vodi kroz polja prema pošumljenim padinama najbližega brijega. Hodali smo preko polja po pjeskovitoj stazi. Polja su bila valovita i travnata, a trava kratka jer su je ovce neprestano pasle. Stoka je bila visoko u brdima. Iz šuma smo čuli klepke.

Staza je prelazila preko potoka običnim brvnom. Brvno je bilo otesano na gornjoj strani, a jedna mladica savijena da bi poslužila kao ograda. U plitkoj mlaki kraj potoka vidjele su se crne mrljice punoglavaca na pijesku. Uzverali smo se strmom obalom i krenuli dalje preko valovitih polja. Iza sebe vidjeli smo Burguete, bijele kuće i crvene krovove i bijelu cestu kojom je dižući prašinu, prolazio osamljeni kamion.

Na kraju polja prešli smo preko još jednog potoka, koji je tekao puno brže. Pjeskovita cesta vodila je do gaza, a zatim dalje u šume. Staza je prelazila potok opet

preko brvna, nešto dalje od gaza i pripajala se cesti, i zašli smo u šumu.

Bila je to bukova šuma i stabla su bila veoma stara. Njihovo se korijenje grbilo iznad tla a granje im je bilo gusto isprepleteno. Hodali smo cestom među debelim deblima starih bukava i sunce se probijalo kroz krošnje, rasipljući mrljice svjetla po travi. Stabla su bila visoka i lišće gusto, ali nije bilo mračno. Dolje nije bilo šikare, samo glatka trava, vrlo zelena i svježja, a velika siva stabla su stajala u velikim razmacima, kao u parku.

- Ovo je zemlja - rekao je Bili.

Cesta je vodila uzbrdo i zašli smo u gušću šumu, a cesta se i dalje uspinjala. Katkada bi se spustila, ali bi opet strmo krenula uvis. Neprestano smo čuli stoku u šumi. Naposljetku, cesta je izbila na vrh bregova. Popeli smo se na visoravan koja predstavlja najviši dio lanca pošumljenih brda što smo ga vidjeli još od Burgueta. Na sunčanoj strani grebena, na malim čistacima između stabala, rasle su šumske jagode.

Malo dalje, cesta je izbila iz šume i produžila uz obronak grebena. Brda pred nama nisu bila više šumovita i pojavila su se velika polja žute kleke. U daljini smo vidjeli strme klisure, tamne od crnogorice, kroz koju je stršalo sivo kamenje, i označavalo tok rijeke Irati.

- Moramo ići ovom cestom duž grebena, prijeći brdo, proći kroz šumu na onim daljim brdima i spustiti se u dolinu Irati -pokazao sam Billu.

- Ima tu gadnog pješačenja.

- Predaleko je da čovjek komotno stigne, peca, i vrati se, sve u jedan dan.

- Komotno. Lijepa riječ. Morat ćemo marširati kao blesavi da stignemo tamo i da se vratimo a da uz to još i pecamo.

Bilo je to dugo pješačenje i krajolik je bio krasan, ali bili smo već umorni kad smo se spustili niz strmu cestu što vodi iz šumovitih bregova u dolinu Rio de la Fabrica.

Cesta je izbila iz šumske sjene na jarko sunce. Pred nama je bila riječna dolina. S druge strane rijeke podizalo se strmo brdo. Na brdu se prostiralo polje raži. Na obronku pod stablima vidjeli smo jednu bijelu kuću. Bilo je jako vruće i zastali smo pod drvećem, kraj brane koja presijeca rijeku.

Bili je spustio naprtnjaču uz jedno stablo i sastavili smo štapove, montirali role i vodilice i spremili se na pećanje.

- Jesi li ti siguran da u ovoj vodi ima pastrva? - upitao je

Bili.

- Sve vrvi.

- Pecat ću na mušicu. Imaš li zlatnih libela?

- Ima nešto.

- Ti ćeš pecati na mamac?

- Da. Pecat ću ovdje kod brane.

- Dobro, onda ću ja uzeti kutiju s mušicama. - Privezao je mušicu. - Kamo je bolje da idem? Uz ili niz?

- Niz je najbolje. Ima ih doduše i gore dosta.

Bili je sišao na samu obalu.

- Uzmi limenku s crvima.

- Ne, ne treba mi. Ako ne budu grizle na mušicu, bacat ću blinker.

Bill je stajao dolje na obali, promatrajući rijeku.

- Čuj - doviknuo je da nadglasa buku brane. - Kako bi bilo da stavimo vino u onaj izvor kraj ceste?

- U redu - doviknuo sam mu. Bili mi je mahnuo i krenuo niz rijeku. Pronašao sam dvije boce vina u naprtnjači i odnio ih cestom do mjesta gdje je izvorska voda tekla iz željezne cijevi. Jedna je daska bila položena preko izvora i podigao sam je i, zabivši čepove čvrsto u boce, spustio sam ih u vodu. Voda je bila tako hladna da su mi se ruka i zapešće ukočili. Ponovo sam postavio dasku, s nadom da nitko neće naći vino.

Uzeo sam štap koji sam bio oslonio uz stablo, izvadio limenku s mekom i meredov i popeo se na branu. Branu su sagradili da bi se stvorilo jezerce za povezivanje balvana. Vrata na brani su bila podignuta i sjeo sam na jednu od tesanih greda i promatrao glatku površinu jezera, na mjestu gdje se rijeka ruši u vodopad. Zapjenjena voda u podnožju brane bila je veoma duboka. Dok sam nadijevao mamac, jedna je pastrva skočila iz zapjenjene vode u slap, koji ju je ponio sa sobom. Još nisam ni završio sa stavljanjem mamca, a druga je pastrva skočila u slap, u istom onom elegantnom luku i nestala u vodi, što je uz grmljavinu padala. Privezao sam poveliki komad olova i bacio udicu u zapjenjenu vodu tik kraj ruba drvene brane.

Nisam ni osjetio kad je prva pastrva zagrizla. Kad sam počeo špinati, osjetio sam da je imam i privukao sam je, dok se borila savijajući štap gotovo na dvoje, i izvukao je iz uskipjele vode u dnu vodopada i izbacio na branu. Bio je to dobar komad pastrve i udario sam joj glavom o grede, sve dok nije zadrhtala i smirila se, a onda je spustio u sak.

Dok sam vukao, nekoliko je drugih pastrva skočilo u vodopad. Čim sam nadjenuo meku i bacio je, upecao sam još jednu i na isti način je izvukao. Za kratko sam ih

vrijeme ulovio šest. Sve su bile otprilike iste veličine. Poslagao sam ih jednu do druge, s glavama na istu stranu, i ogledavao ih. Imale su krasne boje, bile su čvrste i tvrde od hladne vode. Dan je bio vruć pa sam ih sve rasporio i izvadio im utrobe, škrge i sve drugo, i to pobacao u rijeku. Odnio sam pastrve na obalu, oprao ih u ledenoj, gotovo gustoj vodi iznad brane, a onda nabrao nešto paprati, i spakovao sve to u torbu, prvo sloj paprati, pa tri pastrve, zatim opet sloj paprati, pa tri druge pastrve, i onda sve to pokrio s paprati. Izgledale su lijepo u paprati, i sada je torba nabrekla i otežala, i sklonio sam je u sjenu stabla.

Na brani je bilo veoma vruće, pa sam sklonio i limenku s crvima u sjenu kraj torbe, pa izvadio iz naprtnjače knjigu i smjestio se pod stablo da čitam sve dok Bili ne dođe na ručak.

Bilo je malo prošlo podne i nije bilo mnogo sjene ali sjedio sam uz samo deblo jednog od dva drveta koja su izrasla zajedno, i čitao. Čitao sam neku knjigu od A.E.W. Masona i to divnu priču o čovjeku koji se smrznuo u Alpama a onda pao u glečcer i iščeznuo, a njegova ga je nevjesta kanila čekati dvadeset i četiri godine, sve dok se njegovo tijelo ne pojavi u moreni, a drugi je čovjek, koji ju je žarko ljubio, isto tako čekao, i svi su oni još uvijek čekali kad se pojavio Bili.

- Jesi li što? - upitao je. Štap, torbu i mrežicu držao je u jednoj ruci i bio sav oznojen. Nisam ga ni čuo kad je prišao zbog buke što je stvara brana.

- Šest. Koliko si ti?

Bili je sjeo, otvorio torbu, i položio jednu veliku pastrvu u travu. Izvadio ih je još tri, jednu veću od druge, i položio ih jednu do druge u sjenu stabla. Lice mu je bilo znojno i radosno.

- Kakve su tvoje?

- Manje.

- Da ih vidimo.

- Već sam ih spakirao.

- Kolike su, zbilja?

- Otprilike kolika je tvoja najmanja.

- Ne varaš me?

- Kad bi barem.

- Sve si ih uhvatio na crve?

- Da.

- Lijenčino jedna!

Bill je spremio pastrve u torbu i pošao k rijeci, njišući otvorenu torbu. Od pasa

na niže bio je sav mokar i znao sam da mora da je gazio kroz vodu.

Skoknuo sam do ceste i izvukao dvije boce vina. Bile su hladne. Vlaga je orosila boce, dok sam ih nosio pod stabla. Prostro sam ručak na novinama, odčepio jednu bocu, a drugu oslonio na stablo. Bili je došao, otresajući ruke. S torbom nabreklom od paprati.

- Da vidimo tu bocu - rekao je. Izvukao je čep, nagnuo bocu i napio se. - Ohohoho! Oči su me zaboljele.

- Da probamo.

Vino je bilo hladno ko led i kao da je malo ciknuto.

- Vino nije baš najgori bučkuriš - rekao je Bili.

- Dobro je dok je ovako hladno - rekao sam.

Razmotali smo paketiće suhog ručka.

- Piletina.

- Evo tvrdo kuhanih jaja.

- Ima li gdje soli?

- Prvo jaje - rekao je Bili - onda pile. Čak bi i Bryan shvatio simboliku.¹⁰

- Bryan je umro. Pročitao sam jučer u novinama.

- Ma ne. Zbilja?

- Da. Umro je Bryan.

Bill je odložio jaje koje je gulio.

- Gospodo - rekao je i odmotao batak iz novinskog papira. - Obrćem redosljed. Zbog Bryana. U počast Velikom Pučaninu. Prvo pile, a onda jaje.

- Pitanje, kojega je dana Bog stvorio kokoš?

- Ah - rekao je Bili, cuclajući batak - odakle da to znamo? Ne smijemo previše ispitivati. Naš boravak na Zemlji je kratak. Radujmo se i slavimo, vjerujmo i zahvaljujmo.

- Jedimo jaje.

Bili je mahao batkom u jednoj ruci, a bocom vina u drugoj.

- Radujmo se i slavimo jer smo blagoslovljeni obiljem. Iskorištavajmo pernate stanovnike zraka. Iskorištavajmo ovaj plod loze. Hoćeš li ga, brate, malo iskoristiti?

- Poslije tebe brate.

Bili je potegnuo veliki gutljaj.

- Evo, iskorištavaj i ti malo, brate - pružio mi je bocu. - Neka nas ne obuzimlju

sumnje, brate. Ne smijemo prčkati po svetim otajstvima kokošinjca svojim majmunskim prstima. Moramo čvrsto vjerovati i naprosto reći - a ja hoću da mi se pridružiš i govoriš sa mnom - što ćemo reći, brate? - Uperio je batak u mene i produžio: - Da ti kažem. Reći ćemo, i ja sam kao prvo ponosan što to možemo reći, i hoću, brate da ponavljaš za mnom na koljenima: neka se nijedan čovjek ne stidi da klekne ovdje u velikoj slobodnoj prirodi. Zapamtite da su šume bile prvi hramovi božji. Kleknimo i uskliknimo: Gospo, nemoj to jesti - to je Mencken.

- Evo - rekao sam - iskorištavaj malo ovog blaga.

Odčepili smo i drugu bocu.

- Što je? - rekao sam. - Ti ne voliš Bryana?

- Ljubio sam Bryana - rekao je Bili. - Bili smo kao braća.

- Gdje si se s njim znao?

- On, Mencken i ja zajedno smo pohađali koledž Svetog Križa.

- Kao i Frankie Fritsch.^{[11](#)}

- To nije istina. Frankie Fritsch je išao u Fordham.

- A ja - rekao sam - ja sam bio u Loyoli s biskupom Manningom.^{[12](#)}

- Nije istina - rekao je Bili. - Ja sam išao u Loyolu s biskupom Manningom.

- Ti si se nacvrcao - rekao sam.

- Od vina?

- Zašto ne?

- Ne. Od vlažnosti zraka - rekao je Bili. - Morala bi se nekako spriječiti ovolika vlaga.

- Evo još gutljaj.

- Je li to sve što imamo?

- Samo dvije boce.

- Znaš li što si ti? - Bili je nježno ogledavao bocu.

- Ne znam - rekao sam.

- Plaćenik antialkoholičarske lige.

- Pohađao sam Notre Dame s Wayneom B. Wheelerom.^{[13](#)}

- Nije istina - rekao je Bili. - Ja sam išao u Austinski trgovački koledž s Wayneom B. Wheelerom. Bio mi je razredni predsjednik.

- Bilo kako bilo - rekao sam - krčme moraju nestati.

- Imaš potpuno pravo, moj stari školski družo - rekao je Bili. - Krčme moraju

nestati, pa ću ih uzeti sa sobom.

- Nacvrcao si se.
- Od vina?
- Od vina.
- Pa, lako je moguće.
- Hoćeš li malo odrijemati?
- Slažem se.

Sklonili smo glave u sjenu i gledali gore u krošnjje.

- Spavaš?
- Ne - rekao je Bili. - Razmišljao sam.

Sklopio sam oči. Bilo mi je ugodno ležati na tlu.

- Čuj - rekao je Bili - kako zapravo stoji stvar s Brettom?
- Kako bi stajala?
- Jesi li ti bio kad u nju zaljubljen?
- Jesam.
- Koliko dugo?
- Na prekide ali dugo u vražju mater.
- Ah, k vragu - rekao je Bili. - Žao mi je, stari.
- Nema veze - rekao sam. - Odavno mi već za to puca prsluk.
- Zbilja?
- Zbilja. Samo bi mi bilo puno, puno draže da o tom ne razgovaramo.
- Ne ljutiš se što sam te pitao?
- Koga bih se vruga ljutio?
- Idem spavati - rekao je Bili. Pokrio je lice novinama.
- Slušaj, Jake - rekao je - jesi li ti zbilja katolik?
- Tehnički.
- Sto ti to znači?
- Nemam pojma.
- Dobro onda, idem sad spavati - rekao je. - I nemoj brbljati, ne daš mi spavati.

I ja sam zaspao. Kad sam se probudio, Bili je već spremao stvari u naprtnjaču. Bilo je kasno poslije podne i sjene stabala bile su duge i pružale se sve do brane. Sav sam se ukočio od spavanja na tlu.

- Sto ti je? Probudio si se? - pitao je Bili. - Zašto ne bi tu i prenoćio -

Rastegnuo sam se i protrljao oči.

- Sanjao sam nešto jako zgodno - rekao je Bili. - Ne sjećam se o čemu, ali bio je jako zgodan san.

- Mislim da ja nisam ništa sanjao.

- Moraš sanjati - rekao je Bili - Svi naši najveći poslovni ljudi bili su veliki sanjari. Pogledaj Forda. Pogledaj predsjednika Coolidgea. Pogledaj Rockefellera. Pogledaj Joa Davidsona.

Razglavio sam štap, prvo svoj pa onda Billov, i spakovao ih u futrole. Spremio sam role u torbu za pribor. Bili je spakovao naprtnjaču i jednu od torbi s pastrvama stavili smo u nju. Ja sam nosio drugu.

- Onda - rekao je Bili - Imamo li sve?

- Crve.

- Ah, ti i tvoji crvi. Stavi ih ovamo.

Već je stavio naprtnjaču na leđa, pa sam limenke s crvima utrpao u jedan od vanjskih preklopnih džepova.

- Jesi li sad sve skupio?

Ogledao sam se po travi u podnožju velikih brijestova.

- Da.

Krenuli smo cestom u šumu. Do kuće u Burguetu trebalo je dugo pješačiti i već se smračilo kada smo se spustili preko polja do ceste, i zatim cestom između gradskih kuća, osvijetljenih prozora, do našeg svratišta.

U Burguetu smo ostali pet dana i nauživali se pecanja. Noći su bile hladne, a dani topli, a čak i po najvećoj dnevnoj žezi puhalo je nešto povjetarca. Bilo je dovoljno toplo da bude ugodno gaziti po hladnoj rijeci, a sunce te sušilo kad bi izašao i sjeo na obalu. Otkrili smo jednu brzicu, koja se širi u rukavac dovoljno duboko da se može kupati. Navečer bismo igrali bridž u trojicu, s jednim Englezom po imenu Harris, koji je dopješačio ovamo iz Saint Jean Pied de Porta, i odsjeo u svratištu da bi pecao. Bio je veoma prijazan i dvaput je išao s nama na rijeku Irati. Nije bilo glasa od Roberta Cohna, a niti od Brette i Mikea.

GLAVA XIII

Jednoga jutra sišli smo na doručak, a Englez Harris, bio je već za stolom. Imao je naočale i čitao novine. Podigao je pogled i nasmiješio se.

- Dobro jutro - rekao je. - Imate pismo. Skoknuo sam do pošte i dali su mi ga s mojom poštom.

Pismo je bilo na mom mjestu za stolom, oslonjeno o kavsku šalicu. Harris se ponovo udubio u novine. Otvorio sam pismo. Prosljedili su mi ga iz Pamplone. Pisano je bilo u San Sebastianu, u nedjelju:

DRAGI JAKE,

Stigli smo ovamo petak, Bretti je u vlaku pao mrak, doveo sam je ovamo da se tri dana odmori kod nekih naših starih prijatelja. U hotel Montoya u Pamplonu krećemo utorak, a stižemo ne znam koliko sati. Poslat ću ti poruku autobusom da nas obavijestiš kako da vas nađemo u srijedu. Šaljemo vam najsrdačnije pozdrave i oprostite što smo zakasnili, ali Brett je zbilja bila mrtva a sasvim će se oporaviti do utorka, praktički je već dobro. Dobro je poznam i nastojim je paziti, ali nije lako. Pozdrav momcima.

MICHAEL

- Koji je danas dan? - upitao sam Harrisa.
- Mislim srijeda. Da, bit će srijeda. Fantastično kako čovjek, ovdje gore u brdima, izgubi račun o danima.
- Točno. Ovdje smo već gotovo čitav tjedan.
- Nadam se da ne kanite otići?
- Da. Na žalost, idemo poslijepodnevim autobusom.
- O boga mu, kakva šteta. Nadao sam se da ćemo svi zajedno još jednom skoknuti na Irati.
- Moramo u Pamplonu. Dogovorili smo se s nekim ljudima.
- Baš nemam sreće. Divno smo se proveli ovdje u Bur guetu.
- Dođite s nama u Pamplonu. I tamo možemo igrati bridž, a osim toga fiesta će biti božanska.
- Baš bi mi se išlo. Strašno je ljubazno od vas što me pozivate. Ali ipak bit će

najpametnije da ostanem ovdje. Nemam više puno vremena za pećanje.

- Ne ostavlja vam se one krupne komade u Iratiju?
- Da vam pravo kažem, tako je, znate. Zbilja su ovdje pastrve goleme.
- I ja bi da još jednom probam.
- Pa hajde. Ostanite još koji dan. Budite drug.
- Zbilja moramo u grad - rekao sam.
- Velika šteta.

Nakon doručka, Bili i ja smo sjeli, grijući se na suncu, na klupu ispred svratišta i o tome porazgovorili. Vidio sam jednu djevojku kako dolazi cestom iz središta grada. Stala je pred nama i izvadila telegram iz kožnate torbe, koja joj je visila uz suknju.

- Por ustedes?

Pogledao sam telegram. Adresa je glasila: »Barnes, Burguete.«

- Da. Za nas je.

Izvadila je knjigu da je potpišem, i dao sam joj dva bakrenjaka. Telegram je bio na španjolskom: »Vengo jueves Cohn.«

Pružio sam ga Billu.

- Što znači riječ Cohn? - upitao je on.

- Kakav govnerski telegram! - rekao sam. - Mogao je o istom trošku poslati deset riječi. »Dolazim četvrtak«. Pravo bogatstvo informacija, što veliš?

- Pruža ti sve informacije koje zanimaju Cohna.

- Svejedno se moramo vratiti - rekao sam. - Ne bi imalo nikakvog smisla da prebacujemo Brett i Mikea ovamo i natrag prije fieste. Da odgovorimo?

- Pa mogli bismo - rekao je Bili. - Nema potrebe da dižemo nos.

Odšetali smo do pošte i zatražili tiskanicu za telegram.

- Sto da kažemo? - upitao je Bili.

- Stižemo večeras. To je dosta.

Platili smo za telegram i vratili se u svratište. Tamo je bio Harris i sva smo se trojica prošetali do Roncevallesa. Posjetili smo samostan.

- Izvanredno mjesto - rekao je Harris kad smo izašli. - Ali znate, ja vam baš bog zna kako nisam za ovakva mjesta.

- Ni ja - rekao je Bili.

- Svejedno, mjesto je fantastično - reko je Harris. - Bilo bi mi žao da ga nisam vidio. Svaki dan sam namjeravao skočiti, a nisam stigao.

- Nije isto što i pecanje, jel tako? - upitao je Bill. Harris mu je bio simpatičan.
- To sigurno.

Stajali smo pred starom samostanskom kapelom.

- Je li ono krčma preko puta? - upitao je Harris. - Ili me oči varaju?
- Izgleda kao krčma - rekao je Bili.
- Meni se čini da i jest krčma - rekao sam ja.
- Pa onda - rekao je Harris - da je iskoristimo?

Iskorištavanje je preuzeo od Billa. Uzeli smo svaki po bocu vina. Harris nije dopustio da platimo. Prilično je dobro govorio španjolski i krčmar nije htio od nas dvojice primiti novac.

- Da vam kažem. Nemate pojma, momci što je za mene značilo da ste bili ovdje gore sa mnom.

- Sjajno smo se proveli, Harris.

Harris se malo nacvrcao.

- Čujte. Zbilja nemate pojma koliko mi to znači. Nisam se baš mnogo zabavljao, sve od rata.

- Opet ćemo jednom zajedno na pecanje. Zapamti to, Harris.
- Moramo. Zbilja smo se fantastično zgodno proveli.
- Sto velite da popijemo još jednu bocu?
- Nemam ništa protiv - rekao je Harris.
- Ovu ja plaćam - rekao je Bili. - Ili je nećemo piti.
- Molim vas, pustite da ja platim. Meni to zaista čini zadovoljstvo, da znate.
- Ova će boca biti moje zadovoljstvo - rekao je Bili.

Krčmar je donio četvrtu bocu. Zadržali smo iste čaše. Harris je podigao čašu.

- Živjeli. Da znate da se ovo daje dobro iskorištavati.

Bili ga je potapšao po plećima.

- Dobri stari Harris.

- Čujte. Da znate, ime mi zapravo nije Harris. Nego Wilson-Harris. Sve jedno ime. S crticom, znate.

- Dobri stari Wilson-Harris - rekao je Bili. - Zvat ćemo te samo Harris jer si nam simpatičan.

- Čuj, Barnes. Nemaš pojma koliko mi sve ovo znači.
- Hajde, iskoristi još jednu čašu - rekao sam.

- Barnes. Zbilja, Barnes, nemaš pojma. To je sve.
- Pij, Harris.

Pješačili smo cestom iz Roncevallesa, držeći Harrisa između sebe. Ručali smo u svratištu i Harris nas je otpratio do autobusa. Dao nam je svoju posjetnicu, s adresom u Londonu, adresu kluba i poslovnu adresu, a kada smo se popeli u autobus, pružio nam je svakom po jednu kovertu. Otvorio sam svoju i u njoj je bilo tucе mušica. Harris ih je sam povezao. Uvijek je sam povezivao svoje mušice.

- Čuj, Harris ... - zaustio sam.

- Ne, ne! - rekao je. Izlazio je iz autobusa. - To uopće nisu prvoklasne mušice. Samo mi je palo na pamet da će vas jednom, ako budete s njima pecali, možda podsjetiti na lijepa vremena koja smo ovdje proveli.

Autobus je krenuo. Harris je stajao pred poštom. Mahao nam je. Kad smo odmaknuli cestom, okrenuo se i otišao prema svratištu.

- Čuj, taj Harris je zbilja zgodan - rekao je Bili.

- Mislim da mu je bilo lijepo na pecanju.

- Harrisu? Kako da ne!

- Da je bar došao s nama u Pamplonu.

- Njemu se peca.

- Da. Uostalom, čovjek nikad ne zna kako bi se u društvu ti Englezi vladali jedan prema dugom.

- Tko to zna.

Stigli smo u Pamplonu kasno poslije podne i autobus je stao pred hotelom Montoya. Vani na trgu razapinjali su električne žice da bi osvijetlili plažu za fiestu. Kad se autobus zaustavio, okupilo se nekoliko dječaka i gradski carinski službenik natjerao je sve ljude, koji izlaze iz autobusa, da na pločniku otvore svoje svežnjeve. Otišli smo u hotel i na stubištu sam sreo Montoyu. Rukovao se s nama, smješkajući se zbunjeno kao obično.

- Ovdje su vaši prijatelji - rekao je.

- Gospodin Campbell?

- Da. Gospodin Cohn i gospodin Campbell i lady Ashley.

Nasmiješio se kao da ima stvari, koje ću tek čuti.

- Kada su stigli?

- Jučer. Sačuvao sam vam iste sobe koje ste imali.

- Odlično. Jeste li gospodinu Campbellu dali sobu s pogledom na plažu?

- Da. Sve smo sobe uredili.
- Gdje su nam prijatelji sada?
- Mislim da su otišli na pelotu.
- A što je s bikovima?

Montoya se nasmiješio. - Večeras, - rekao je - večeras u sedam sati dovest će Villarove bikove, a sutra dolaze Mijure. Hoćete li svi ići na istovar?

- Ah, svakako. Nisu nikad vidjeli desencajonadu.

Montoya mi je položio ruku na rame.

- Vidjet ćemo se tamo.

Opet se nasmiješio. Smiješio se uvijek kao da su borbe s bikovima neka posebna tajna između nas dvojice; možda sablažnjiva, ali zaista veoma duboka tajna, koju samo mi znamo. Smiješio se uvijek kao da za neupućene u toj tajni ima nešto pokvareno, nešto što samo mi razumijemo kako treba. Tajnu ne vrijedi objašnjavati ljudima, koji je ne mogu razumijeti.

- Vaš prijatelj, je li i on aficionado? - Montoya se osmjehnuo Billu.
- Jest. Prevalio je čitav put od New Yorka, samo da bi vidio San Fermes.
- Tako? - Montoya je pristojno pokazao da ne vjeruje. - Ali nije aficionado kao što ste vi. - Opet mi je zbunjeno položio ruku na rame.
- Jest - rekao sam. - On je pravi aficionado.
- Ali nije aficionado kao vi.

Afición znači strast. *Aficionado* je čovjek koji strasno voli borbe s bikovima. Svi dobri borci s bikovima odsjedali su u Montoyinom hotelu; to jest oni, koji imaju *afición*, smiju tu odsjedati. Komercijalni borci s bikovima odsjeli bi ovdje možda jednom, a onda nikad više. Dobri su dolazili svake godine. Njihove su fotografije visjele u Montoyinoj sobi. Fotografije su bile posvećene Juanitu Montoyi ili njegovoj sestri. Fotografije onih boraca s bikovima, u koje Montoya zbilja vjeruje, bile su uokvirene. Fotografije boraca s bikovima, koji su bez *afición*, Montoya je držao u ladici stola. I na njima su često stajale najlaskavije posvete. Ali to nije značilo ništa. Jednog ih je dana Montoya sve izvadio i bacio u košaru za smeće. Nije htio da mu se motaju po kući.

Često smo razgovarali o bikovima i borcima. Nekoliko godina redom odsjedao sam u Montoyi. Nikad nismo razgovarali jako dugo. Bilo je naprosto užitek otkrivati što svaki od nas osjeća. Ljudi su dolazili iz udaljenih gradova i prije nego što bi otišli iz Pamplone, uvijek bi zastajali na čas da porazgovore s Montoyom o bikovima. Svi su ti ljudi bili aficionadi. Tko god je aficionado mogao je uvijek dobiti sobu, čak i

kad je hotel pun. Montoya me s nekima od njih upoznao. Ispočetka bi uvijek bili samo pristojni i veoma bi ih zabavljalo što čuju da sam Amerikanac. Nekako se razumijevalo samo po sebi da jedan Amerikanac ne može imati afición. Može je oponašati ili brkati s uzbuđenjem, ali je zapravo ne može osjećati. Kad bi vidjeli da zbilja imam afición, a nema nikakve lozinke, nikakvih određenih pitanja koja bi to mogla pokazati, već je to nešto poput usmenog duhovnog ispita, gdje su pitanja uvijek pomalo obrambena i nikad previše očigledna, tada bi došlo do istog ovakvog zbunjenog polaganja ruke na rame ili bi se čulo »Buen hombre«. Ali gotovo uvijek bi došlo do stvarnog dodira. Činilo se kao da te hoće dotaknuti da budu sigurni.

Montoya je mogao sve oprostiti borcu s bikovima koji ima afición. Mogao je oprostiti živčane napadaje, paniku, nezgodne i neobjašnjive postupke, svakakve greške. Onome tko ima afición može se sve oprostiti. Smjesta mi je oprostio sve moje prijatelje. Nije rekao ni riječi, ali se razumjelo među nama, da su oni kao neka naša mala sramna tajna, nešto nalik rasporenom konju u areni.

Čim smo stigli u hotel Bili se popeo u sobu i zatekao sam ga kako se pere i presvlači.

- Onda - rekao je - jesi li se dosta narazgovarao španjolski?
- Pričao mi je o bikovima koji večeras stižu.
- Hajde, da nađemo klapu i da malo izađemo.
- U redu. Vjerojatno su u kavani.
- Imaš li ulaznice?
- Imam. Nabavio sam ih za sve istovare.
- Vrijedi to vidjeti? - navlačio je obraze pred ogledalom, da vidi je li mu ostao neobrijan koji dio ispod čeljusti.
- Nije loše - rekao sam. - Bikove puštaju iz kaveza jednog po jednog, a u oboru drže junce, mlade uškopljene junce, da ih dočekaju i da ih spriječe da se međusobno ne pobodu. Bikovi se zalijeću u junce, a junci trče okolo kao stare jungferice i nastoje da ih primire.
- Da li kad proburaze kojeg junca?
- Jasno. Katkad se zalete ravno u njih i pobiju ih.
- Kako se junci brane?
- Ne brane se. Nastoje se sprijateljiti s bikovima.
- Zašto ih uopće dovode?
- Da umire bikove i da ih spriječe da ne polome rogove o kamene zidove ili da ne proburaze jedan drugoga.

- Mora da je lijepa zabava biti junac.

Sišli smo stubištem, izašli van i prešli preko trga do kavane Iruña. Na trgu su stajala dva osamljena kioska za prodaju ulaznica. Njihovi prozorčići, označeni riječima SOL, onda SOL Y SOMBRA i SOMBRA bili su zatvoreni. Neće se otvoriti sve do dan prije fieste.

S druge strane trga, bijeli platneni stolovi i stolice Iruñe pružali su se izvan arkade sve do ruba pločnika. Pregledavao sam stolove da pronađem Brettu i Mikea. Ugledao sam ih. Brettu, Mikea i Roberta Cohna. Bretta je nosila baskijsku beretu. Kao i Mike. Robert Cohn je bio gologlav i nosio naočale. Brett nas je vidjela kako dolazimo i domahnula nam. Oči su joj se nabrale, kad smo prišli k stolu.

- Zdravo, momci! - viknula je.

Brett je bila dobre volje. Mike se kao uvijek rukovao tako da osjetiš snagu njegovih osjećaja. Robert Cohn se rukovao naprosto zato što smo se vratili.

- Gdje ste do vruga, do sada? - upitao sam.
- Ja sam ih doveo ovamo - rekao je Cohn.
- Kakva bljezgarija - rekla je Brett. - Došli bi ranije, da nije bilo tebe.
- Ne biste nikad došli.
- Kakva bljezgarija! Ala ste vi momci pocrnili. Gledaj samo Billa.
- Kako vam je bilo na pecanju? - upitao je Mike. - Htjeli smo vam se pridružiti.
- Nije bilo loše. Nedostajali ste nam.
- Htio sam doći - rekao je Cohn - ali mislio sam da moram njih dovesti.
- Da ti nas dovedeš? Bljezgarija.
- Kako vam je bilo? Zgodno? - upitao je Mike. - Jeste li mnogo uhvatili?
- U neke dane, svaki je od nas uhvatio po desetak. Bio je tamo jedan Englez.
- Zove se Harris - rekao je Bili. - Da ga slučajno ne poznaš, Mike? I on je bio u

ratu.

- Sretan čovjek - rekao je Mike. - Kako nam je samo bilo sjajno! O da mi se opet vratiti u one dane.
- Ne brbljaj gluposti.
- Bio si u ratu, Mike? - upitao je Cohn.
- Jesam li bio u ratu!
- Jako se istaknuo kao vojnik - rekla je Brett. - Pričaj im ono kad ti se preplašio konj i stao juriti niz Piccadilly.
- Neću. Ispričao sam to već četiri puta.

- Meni nisi nikad pričao - rekao je Robert Cohn.
- Neću pričati tu priču. Baca na mene loše svjetlo.
- Pričaj im onda o svojim medaljama.
- Neću ni to. Ta priča baca na mene jako loše svjetlo.
- Sto je to bilo?
- Brett će vam ispričati. Ona pamti sve priče koje bacaju na mene loše svjetlo.
- Hajde. Ispričaj, Brett.
- Da pričam?
- Pričat ću ja sam.
- Koja si odlikovanja dobio, Mike?
- Nisam uopće odlikovan.
- Valjda imaš nekakve medalje.

- Pa imam one obične. Ali ih nikad nisam preuzeo. Jednom se održavala neka fantastično velika večera, gdje je trebao biti princ od Walesa i na pozivnicima je pisalo da se moraju nositi medalje. I kako ja, razumije se, nisam imao medalja, svratio sam do svog krojača i on je bio strašno impresioniran tim pozivom, što sam smatrao za sebe dobrim iz trgovačkih razloga, pa sam mu rekao: »Morate mi nabaviti nekakve medalje«. On je rekao: »Kakve medalje, gospodine?« a ja sam rekao: »Ah, kakve bilo. Naprosto mi nabavite nekoliko medalja.« A onda je pitao: »A kakve ste medalje dobili, gospodine?« a ja sam mu rekao: »Odakle da ja to znam?« Zar on misli da ja čitav život provodim čitajući pišljivi službeni list? »Samo mi ih nađite dosta. Izaberite sami kakve hoćete.« I tako mi je nabavio nešto medalja, znate, malih medalja, i dao mi je kutiju, a ja sam je spremio u džep i zaboravio. I onda, otišao sam na tu večeru, a to je bilo onoga dana kad su izvršili atentat na Henryja Wilsona,¹⁴ pa princ nije došao, ni kralj nije došao, nitko nije nosio medalje, i svi su oni tipovi na brzinu skidali medalje kojima su se ukrasili, a moje su ionako bile u džepu.

Zastao je, očekujući naš smijeh.

- Je li to sve?
- Pa sve. Možda nisam ispričao kako treba.
- Nisi - rekla je Brett. - Ali nije važno.

Svi smo se nasmijali.

- Aha, da - rekao je Mike. - Znam sada. Bila je to paklenski dosadna večera i kako nisam mogao dugo izdržati, pobjegao sam. Kasnije iste večeri, pronašao sam kutiju u džepu. Sto je ovo? rekao sam. Medalje? Pišljive vojne medalje? Pa sam ih

sve pootkidao s trake - znate, ona traka na kojoj vise - i stao sam ih dijeliti uokolo. Svako sam djevojci dao po jednu. Kao suvenir. Smatrale su da sam neka vraška sila od vojnika. Dijelim medalje u noćnom baru. Pravi heroj.

- Pričaj im i kraj - rekla je Brett.

- Zar vama to ništa nije smiješno? - upitao je Mike. Svi smo se nasmijali. - Meni je bilo. Kunem vam se, da je bilo smiješno. Kako god bilo krojač mi je napisao pismo i tražio da mu vratim medalje. Poslao je čovjeka k meni. Pisao je neprestano, mjesecima. Ispalo je, da ih je neki tip ostavio kod njega, da mu ih očisti. Neka strašno vojnička faca. Bilo mu je do njih stalo, ko vrag. -Mike je zastao. - Pravi peh za krojača - rekao je.

- Ma nemoj mi reći - rekao je Bili. - Čovjek bi mislio da je krojač uživao od sreće.

- Strašno dobar krojač. Tko me danas vidi, ne bi to nikad vjerovao - rekao je Mike. - Znao sam mu plaćati stotinu funti godišnje samo da mu začepim usta. Da mi ne šalje račune. Kad sam bankrotirao, njemu je to bio užasan udarac. Bilo je to odmah poslije medalja. Njegovim pismima je to dalo pomalo gorki ton.

- Kako si bankrotirao? - upitao je Bili.

- Na dva načina - rekao je Mike. - Prvo postupno a onda naglo.

- Sto te upropastilo?

- Prijatelji - rekao je Mike. - Imao sam puno prijatelja. Lažnih prijatelja. A osim toga i puno vjerovnika. Vjerojatno sam imao više vjerovnika nego itko u Engleskoj.

- Pričaj im kako je bilo na sudu - rekla je Brett.

- Ne sjećam se - rekao je Mike. - Bio sam se malo na-c vrcao.

- Nacvrcao! - uskliknula je Brett. - Bio si mrtav pijan!

- Neobičan slučaj - rekao je Mike. - Neki dan sam sreo svog bivšeg partnera. Pozvao me na piće.

- Pričaj im samo kako si učenog odvjetnika imao - rekla je Brett.

- Neću - rekao je Mike. - Moj je učeni odvjetnik isto tako bio mrtav pijan. Ali nemojte, ovo je mračna tema. Idemo li mi tamo ili ne, da vidimo kako iskrcavaju bikove?

- Hajdemo.

Pozvali smo konobara, platili i krenuli pješke kroz grad. Krenuo sam uz Brett, ali prišao je Robert Cohn i postavio joj se s druge strane. Tako smo hodali utroje, kraj Ayuntamiento, gdje su zastave visjele s balkona, pa kraj tržnice i dalje strmom ulicom

koja nas je dovela do mosta preko Arge. Mnogo je ljudi išlo istim putem da gleda bikove, i kola su vozila nizbrdo i preko mosta, a vozači, konji i bičevi dizali su se nad gomilom pješaka na ulici. Kad smo prešli most, skrenuli smo cestom prema oborima. Prošli smo kraj konobe s oglasom na prozoru: »Dobro vino 30 céntima litra.«

- Ovamo ćemo doći kad nam splasnu financije - rekla je Brett.

Žena, koja je stajala na vratima konobe, gledala nas je kako prolazimo. Viknula je nekome u kući i tri su djevojke izašle na prozor da nas vide. Buljile su u Brett.

Na kapiji obora dva su čovjeka trgala karte ljudima koji ulaze. Ušli smo kroz kapiju. Između obora su rasla stabla i nalazila se niska, kamena kuća. S druge strane, vidio se kameni zid obora, s otvorima u kamenu, nalik puškarnicama, duž čitave fasade svakog obora. Ljestve su vodile na vrh zida, i ljudi su se penjali ljestvama i širili po zidovima između dva obora. Dok smo se penjali uz ljestve, prešavši travnjak pod stablima, prošli smo kraj velikih sivo obojenih drvenih kaveza gdje se nalaze bikovi. U svakoj takvoj putnoj kištri bio je po jedan bik. Svi su došli vlakom s jednog dobra za uzgoj bikova u Castilli, i na kolodvoru su ih iskricali iz teretnih vagona i doveli ovamo da ih puste iz kaveza u obore. Na svakom kavezu bilo je otisnuto ime bika i žig uzgajivača.

Popeli smo se na zid i našli mjesto s kojeg se dobro vidi u obor. Kameni zidovi su bili bijelo ožbukani, a po tlu prostrta slama, postavljene drvene kištre s hranom i valovi za vodu položeni uza zid.

- Gledaj ono - rekao sam.

S druge strane rijeke dizala se visoravan na kojoj leži grad. Po svim starim zidinama i bedemima stajao je svijet. Tri linije utvrda bile su sada tri crne pruge ljudi. Iznad zidova, prozori kuća bili su načičkani glavama. Na drugom kraju visoravni, dječaci su se uspeli na drveće.

- Mora da svi očekuju da će se nešto dogoditi, - rekla je Brett.

- Hoće vidjeti bikove.

Mike i Bili su stajali na zidu preko puta, s druge strane kruga. Domahivali su nam. Ljudi, koji su zakasnili, stajali su iza nas, gurajući nas, jer su ih drugi iza njih gurali.

- Zašto ne počinju? - upitao je Robert Cohn.

Osamljena mazga zapregnuta u jedan od kaveza, dovukla ga je do vrata u zidu obora. Goniči su dogurali kavez i uz pomoć poluga podigli ga u podesan položaj do vrata. Ljudi su stajali na zidu spremni da povuku gore vrata obora, a zatim vrata kaveza. S druge strane obora, otvorila su se vrata i u obor su ušla dva junca, mašući glavama, kaskajući, njišući mršavim bokovima. Zastali su jedan uz drugog na

suprotnoj strani obora, usmjerivši glave prema vratima odakle treba doći bik.

- Ne djeluju baš veselo - rekla je Brett.

Ljudi na zidu zabacili su se unatrag i povukli vrata obora. Zatim su povukli i vrata kaveza.

Nagnuo sam se daleko preko zida, da zavirim u kavez. Unutra je bilo mračno. Netko je udarao po kavezu željeznom šipkom. Unutra kao da je nešto eksplodiralo. Bik je, udarajući u drvene daske kaveza, bubajući rogovima čas u jednu čas u drugu stranu, dizao veliku buku. Tada sam ugledao crnu njušku i obris rogova, a onda uz tutanj dasaka u šupljini kaveza, bik se zaletio i istrčao u obor, kližući prednjim nogama po slami, kad se htio zaustaviti, uzdignute glave, dok mu se velika grba mišićja na vratu napela kao da hoće prsnuti, a mišići na tijelu podrhtavali, dok se ogledavao po mnoštvu na kamenim zidovima. Dva su se junca povukla i stisnula uza zid, spuštivši glave, a oči su im pažljivo promatrale bika.

Bik ih je gledao i navalio. Jedan je čovjek zaviknuo iza jednog od kaveza i pljesnuo šeširom po daskama, a bik se, prije nego je stigao do junaca, okrenuo, prikupio i zaletio prema mjestu, gdje je čas prije vidio čovjeka, pokušavajući da ga dosegne čak i preko dasaka ograde, s nekoliko brzih zamaha desnim rogom.

- Isuse Bože, kako je krasan! - rekla je Brett. Sada smo gledali ravno u njega.

- Pogledaj samo kako dobro zna baratati rogovima - rekao sam. - Udara lijevim i desnim, kao boksač.

- Ma ne valjda ozbiljno?

- Samo gledaj.

- Prebrzo mi je.

- Pričekaj. Za čas će se pojaviti još jedan.

Dovukli su i drugi kavez pred ulaz. U udaljenom uglu jedan je čovjek, zaklonjen daščanom ogradom, privukao pažnju bika i kad se bik okrenuo prema njemu, podigli su vrata i drugi je bik izašao u obor.

Zaletio se ravno na junce, i dva su čovjeka istrčala iza daščanih zaslona i stala vikati, da bi ga skrenuli s puta. On nije mijenjao smjer i ljudi su vikali: - Ha! Ha! Toro! - i mahali rukama. Dva su se junca okrenula bokom, da dočekaju udarac, i bik se zaletio ravno u jednoga junca.

- Nemoj sad gledati - rekao sam Brett. Promatrala je kao opčinjena.

- Dobro onda - rekao sam - ako ti se od tog ne okreće želudac.

- Vidjela sam - rekla je. - Vidjela sam kako prebacuje s lijevog roga na desni.

- Bogami, dobra si!

Junac je sada bio na tlu, ispružena vrata, izvijene glave; ostao je ležati onako kako je pao. Iznenada, bik ga je napustio i krenuo prema drugom juncu, koji je sada stajao na suprotnom kraju obora, mašući glavom, promatrajući cijeli prizor. Junac je nezgrapno stao trčati i bik ga je dostigao, zakačio ga lagano po boku, a onda se okrenuo i pogledao mnoštvo na zidu, a mišićni mu se greben napeo. Junac mu je prišao i činilo se kao da ga njuši ili miluje nosom, i bik ga je površno okrznuo rogovima. Kad su se opet približili, onjušio je junca i njih su dvojica otkaskala do drugog bika.

Kad se pojavio slijedeći bik, a sva su trojica, dva bika i junac, ostali stajati zajedno, glava do glave, uperivši rogove prema novodošlome biku. Za nekoliko trenutaka junac je prihvatio i novoga bika, primirio ga i naveo da se osjeća kao pripadnik stada. Kad su se posljednja dva bika iskrcala, stado je bilo opet na okupu.

Sišli smo sa zida, zajedno s mnoštvom i posljednji put bacili pogled na bikove kroz puškarnice na zidu obora. Svi su bikovi sada bili mirni, spuštenih glava. Vani smo unajmili kočiju i od-vezli se do kavane. Mike i Bili su stigli pola sata kasnije. Usput su skoknuli na nekoliko čašica.

Sjedili smo u kavani.

- Kako je to neobičan prizor - rekla je Brett.
- Jesu li i ovi drugi ratoborni ko i prvi? - upitao je Robert Cohn. - Meni se činilo da su se strašno brzo smirili.
- Svi se oni međusobno poznaju - rekao sam. - Opasni su samo kad su sami ili kad ih ima samo dvojica ili trojica.
- Kako misliš, opasni? - rekao je Bili. - Meni su svi izgledali opasni.
- Krvožedni su samo kad su sami. Jasno, kad bi čovjek ušao u obor, vjerojatno bi se koji bik zbog toga odijelio iz stada, i onda svejedno bio opasan.
- Sve je to previše komplicirano - rekao je Bill. - Mike, nemoj me nikad dijeliti od stada.
- Čujte - rekao je Mike - bikovi su zbilja predivni, što velite? Jeste li im samo vidjeli rogove?
- Kako da ne - rekla je Brett. - Nisam imala pojma da mogu biti takvi.
- Jeste li vidjeli onog koji je probo junca? - upitao je Mike. - Izvanredno.
- Nije baš neki život za junce - rekao je Robert Cohn.
- Ma što mi ne kažeš? - rekao je Mike. - Roberte, čovjek bi mislio da se tebi sviđa da budeš junac.
- Što time hoćeš reći, Mike?

- Oni vode tako skroman život. Nikad ništa ne govore, ali ti se uvijek motaju oko nogu.

Bili smo svi u neprilici. Bili se nasmijao. Robert Cohn je bio bijesan. Mike je i dalje govorio.

- Čovjek bi mislio da se tebi to sviđa. Ti nikad nemaš ništa reći. Hajde, Robert. Reci nešto. Nemoj samo sjediti kao klada.

- Upravo sam nešto rekao, Mike. Nisi čuo? O juncima.

- Ah, reci još nešto. Reci nešto smiješno. Zar ne primjećuješ da se svi mi ovdje rado zavitlavamo?

- Pusti ga na miru, Michael. Pijan si - rekla je Brett.

- Nisam pijan. Sasvim sam ozbiljan. Zar će zbilja Robert Cohn neprestano ići Brett za petama svuda, kao junac?

- Zaveži, Michael. Daj, pokaži malo dobrog odgoja.

- Nek dobar odgoj ide u vražju mater. Tko uostalom ima dobar odgoj, osim bikova? Zar ne, da su oni bikovi prekrasni? Tebi se ne sviđaju, Bili? Zašto nešto ne kažeš, Robert? Nemoj samo ovdje sjediti i buljiti kao da si na kakvom usranom pogrebu. Što onda, ako je Brett s tobom spavala? Spavala je s morem boljih ljudi nego što si ti.

- Začepi - rekao je Cohn. Digao se na noge. - Začepi, Mike.

- Ah, nemoj mi tu ustajati, i praviti se kao da ćeš me udariti. Meni ti je to potpuno svejedno. Reci mi, Robert. Zašto stalno ideš za Brettom kao kakav bijedni, usrani junac? Ne shvaćaš da nisi poželjan? Ja dobro znam kad nisam poželjan. Zašto ti ne shvaćaš da nisi poželjan? Došao si u San Sebastian, kamo te nitko nije zvao, i odonda ideš za Brettom kao usrani junac. Misliš li da je to u redu?

- Začepi. Pijan si.

- Možda sam pijan. Zašto ti nisi pijan? Zašto se nikad ne napiješ, Roberte? Znaš da se nisi baš lijepo proveo u San Sebastianu, zato što te nitko od naših prijatelja nije htio pozvati ni u kakvo društvo. Čovjek im to baš ne može zamjerati. Ti im zamjeraš? Ja sam ih molio da te pozovu. Ali nisu htjeli. Čovjek im to zbilja ne može zamjeriti. Ti im zamjeraš? Hajde, odgovori. Kako da im to čovjek zamjeri?

- Hajde k vragu, Mike.

- Ja im to ne mogu predbaciti. Možeš li im ti to predbaciti? Zašto stalno ideš za Brettom? Zar ti zbilja ne znaš za pristojnost? Što misliš kako se *ja* u svemu tome osjećam?

- Baš se našao tko će govoriti o pristojnosti - rekla je Brett. - Lijepo se

ponašao.

- Hajdemo, Robert - rekao je Bili.

- Zašto stalno ideš za njom?

Bili je ustao i uhvatio Cohna.

- Nemojte ići - rekao je Mike. - Robert Cohn će platiti rundu pića.

Bili je odvuкао Cohna. Cohnovo lice je bilo pepeljasto. Mike je i dalje govorio. Sjedio sam i slušao ga neko vrijeme. Bretti kao da se sve to smučilo.

- Čuj, Michael, baš bi mogao i ne praviti od sebe ovako nemoguću budalu - prekinula ga je ona. - Ne kažem, doduše, da nema pravo, znaš. - Obratila se meni.

Iz Michaelovog glasa nestalo je strasti. Na okupu smo ostali samo prijatelji.

- Nisam tako grozno pijan, kao što se čini - rekao je.

- Znam da nisi - rekla je Brett.

- Nitko od nas nije baš trijezan - rekao sam.

- Nisam rekao ništa što ne mislim.

- Ali si to rekao na tako glup način - nasmijala se Brett.

- Svejedno, on je budala kakve nema. Došao je u San Sebastian gdje ga, k vragu, zbilja nitko nije zvao. Neprestano se motao oko Brett i samo u nju buljio. Došlo mi je da povraćam.

- Zbilja se ponašao grozno - rekla je Brett.

- I pazi dobro. Brett je i ranije imala posla s drugim muškarcima. Ona mi to uvijek i kaže. Dala mi je da pročitam i pisma ovog tipa, Cohna, ali nisam ih htio čitati.

- Strašno plemenito s tvoje strane.

- Ne, slušaj, Jake. Brett je i prije išla s muškarcima. Ali to nikad nisu bili Židovi i nisu se poslije motali čovjeku oko nogu.

- Sve goli pošten čovjek - rekla je Brett. - Bljezgarija je o tome i govoriti. Michael i ja se dobro razumijemo.

- Dala mi je sva pisma toga Roberta Cohna. Nisam ih htio čitati.

- Nikad nisi htio čitati pisma, dragi. Nisi ni moja pročitao.

- Ne mogu čitati pisma - rekao je Mike. - Čudno, zar ne?

- Ne možeš ti čitati ništa.

- Nije istina. Tu nemaš pravo. Ja puno čitam. Čitam kad sam kod kuće.

- Još malo pa ćeš i pisati - rekla je Brett. - Hajde, Michael, priberi se malo. Moraš to nekako progutati. On je ovdje. Nemoj kvariti fiestu.

- Onda nek se i ponaša kako se pristoji.
- Bit će pristojan. Reći ću mu.
- Ti mu kaži, Jake. Kaži mu da se ili vlada kako spada ili neka se gubi.
- Kako ne - rekao sam - što je drugima teško, meni je lako.
- Slušaj, Brett. Kaži Jakeu kako te Robert zove. To je zbilja sjajno, da znaš.
- Ah, ne. Ne mogu.
- Hajde. Svi smo mi prijatelji. Jesmo, Jake, prijatelji ili nismo?
- Ne mogu mu reći. Previše je smiješno.
- Ja ću mu reći.
- Nećeš, Michael. Ne budi tvrdoglav ko mazga.
- Zove je Kirka - rekao je Mike. - Tvrdi da pretvara ljude u svinje. Bogami, dobro! Da sam barem ja nekakav književni tip!
- On bi bio dobar, da znaš - rekla je Brett. - Zna lijepo napisati pismo.
- Znam - rekao sam. - Pisao mi je iz San Sebastiana.
- Nije to ništa - rekla je Brett. - Zna on napisati pismo da crkneš od smijeha.
- Ona me natjerala da ono napišem. Pravila se da je bolesna.
- Zbilja sam bila bolesna.
- Hajdemo - rekao sam - moramo poći da nešto pojedemo.
- Kako ću sad Cohnu pogledati u lice? - rekao je Mike.
- Vladaj se naprosto ko da se ništa nije dogodilo.
- Sto se mene tiče, nije važno - rekao je Mike. Nemam se čega stidjeti.
- Ako nešto kaže, samo reci da si bio pijan.
- Tako je. A smiješno je što mi se čini da sam zbilja bio pijan.
- Hajde - rekla je Brett. - Jesmo li platili ovaj otrov? Moram se još okupati prije večere.

Prešli smo trg. Bio je mrak i svud uokolo trga gorjela su svjetla iz kavana pod arkadama. Hodali smo šljunkom pod stablima sve do hotela.

Oni su otišli gore, a ja sam zastao da porazgovorim s Montoyom.

- Onda, kako su vam se svidjeli bikovi? - upitao je.
- Dobri su. Lijepi bikovi.
- Nisu loši - Montoya je zatresao glavom - ali nisu ni najbolji.
- Sto vam se na njima ne sviđa?
- Ne znam. Naprosto nisam imao dojam da su prvoklasni.

- Znam što hoćete reći.
- Ali nisu loši.
- Točno, nisu loši.
- Jesu li se svidjeli vašim prijateljima?
- Dakako.
- Dobro - rekao je Montoya.

Pošao sam gore. Bili je stajao u svojoj sobi na balkonu i gledao na trg. Stao sam kraj njega.

- Gdje je Cohn?
- Gore, u svojoj sobi.
- Kako mu je?
- Grozno, razumije se. Mike je bio užasan. Zbilja je jeziv kad se napije.
- Nije bio baš toliko pijan.
- Vraga nije. Znam što smo sve popili prije nego smo sjeli u kavanu.
- Kasnije se otriježnio.

Sreća. Bio je jeziv. Sam bog zna da mi Cohn nije simpatičan, i mislim da je napravio groznu glupost što je otišao u San Sebastian, ali nitko ne smije sebi dopustiti da govori ovako kao Mike.

- Što misliš o bikovima?
- Sjajni su. Zbilja je sjajno da čovjek vidi kako ih dovode.
- Sutra dolaze Miure.
- Kada počinje fiesta?
- Prekosutra.
- Moramo paziti da se Mike opet ovako ne napije. Ovakve stvari su gnusne.
- Vrijeme je da se malo dotjeramo za večeru.
- Svakako. Lijepa će nam ovo biti večera!
- Bože oslobodi.

Ali zapravo, večera je ispala veoma ugodno. Brett je nosila crnu večernju haljinu bez rukava. Djelovala je veoma lijepo. Mike se vladao kao da se ništa nije dogodilo. Ja sam morao otići gore da dovedem Roberta Cohna. Bio je suzdržan i služben, a lice mu je bilo napeto i blijedo, ali se naposljetku razvedrio. Nije mogao ni trenutka skinuti oči s Brett. Kao da ga samo to usrećuje. Mora da mu je prijalo što vidi kako ona izvanredno lijepo izgleda a pri tome zna da je bio s njom, i da i svi drugi znaju.

To mu nitko nije mogao oduzeti. Bili je bio vrlo zabavan. Isto i Michael. Njih su se dvojica odlično slagali.

Bilo je to nalik nekim večerama koje pamtim još iz rata. Bilo je mnogo vina, vladala je napetost koju smo se pravili da ne primjećujemo, i osjećali smo da se spremaju stvari koje nitko ne može spriječiti. Pod utjecajem vina izgubio sam osjećaj gnušanja i raspoložio se. Činilo mi se da su oko mene sve sami zgodni ljudi.

GLAVA XIV

Ne znam kada sam otišao spavati. Sjećam se da sam se svukao, prebacio ogrtač za kupanje i izašao na balkon. Znao sam da sam sasvim pijan, i kad sam se vratio u sobu, zapalio sam svjetlo kraj kreveta i stao čitati. Čitao sam neku knjigu od Turgenjeva. Vjerojatno sam nekoliko puta pročitao iste dvije stranice. Bila je to jedna priča iz *Lovčevih zapisa*. Već sam je prije pročitao, ali sad mi se činila posve novom. Krajolik se jasno ocrtavao, a tlak u glavi počeo mi je popuštati. Bio sam vrlo pijan i nisam se usuđivao sklopiti oči, jer bi se soba počela oko mene okretati. Budem li dalje čitao taj će osjećaj proći.

Čuo sam kako Brett i Robert Cohn dolaze stubištem. Cohn joj je pred vratima zaželio laku noć i otišao dalje, u svoju sobu. Čuo sam kako Brett ulazi na susjedna vrata. Mike je već bio u postelji. Pošao je gore sa mnom još prije jednog sata. Probudio se kad je ona ušla i sad su razgovarali. Čuo sam kako se smiju. Zagasio sam svjetlo i pokušao zaspati. Nije mi više trebalo da čitam. Mogao sam zatvoriti oči, a da mi se u glavi ne vrti. Ali spavati nisam mogao. Nema zapravo razloga da, zato što je mrak, gledaš stvari drukčije nego kada je svjetlo. Vraga nema!

Sve sam to već jednom promislio, i šest mjeseci nisam ni jednom zaspao bez električnog svjetla. To je bila jedna od mojih sjajnijih ideja. Uostalom, neka žene idu k vragu. Hajte k vragu, Brett Ashley.

Žene su zbilja divni prijatelji. Divni u božju mater. U prvom redu, čovjek se mora zatelebatu u ženu da bi uopće imo temelj za prijateljstvo. Brett je moja prijateljica. Nisam razmišljao kako ta stvar izgleda s njene strane. Dobivao sam nešto za ništa. Time se samo odgađa plaćanje računa. Ali račun uvijek dolazi. To je jedna od onih lijepih stvari na koju možeš uvijek računati.

Mislio sam da sam za sve već platio. Ne kao što žena, plaća, pa onda plaća i plaća. Bez ikakve pomisli o uzvratu ili odmazdi. Naprosto razmjena vrijednosti. Nešto dadeš, a nešto drugo dobiješ. Ili čovjek radi da do nečeg dođe. Na neki način moraš platiti za sve što iole vrijedi. Platio sam pristup većini stvari koje mi se sviđaju i nisam se loše proveo. Čovjek plaća ili učenjem, ili iskustvom, ili rizikom ili novcem. Uživati u životu znači učiti kako se dobiva onolika vrijednost koliko si platio i da je prepoznaš, kad je dobiješ. Odgovarajuća se vrijednost može dobiti. Svijet je dobro mjesto za kupovinu. I to mi je neka lijepa filozofija. Za pet godina, pomislio sam, bit će mi jednako glupa kao i sve druge lijepe filozofije koje sam nekoć imao.

Doduše, možda to nije istina. Možda čovjek nešto usput i nauči. Potpuno mi je

svejedno što sve ovo oko mene znači. Stalo mi je jedino da znam kako da u tom živim. Ako naučiš kako se u tom živi, možda time saznaš i što to sve zapravo znači.

Ipak, volio bih da se Mike ne vlada tako grozno prema Cohnu. Mike je neugodan pijanac. Brett je ugodan pijanac. Bili je ugodan pijanac. Cohn se nikad nije napio. Mike je znao biti veoma neugodan, kad prijede stanovitu granicu. Uživao sam kad sam čuo kako vrijeđa Cohna. Ipak, volio bih da to ne radi, zato što se nakon toga gnušam samog sebe. To je moral; stvari zbog kojih se kasnije sam nad sobom gnušaš. Ne, to mora da je nemoral. Ovo je krupna izjava. Kakvo more bljezgarija znam smisliti noću. Kakva bljezgarija, čuo sam u uhu Brettin glas. Kakva bljezgarija! Kad se čovjek druži s Englezima, navikne se da i u razmišljanju upotrebljava engleske izraze. Engleski govorni jezik - ili barem jezik gornjih klasa - mora da ima manje riječi nego eskimski. Dakako, ne znam ništa o eskimskom. Možda je eskimski krasan jezik. Recimo čerokeski. Ne znam ama baš ništa ni o čerokeskom. Englezi govore tako da moduliraju iste fraze. Jedna fraza za sve. Svejedno, simpatični su mi. Volim kako govore. Uzmimo Harrisa. Doduše, Harris se ne računa u gornje klase.

Upalio sam svjetlo i opet stao čitati. Čitao sam Turgenjeva. Znao sam da ću ovako, kad čitam u ovom preosjetljivom stanju duha nakon previše popijenog konjaka, sve zapamtiti i jednom se toga sjetiti i da će mi biti kao da se zapravo sve to dogodilo meni samom. Uvijek će biti moje. Bila je to još jedna dobra stvar, koju čovjek plati, i onda ima. U neko doba, kad se već bližila zora, uspio sam zaspati.

Slijedeća su dva dana u Pamploni bila mirna, i nije više dolazilo do svađe. Grad se pripremao za fiestu. Radnici su postavljali stupove za ograde, kojima se zatvaraju pokrajnje ulice, kad se puštaju bikovi iz obora i ujutro trče glavnim ulicama na putu prema areni. Radnici su kopali rupe i stavljali u njih grede; svaka je greda bila označena brojem za uobičajeno mjesto. Vani na ravnici, s druge strane grada, osoblje arene uvježbavalo je pika-dorske konje, puštajući ih u galop, da razgibaju ukočene noge na tvrdim, osušanim poljima iza arene. Velika je kapija arene bila otvorena, a unutra se meo veliki amfiteatar. Valjali su i polijevali travu, a tesari su mijenjali oslabjele ili napukle daske na barreri. Stojeći na rubu glatkog, poravnanog pijeska, čovjek je mogao vidjeti svud oko sebe prazne tribine, gdje stare žene metu lože.

Vani je već bila podignuta ograda koja vodi od posljednje gradske ulice do ulaza u arenu, nalik dugačkom klancu; ujutro, masa će ljudi dotrčati ispred bikova, onoga dana kad se bude održavala prva borba. Vani na ravnici, gdje će se nalaziti sajam konja i stoke, neki su se Cigani ulogorili pod stablima. Prodavači vina i aguardiente podizali su svoje kioske. Jedan je kiosk oglašavao *Anis del toro*. Platnena reklama visjela je uz daske, na jarkom suncu. Na velikom trgu, koji je centar grada, nije se još vidjela nikakva promjena. Sjedili smo u bijelim pletenim stolicama na

terasi kavane i promatrali kako stižu autobusi i iskrcavaju seljake iz okoline, koji dolaze na tržnicu, i gledali smo kako se autobusi pune i odlaze, dok seljaci sjede s bisagama punim stvari što su ih kupili u gradu. Visoki sivi autobusi bili su jedini život na trgu osim golubova i čovjeka sa štrcaljkom, koji polijeva pošljunčani trg i natapa ulice.

Navečer je bio paseo. Jedan sat nakon večere svi su, sve zgodne djevojke, časnici iz garnizona, sav bolji svijet u gradu, šetali jednom stranom trga, dok su se s druge strane stolovi kavane punili redovnim večernjim gostima.

Ujutro sam obično sjedio pred kavanom i čitao madridske novine, a onda bih odšetao u grad, ili van u prirodu. Katkada je i Bili odlazio sa mnom. Katkada bi ostajao u sobi i pisao. Robert Cohn je provodio jutra učeći španjolski ili jureći da se obrije u brijačnici. Brett i Mike se nisu nikad dizali prije podne. Tada bismo svi popili vermut u kavani. Bio je to miran život i nitko se nije opijao. Nekoliko puta sam bio u crkvi, jednom s Brett. Rekla je da bi htjela jednom čuti kako se ispovijedam, ali sam joj objasnio da to ne samo što je nemoguće nego da i nije tako zanimljivo kao što izgleda, a osim toga, bilo bi na jeziku kojeg ona ne razumije. Kad smo izlazili iz crkve, sreli smo Cohna, i premda je bilo očigledno da nas je slijedio, bio nam je ipak vrlo ugodan i zgodan, i svi smo se troje odšetalih do ciganskog tabora i Brett je dala vračari da joj proriče budućnost.

Bilo je to lijepo jutro, visoki bijeli oblaci dizali su se iznad planina. Noću je malo padala kiša pa je bilo svježije i prohladno na ravnici, i pucao je divan vidik. Svi smo se dobro osjećali i osjećali smo se zdravo, a ja sam bio veoma prijateljski raspoložen prema Cohnu. U takav dan čovjek se ni oko čega ne može uzrujavati.

Bio je to posljednji dan prije fieste.

GLAVA XV

U nedjelju. 6. srpnja u podne, prasnula je fiesta. Ne znam kako bih to drukčije opisao. Narod je čitavog dana dolazio iz okoline, ali za čas bi se utopio u gradu i čovjek ga uopće nije primjećivao. Trg je bio tih na jarkom suncu, kao i svakog drugog dana. Seljaci su se zadržavali u obližnjim konobama. Pili su i pripremali se za fiestu. Tako su nedavno stigli iz okolnih ravnica i brda, da im je bilo potrebno da postepeno izmijene svoje ljestvice vrijednosti. Nisu mogli odmah početi plaćati kavanske cijene. U konobama su dobivali onoliko koliko su smatrali da im novac vrijedi. Novac je za njih još uvijek imao određenu vrijednost, koju su računali u radnim satima i prodanim mjericama žita. U kasnijoj fazi fieste neće im biti više važno koliko plaćaju, niti gdje kupuju.

Sada, na sam dan početka fieste Svetog Fermina, bili su u vinarijama, u uskim gradskim ulicama, sve od ranoga jutra. Kad sam ujutro prolazio ulicom, idući u katedralu na misu, čuo sam ih kako pjevaju kroz otvorena vrata konoba. Zagrijavali su se. Bilo je mnogo ljudi na misi u jedanaest sati. Sam Fermin je ujedno i vjerska svetkovina.

Spustio sam se s brijega od katedrale i stigao do kavane na trgu. Bilo je malo prije podneva. Robert Cohn i Bill su sjedili za jednim od stolova. Mramorni stolići i bijele pletene stolice su se izgubile. Zamijenili su ih stolovi od kovanog željeza i neudobne preklopne stolice. Kavana je bila nalik bojnem brodu s kojeg je skinuto sve suvišno, da bi krenuo u bitku. Danas vas konobari ne puštaju čitavog jutra nasamo da čitate novine, nego odmah pitaju želite li što naručiti. Konobar se pojavio kraj mene čim sam sjeo.

- Što pijete? - upitao sam Billa i Roberta.
- Sherry - rekao je Cohn.
- Jerez - rekao sam konobaru.

Prije nogo mi je konobar donio sherry, raketa koja najavljuje fiestu bila je ispaljena na trgu. Eksplodirala je i velika lopta dima pojavila se iznad kazališta Gayarre, preko na drugoj strani plaze. Dimna lopta visjela je u zraku poput eksplodiranog šrapnela, i dok sam je promatrao kraj nje se pojavila druga raketa, ispuštajući dimni trag u sjajnom sunčanom svjetlu. Vidio sam bljesak, kad je eksplodirala, i pojavio se još jedan oblačić dima. Kad je druga raketa pukla, toliko se ljudi okupilo u arkadi, koja je čas prije bila prazna, da se konobar, držeći bocu visoko iznad glave, jedva uspio probiti kroz gomilu do našega stola. Ljudi su pristizali na trg

sa svih strana, a odozdo iz ulice čuli smo diple, frule i bubnjeve. Svirali su *riau-riau* glazbu, diple su kriještale a bubnjevi tutnjali, a iza njih pojavili su se muškarci i dječaci, plešući. Kada su frulaši zastali, svi su čučnuli nasred ulice, i kad su svirale od trske i gajde opet zakriještale, a plosnati, šuplji bubnjevi opet zabubali, svi su skočili u zrak i zaplesali. U toj masi čovjek je vidio samo glave i ramena plesača, kako se dižu i spuštaju.

Na trgu je jedan čovjek, prignut, svirao u diple i gomila ga je djece pratila, uzvikujući i potežući ga za odjeću. Izbio je na trg, a djeca za njim, i on ih je proveo diplama kraj kavane i dalje sporednom ulicom. Vidjeli smo mu bezizražajno rošavo lice, kad je prolazio kraj nas, dipleći, dok su mu djeca bila tik za petama i neprestano uzvikivala i natezala ga.

- Mora da je seoski idiot - rekao je Bili. - Bože! Samo pogledaj!

Niz ulicu su dolazili plesači. Ulica je bila gusto nabijena plesačima, sve muškarcima. Plesali su ritmički u skladu s frulašima i bubnjarima. Bilo je to nekakvo društvo, jer su svi nosili plave radničke bluze i crvene marame oko vrata, i na dva štapa nosili veliki transparent. Transparent se dizao gore-dolje, u istom ritmu, dok su dolazili okruženi gomilom ljudi.

»Živjelo vino! Živjeli stranci!« - stajalo je na transparentu.

- Gdje su stranci? - upitao je Robert Cohn.

- Mi smo stranci - rekao je Bili.

Neprestano su pucale rakete. Svi su kavanski stolovi sada bili puni. Ljudi su odlazili s trga, i mnoštvo se slijevalo u kavane.

- Gdje su Brett i Mike? - upitao je Bili.

- Idem po njih - rekao je Cohn.

- Dovedi ih ovamo.

Fiesta je zaista počela. Trajala je danonoćno sedam dana. Plesanje nije prestajalo, pijančevanje nije prestajalo, buka je stalno trajala. Stvari koje su se događale mogle su se dogoditi samo za vrijeme fieste. Sve je naposljetku postalo sasvim nestvarno i činilo se da ništa ne može imati kakvih posljedica. Činilo se da uopće ne priliči misliti na posljedice za vrijeme fieste. Za vrijeme fieste, čak i onda kad je mirno, čovjek misli da mora urlati svaku riječ, da bi ga se čulo. Isti osjećaj pratio je čovjeka kod svakog postupka. Bila je to fiesta i trajala je sedam dana.

Tog poslijepodneva održavala se velika vjerska procesija. San Fermín se prenosi iz jedne crkve u drugu. U procesiji su sudjelovali svi dostojanstvenici, građanski i crkveni. Nismo ih mogli ni vidjeti od prevelike gužve. Pred službenom procesijom, kao i iza nje, skakali su *riau-riau* plesači. Samo jedna masa žutih košulja

koje plešu gore-dolje u gomili. Kroz tijesno nabijene ljude, koji su ispunjavali sve pokrajnje ulice i sve pločnike, od čitave procesije vidjeli smo samo divove, gorostasne reklamne lutke, deset metara visoke, Maure, pa Kralja i Kraljicu; svi su se vrtili, dostojanstveno plešući uz *riau-riau*.

Stali su svi pred kapelom, kamo su San Fermin i dostojanstvenici ušli, ostavljajući pred vratima vojničku stražu, gorostasne lutke, iz kojih su izašli ljudi što u njima plešu, i sada su stajali kraj nepokretnih lutaka, i patuljke koji se motaju kroz gomilu udarajući praznim napuhanim mješinama. Ušli smo i sve je mirisalo na tamjan i rijeka ljudi se slijevala u crkvu, a Brett je stala uz sama vrata jer nije imala šešira, pa smo opet izašli i krenuli ulicom koja vodi od kapele u grad. Ulica je s obje strane bila obrubljena ljudima, koji čuvaju mjesto na pločniku da vide povratak procesije. Neki plesači oblikovali su kolo oko Brett i počeli plesati. Oko vrata su nosili vijence češnjaka. Uхватili su Billa i mene za ruke i povukli nas u krug. I Bili je zaplesao. Svi su pjevali. Brett je htjela plesati, ali nisu joj dopustili. Htjeli su da im bude kao kakva ikona oko koje plešu. Kad je pjesma svršila s glasnim povikom *riau-riau*¹ na brzinu su nas odvucli u jednu konobu.

U konobi smo stali uz tezgu. Brett su posadili na jednu vinsku bačvu. U konobi je bilo mračno i krcato ljudima koji punim grlom pjevaju. Iza tezge se točilo vino iz bačava. Izvadio sam novac za vino, ali netko mi ga je uzeo i vratio u džep.

- Htio bih da imam kožnatu mješinu za vino - rekao je Bili.
- Malo dalje u ulici ima jedna radnja - rekao sam. - Idem da ih nabavim.

Plesači me nisu puštali da izađem. Trojica su sjedili na visokoj bačvi kraj Brett i pokazivali joj kako se pije iz mješine. Oko vrata su joj objesili vijenac češnjaka. Netko joj je uporno davao čašu. Netko je učio Billa jednu pjesmu, pjevajući mu je u uho. Ritam je udarao po Billovim leđima.

Objasnio sam im da ću se vratiti. Vani na ulici, krenuo sam da tražim radnju koja prodaje kožne mješine za vino. Gomila se tiskala po pločniku i mnoge su radnje spustile kapke, pa je nisam mogao naći. Otišao sam sve do crkve, gledajući obje strane ulice. Tada sam pitao nekog čovjeka i on me uzeo za ruku i odveo do radnje. Kapci su bili zatvoreni, ali vrata otvorena.

Unutra je zaudaralo na svježe uštavljenju kožu i kipući katran. Neki je čovjek žigosao gotove vinske mješine. Visjele su u buketima sa stropa. Jednu mi je skinuo, napuhao je, čvrsto zatvorio grljak, a onda skočio na nju nogama.

- Gledajte! Ništa ne pušta.
- Htio bih još jednu. I to veliku.

Skinuo je sa stropa veliku, koja mora da je sadržavala više od četiri litre.

Napuhao ju je, nadimljući obraze sa svakim dahom, a zatim joj se stao na trbuh držeći se za stolicu.

- Sto ćete s njima? Prodati ih u Bayonneu?
- Ne. Iz njih ću piti.

Potapšao me po leđima.

- Pošten čovjek. Osam pezeta za obje. Najniža cijena.

Čovjek koji je žigosao nove mješine i bacao ih na gomilu, zastao je na čas.

- Istina je - rekao je. - Osam pezeta je jeftino.

Platio sam, izašao i vratio se ulicom do konobe. Unutra je bilo još mračnije nego prije i još krcatije. Nisam odmah vidio Brettu i Billa, i netko mi je rekao da su u stražnjoj sobi. Djevojka za tezgom napunila mi je mješine vinom. Jedna je držala dvije litre. Druga pet litara. Da ih obje napunim, stajalo me tri pe-zete i šezdeset centima. Netko za tezgom, koga nikad prije nisam vidio, htio je platiti vino, ali ipak sam ga na kraju uspio platiti sam. Čovjek koji je htio platiti, častio me mjesto toga čašom vina. Nije htio ni čuti da ga častim za uzvrat, ali je rekao da će malo proprati usta vinom iz moje nove mješine. Nagnuo je veliku petlitarsku mješinu i stisnuo je tako da mu vino šišti ravno u ždrijelo.

- Sve u redu - rekao je i vratio mi mješinu.

U stražnjoj sobi Brett i Bili su sjedili na bačvama okruženi plesačima. Svi su se međusobno grlili i svi su pjevali. Mike je sjedio za stolom s nekoliko ljudi u košuljama, koji su iz zdjele jeli tunjevinu začinjenu lukom i kvasinom. Pili su vino i zamakali komade kruha u ulje i kvasinu.

- Zdravo, Jake, Zdravo! - doviknuo je Mike. - Dođi ovamo. Hoću da se upoznaš s mojim prijateljima. Ljuštimo predjelo.

Upoznao sam se s ljudima za stolom. Svaki je od njih rekao Mikeu kako se zove, a netko skoknuo da mi nađe vilicu.

- Nemoj im sve pojesti, Michael - doviknula je Brett s bačava.
- Ne bih htio da vam pojedem večeru - rekao sam kad mi je netko dodao vilicu.
- Jedite - rekao je on. - Zašto je inače na stolu?

Odvrtio sam čep na velikoj mješini i poslao je da kruži. Svi su iz nje, pili, naginjući mješinu, držeći je ispruženih ruku iznad glave.

Vani, kroz sve pjevanje, čuli smo svirku iz procesije.

- Da li to prolazi procesija? - upitao je Mike.
- *Nada* - rekao je netko. - Ništa, ništa. Samo pijte. Podignite mješinu.

- Gdje su te pronašli? - upitao sam Mikea.
- Netko me ovamo doveo - rekao je Mike. - Rekli su da si ovdje.
- Gdje je Cohn?
- Skljokao se - doviknula je Brett. - Negdje su ga sklonili.
- Gdje je?
- Nemam pojma.
- Odakle da mi znamo? - rekao je Bili. - Mislim da je umro.
- Nije umro - rekao je Mike. - Znam da nije umro. Ubio ga je anis del mono.

Kad je rekao *anis del mono* jedan se od ljudi za stolom trgnuo, izvadio bocu, koju je skrivao pod kaputom i dodao mi je.

- Ne - rekao sam - ne, hvala!
- Da. Da. Arriba! Samo nagnite!

Popio sam gutljaj. Piće je imalo okus slatkog korijena, i žarilo je ko vrag. Osjećao sam kako mi grije utrobu.

- Gdje je, do vraga, taj Cohn?
- Nemam pojma - rekao je Mike. - Pitat ću. Gdje je moj pijani prijatelj? - upitao je na španjolskom.
- Hoćete ga vidjeti?
- Da - rekao sam.
- Ja ne - rekao je Mike. - Ovaj gospon.

Čovjek koji mi je nudio anis del mono obrisao je usta i ustao.

- Dođite sa mnom.

U stražnjoj sobi, Robert Cohn je mirno spavao na neakvim bačvama. Bilo je tako mračno da sam mu jedva vidio lice. Pokrili su ga jednim kaputom, a drugi su mu kaput savili pod glavu. Oko vrata i na grudima ležao mu je veliki vijenac pletenog češnjaka.

- Neka spava - prošaptao je čovjek. - Neće mu ništa biti.

Cohn se pojavio dva sata kasnije. Došao je u prednju sobu još uvijek s vijencem češnjaka oko vrata. Španjolci su uskliknuli kad je ušao. Cohn je protrljao oči i nacerio se.

- Mora da sam spavao - rekao je.
- Ah, ni govora - rekla je Brett.
- Samo si umro - rekao je Bili.

- Zar uopće nećemo na večeru? - upitao je Cohn.
- Zar bi ti jeo?
- Da. Zašto ne? Gladan sam.
- Pojedi češnjak, Roberte - rekao je Mike. - Molim te. Pojedi češnjak.

Cohn je samo stajao. Naspavao se i od toga se posve oporavio.

- Hajdemo jesti - rekla je Brett. - Moram se i okupati.
- Hajdemo - rekao je Bili. - Hajdemo kao procesija prenijeti svetu Brettu do hotela.

S mnogim smo se ljudima rukovali, mnogima smo samo do-viknuli pozdrav i izašli. Vani je bio mrak.

- Što mislite koliko je sati? - upitao je Cohn.
- Već je sutra - rekao je Mike. - Spavao si dva dana.
- Ne, zbilja - rekao je Cohn. - Koliko je sati?
- Deset.
- Koliko smo toga popili.
- Hoćeš reći koliko smo *mi* toga popili. Ti si spavao.

Vraćajući se mračnim ulicama u hotel, vidjeli smo rakete vatrometa na trgu. Prilaznim ulicama, koje vode prema trgu, gusta se gomila ljudi sabijala na trg; svi oni koji su se zatekli u sredini plesali su.

U hotelu nas je čekala velika večera. Bio je to prvi obrok po udvostručenim cijenama za fiestu, i pojavilo se nekoliko novih jela. Nakon večere izašli smo u grad. Sjećam se da sam bio odlučio da ću ostati vani čitave noći, da bih vidio prolazak bikova ulicama, u šest sati ujutro, ali bio sam tako pospan da sam oko četiri legao u krevet. Ostali su ostali.

Moja je soba bila zaključana i nisam mogao naći ključ, pa sam pošao na gornji kat i spavao na jednom od kreveta u Cohnovoj sobi. Vani u noći fiesta se nastavljala, ali bio sam previše pospan a da bi me to držalo budnim. Kad sam se prenuo, bilo je to od praska rakete koja najavljuje puštanje bikova iz obora na kraju grada. Trebalo je da trče ulicama sve do arene. Spavao sam tvrdo i probudio sam se s osjećajem da kasnim. Navukao sam nekakav Cohnov kaput pa izašao na balkon. Dolje, ispod mene, uska je ulica bila prazna. Na svim balkonima tiskao se svijet. Izenada se gomila pojavila na kraju ulice. Svi su trčali, tijesno stisnuti. Protrčali su ulicom prema areni, za njima je navrlo još ljudi, još brže trčeći, i napokon oni zaostali, koji su morali zbilja trčati iz sve snage. Iza njih je bilo nekoliko koraka praznog prostora, a onda bikovi, koji galopiraju, zabacujući glavama gore-dolje. Čitava se povorka izgubila iz

vida iza ugla. Jedan je čovjek pao, otkotrljao se do jarka, i ostao mirno ležati. Ali bikovi su produžili i nisu ga ni primijetili. Svi su trčali kao stado.

Kad su nestali iz vida, čula se velika rika iz arene. Nije prestajala. I naposljetku pucanj rakete, što je značilo da su se bikovi probili kroz gužvu ljudi oko arene i ušli u obore. Vratio sam se u sobu i legao u krevet. Bio sam stajao bosonog na kamenom balkonu. Znao sam da naše društvo mora da je kod arene. Vrativši se u krevet, zaspao sam.

Kad je ušao Cohn me probudio. Stao se skidati i zatvorio je prozor, budući da su nam ljudi na balkonu kuće preko puta gledali u sobu.

- Jesi li vidio cirkus? - upitao sam.
- Da. Svi smo bili tamo.
- Nitko nije stradao?
- Jedan se bik zaletio u gomilu u areni i oborio šest ili osam ljudi.
- Kako je Brett to primila?
- Desilo se tako naglo, da nije bilo vremena da se tko oko tog uzbuđuje.
- Baš mi je žao što sam spavao.
- Nismo imali pojma da si ovdje. Svratili smo u tvoju sobu, ali bila je zaključana.
- Gdje ste bdjeli?
- Plesali smo u nekom lokalu.
- Uhvatio me drijemež - rekao sam.
- Boga mi, sada sam ja pospan! - rekao je Cohn. - Zar ovaj cirkus nikad ne prestaje?

- Ne, do kraja tjedna.

Bili je otvorio vrata i pomolio glavu.

- Gdje si bio, Jake?
- Gledao sam s balkona dok su ovuda prolazili. Kako je bilo?
- Sjajno.
- Kamo ćeš sada?
- Spavati.

Nitko se nije digao prije podne. Ručali smo za stolovima postavljenim pod arkadom. Grad je bio pun ljudi. Morali smo čekati na stol. Nakon ručka prešli smo u Iruñu. Napunila se, a kako se bližilo vrijeme borbe, punila se sve više; stolovi su sve tješnje natiskivali. Čulo se stiješnjeno, prisno, potmulo žagore-nje, koje se javlja

uvijek prije borbe s bikovima. Kavana nije odjekivala ovakvim zvukom ni u koje drugo vrijeme, bez obzira kolika je u njoj gužva. Žagor se nastavljao, a mi smo bili u njemu i dio njega.

Rezervirao sam šest sjedišta za sve borbe, Tri sjedišta su bila na barreri, u prvom redu uz samu arenu, a tri su bila sobrepuestos, sjedala s drvenim naslonima, otprilike na polovini tribina. Mike je mislio da je najbolje da Brett za prvi put sjedi na udaljenijem mjestu, a Cohn je htio sjediti s njima. Bili i ja smo kanili sjediti na barreri, a preostalu kartu dao sam jednom konobaru da je proda. Bili je ponešto rekao Cohnu što da radi i kako treba gledati, da mu se ne zgrade probodeni konji. Bili je već vidio jednu sezonu borbi s bikovima.

- Mene nimalo ne brine hoću li to moći podnijeti. Bojim se samo da će mi biti dosadno - rekao je Cohn.

- Misliš?

- Nemoj gledati konje, kad ih bik obori - rekao sam Brett. - Promatraj napad i pazi kako picador nastoji zadržati bika, ali onda nemoj više gledati sve dok konj, ako je bio srušen, ne crkne.

- Malo sam zbog toga nervozna - rekla je Brett - Brine me hoću li biti u stanju izdržati do kraja kako se pristoji.

- Ništa se ne boj. Ništa te neće smetati, osim ako ne dođe do čega s konjem, a oni su i tako samo nekoliko minuta sa svakim bikom. Kad bude najgore naprosto nemoj gledati.

- S njom neće biti neprilike - rekao je Mike. - Ja ću se za nju pobrinuti.

- Mislim da vam neće biti dosadno - rekao je Bili.

- Skoknut ću u hotel da uzmem dalekozor i mješine s vinom - rekao sam. - Vidjet ćemo se opet ovdje. Nemojte se naljoskati.

- Idem s tobom - rekao je Bill. Brett nam se nasmiješila.

Krenuli smo uokolo kroz arkadu da bismo izbjegli vrućinu na trgu.

- Ovaj Cohn mi ide na živce - rekao je Bili. - Tako je pun one židovske samouvjerenosti, da misli jedino kako će mu borba s bikovima biti dosadna.

- Gledat ćemo ga dalekozorom - rekao sam.

- Ah, neka ide k vragu!

- Većinom je ionako tamo.

- Neka tamo i ostane.

U hotelu smo, na stubištu, sreli Montoyu.

- Dođite - rekao je Montoya. - Hoćete li se upoznati s Pedrom Romerom?

- Divno - rekao je Bili. - Baš da ga vidimo.

Krenuli smo za Montoyom uz stepenice pa niz hodnik.

- On je u sobi broj osam - objasnio je Montoya. - Oblači se za borbu.

Montoya je pokucao na vrata i otvorio ih. Bila je to mračna soba, gdje je tek malo svjetla dopiralo s prozora što gleda na usku ulicu. U njoj su bila dva kreveta, odijeljena samostanskom pregradom. Gorjelo je električno svjetlo. Mladić je stajao veoma uspravno, veoma ozbiljan, odjeven u borbenu odjeću. Njegova je jaknica visjela preko naslona stolice. Upravo su završavali s ovijanjem njegove tkanice oko struka. Crna mu je kosa sjala pod električnim svjetlom. Nosio je bijelu lanenu košulju, a njegov mačonoša završio je ovijanje pojasa, ustao i povukao se. Pedro Romero je kimnuo, kao da je duhom odsutan i vrlo se dostojanstveno s nama rukovao. Montoya je nešto rekao o tome kako smo mi veliki aficionadi, i da smo došli da mu zaželimo sreću. Romero ga je slušao veoma ozbiljno. Zatim se obratio meni. Bio je to najzgodniji mladić, što sam ga u životu vidio.

- Vi idete na borbu - rekao je engleski.

- Vi znate engleski - rekao sam, osjećajući se idiotski.

- Ne znam - odgovorio je i nasmiješio se.

Jedan od trojice ljudi što su sjedili na krevetima, podigao se i upitao nas govorimo li francuski. - Hoćete li da vam prevodim? Hoćete li što pitati Pedra Romera?

Zahvalili smo mu. Što čovjek uopće i može pitati? Mladić je imao devetnaest godina, bio je sam, ako se izuzme mačonoša i tri navijača, a borba s bikovima treba početi za dvadeset minuta. Poželjeli smo mu »mucha suerte«, rukovali se i izašli. Ostao je stajati, uspravan i lijep i posve nezavisan, sam u sobi sa svojim pratiocima, kad smo zatvorili vrata.

- Dobar momak, što velite? - upitao je Montoya.

- Vrlo lijep mladić - rekao sam.

- Djeluje kao pravi torero - rekao je Montoya. - Ima u sebi ono nešto.

- Prvorazredan momak.

- Vidjet ćemo kakav je u areni - rekao je Montoya.

Pronašli smo veliku kožnu mješinu za vino, oslonjenu uza zid u mojoj sobi, zgrabili nju i dalekozor, zaključali vrata i izašli.

Bila je to dobra borba. Bill i ja smo se jako uzbuđivali oko Pedra Romera. Montoya je sjedio oko desetak sjedala od nas. Nakon što je Romero ubio prvoga bika, Montoya je očima potražio moj pogled i kimnuo mi glavom. Ovo je pravi.

Pravoga nije bilo već odavno. Od druga dva matadora, jedan je bio pristojan a drugi prolazan. Ali nije bilo usporedbe s Romerom, premda nijedan od njegovih bikova nije bio ništa naročito.

Nekoliko puta za vrijeme borbi, bacio sam kroz dalekozor pogled na Mikea i Brett i Cohna. Činilo se da im nije ništa. Brett nije djelovala uznemireno. Sve troje su se naslanjali ispred sebe na betonsku ogradu.

- Daj mi malo dalekozor - rekao je Bili.
- Je li Cohnu dosadno? - upitao sam.
- Taj ćifut!

Kad smo izašli iz arene, nakon završetka borbi, nije se moglo micati od gomile. Nismo se uspjeli probiti, već smo se morali valjati s čitavom masom, polako, kao glečer, prema gradu. U nama su se uzburkali osjećaji, što se dešava kod svake borbe s bikovima, i obuzeo nas zanos, koji se javlja nakon izvrsne borbe s bikovima. Fiesta se nastavljala. Bubnjevi su udarali i gajde kriještale, a posvuda je rijeka mnoštva bila prošarana otočićima plesača. Plesači su plesali usred gomile, tako da se nije vidjela zamršena igra njihovih nogu. Vidjele su se samo glave i ramena kako se dižu i spuštaju, dižu i spuštaju. Naposljetku smo se izvukli iz gužve i uputili prema kavani. Konobar je čuvao stolice za druge, a mi smo naručili po apsint i promatrali gomilu ljudi i plesače na trgu.

- Znaš li ti kakav je to ples? - upitao je Bili.
- Neka vrsta jote.
- Ne plešu svi isto - rekao je Bili. - Na svaku melodiju plešu drukčije.
- Plešu fantastično.

Ispred nas, na maloj čistini koja se oblikovala nasred ulice, plesala je grupica dječaka. Koraci su im bili veoma zamršeni, a lica napeta i usredotočena. Svi su gledali u noge, dok plešu. Njihovi tabani u obući od pletena konopa tapkali su i pljeskali po pločniku. Doticali su im se nožni prsti. Doticale su im se pete. Doticali su im se tabani. Tada je glazba zasvirala nešto deseto i taj ples je prestao i svi su plešući krenuli dalje ulicom.

- Evo dolazi aristokracija - rekao je Bili.

Oni su upravo prelazili ulicu.

- Zdravo, ljudi - rekao sam.
- Zdravo, gospodo! - rekla je Brett. - Čuvali ste nam mjesta? Kako je to lijepo od vas.

- Čujte - rekao je Mike - onaj Romero ili kako se već zove, zbilja je nešto.

Imam li pravo?

- Ah, zar nije krasan - rekla je Brett. - A onda one zelene hlače.
- Brett nije skinula pogled s tih hlača.
- Čuj, sutra mi moraš posuditi dalekozor.
- Kako vam je bilo?
- Divno! Naprosto savršeno. Zbilja, ima što da se vidi!
- Nisu vam smetali konji?
- Nisam mogla da ne gledam.
- Nije mogla skinuti pogled s konja - rekao je Mike. - Izvanredna cura.
- Zbilja se dešavaju prilično grozne stvari - rekla je Brett. - Svejedno, nisam mogla okrenuti glavu.
- Je li ti bilo dobro?
- Uopće mi nije bilo zlo.
- Ali Robertu Cohnu jest - dobacio je Mike. - Roberte, prilično si pozelenio.
- Prvi konj mi je zbilja okrenuo želudac - rekao je Cohn.
- Nije ti bilo dosadno, a? - upitao je Bili.

Cohn se nasmijao.

- Nije. Nimalo mi nije bilo dosadno. Molim da mi se oprostite ta glupost.
- Sve je u redu - rekao je Bili - samo ako ti nije bilo dosadno.
- Po njemu se ne bi reklo da mu je bilo dosadno - rekao je Mike. - Ali mislio sam da će mu pozliti.
- Nije mi bilo baš tako loše. Samo čas dva.
- Mislio sam da će mu pozliti. Svakako, dosadno ti nije bilo, Robert, jel tako?
- Prestani piliti, Mike. Već sam rekao da mi je žao što sam tako nešto rekao.
- Ali jest, da znate. Izrazito je pozelenio.
- Ah, prođi ga se, Michael.
- Ne smiješ se nikad dosađivati, Roberte, kad gledaš prvi put borbu s bikovima - rekao je Mike. - Možeš napraviti veliki svinjac oko sebe.
- Ah, prođi ga se, Michael - rekla je Brett.
- Izjavio je da je Brett sadist - rekao je Mike. - A Brett nije sadist. Naprosto je zgodna, zdrava cura.
- Jesi li sadist, Brett? - upitao sam.
- Nadam se da nisam.

- Rekao je da je Brett sadist samo zato što ona ima dobar, zdrav želudac.
- Neće mi dugo ostati zdrav.

Bill je uspio da Mikea navede na neku drugu temu i da pusti Cohna. Konobar je donio čaše apsinta.

- Je li ti se zbilja svidjelo? - Bili je upitao Cohna.
- Ne, ne mogu reći da mi se baš svidjelo. Ali mislim da je spektakl fantastičan.
- Bogami! Kakav spektakl! - rekla je Brett
- Bilo bi mi milije da nema onog s konjima - rekao je Cohn.
- Konji nisu važni - rekao je Bili. - Nakon nekog vremena čovjek ne primjećuje više ništa ružno.

- Svejedno, malo je jezivo na početku - rekla je Brett. - Strašan je onaj trenutak kada bik krene na konja.

- Bikovi su bili sjajni - rekao je Cohn.
- Bili su zbilja vrlo dobri - rekao je Mike.
- Drugi put bih htjela sjediti dolje, bliže - Brett je srknula apsint iz čaše.
- Ona bi htjela vidjeti borce s bikovima izbliza - rekao je Mike.
- Nema što, fantastični su - rekla je Brett. - Onaj Romero je još dijete.
- Vraški zgodan momak - rekao sam. - Kad smo bili gore u njegovoj sobi, vidio sam ga izbliza: nisam vidio zgodnijeg momka u životu.
- Sto misliš koliko mu je godina?
- Devetnaest ili dvadeset.
- Zamisli samo.

Borbe s bikovima drugog dana bile su mnogo bolje nego prvog. Brett je sjedila između Mikea i mene na barren, a Bili i Cohn su otišli gore. Romero je bio središte predstave. Mislim da Brett nije ni pogledala druge borce. Niti itko drugi, osim okorjelih stručnjaka. Romero je bio sve. Pojavila su se i dva druga matadora, ali se nisu računali. Sjedio sam kraj Brett i objašnjavao joj o čemu se radi. Govorio sam joj kako da promatra bika, a ne konja, kad bik navali na picadora, i upozorio je da pazi kako picador postavlja vršak svoga *pica* na bika. Tako je shvatila u čemu je vic, pa joj je cijela stvar postala nešto što se odvija s određenom svrhom, a manje spektakl pun neobjašnjivih užasa. Objasnio sam joj da promatra kako Romero uz pomoć plašta odvlači bika od paloga konja, i kako ga drži plaštem pod kontrolom i okreće ga, glatko i elegantno, i nikad ne tjera bika uzalud. Shvatila je kako Romero izbjegava svaki nagli pokret i kako čuva svog bika za posljednji trenutak, kad mu bude

trebao, ne zadržan i uznemiren, već glatko, sustavno izmoren. Shvatila je kako Romero radi uvijek vrlo blizu bika i ukazao sam joj na trikove drugih boraca s bikovima, koje upotrebljavaju da bi se naoko činilo da su u borbi tijesno priljubljeni uz bika. Shvatila je zašto joj se sviđa Romerov rad s plaštem, a zašto joj se ne sviđa rad drugih matadora.

Romero se nikada nije grčio, uvijek je održavao ravnu, čistu i prirodnu liniju. Drugi su se uvijali kao vadičepi, dizali laktove i nalijegali biku na bokove, nakon što bi rogovi prošli kraj njih, tako da stvore lažni privid opasnosti. Ali kasnije, sve što je hinjeno, ispadalo je loše i ostavljalo neugodan dojam. Romerov način borbe pružao je pravu emociju, zato što je čuvao apsolutnu čistoću linije u svojim pokretima i uvijek mirno i sabrano puštao da rogovi prođu tik kraj njega. Njemu nije bilo potrebno da naglašava njihovu blizinu. Brett je shvatila kako nešto što je lijepo kada se izvede blizu bika, biva smiješno ako se izvede malo dalje. Ispričao sam joj kako, sve od Joselitove smrti, borci s bikovima razvijaju tehniku koja simulira taj privid opasnosti samo da bi stvorili krivotvoreno uzbuđenje, dok je zapravo sam borac posve siguran. Romero izvodi stvari na stari način, čuvajući čistoću pokreta uz maksimum izloženosti, a vladao je bikom, stvarajući u njemu dojam da je on sam nedostižan, dok ga priprema da ga na kraju ubije.

- Ni jedan jedini put nisam vidjela da bi učinio što nespretno - rekla je Brett.
- Nećeš ni vidjeti osim ako se ne preplaši - rekao sam.
- Taj se neće nikad preplašiti - rekao je Mike. - Taj previše zna.
- On je znao sve već kad je počeo. Drugi ne mogu nikad naučiti ono s čime se on već rodio.
- Ah, bože, kako je samo zgodan - rekla je Brett.
- Čini mi se, znaš, da će se ona još zatreskati u tog momka matadora - rekao je Mike.
- Ne bi bilo ništa čudno.
- Slušaj, Jake budi čovjek. Nemoj joj više ništa o njemu bajati. Pričaj joj kako takvi tipovi tuku svoje starice majke.
- Pričaj mi kakvi su pijanci.
- Ah, užasni - rekao je Mike. - Čitavog dana piju a onda provode vrijeme tako da mlate jadne starice majke.
- Ima baš takvo lice - rekla je Brett.
- Jelda? - rekao sam ja.

Upregnuli su mazge u mrtvoga bika, zapucketali su bičevi, ljudi se užurbali, i

mazge su s naporom, zategnutih nogu, povukle, a zatim krenule u galop, dok je bik, s uzdignutim rogom, glave nagnute u stranu, pomeo glatku široku stazu po pijesku i nestao kroz crvena vrata.

- Slijedeći je i posljednji.

- Ma nije valjda - rekla je Brett. Nagnula se naprijed na barreru. Romero je mahnuo rukom da picadori stanu na mjesta, a onda stao, držeći plašt na grudima, gledajući preko arene odakle će izaći bik.

Kad je sve bilo gotovo, izašli smo tijesno stisnuti u gomili.

- Ove borbe s bikovima vraški su naporne - rekla je Brett. - Iscijedena sam kao krpa.

- Ah, sad ćeš dobiti nešto za piće - rekao je Mike. Sutradan se Pedro Romero nije borio. Bili su to bikovi Miura i borbe su bile veoma loše. Dan nakon toga na programu nije bilo borbi. Ali čitavog dana i čitave noći fiesta je trajala dalje.

GLAVA XVI

Ujutro je padala kiša. Magla s mora došla je preko planina. Vrhovi planina se nisu vidjeli. Čitava visoravan je bila siva i mračna, a stabla i kuće su se preobrazile. Izašao sam pješke iz grada da promatram nevrijeme. Nevrijeme se prebacivalo preko planina, negdje od mora.

Zastave na trgu bile su vlažne i visjele s bijelih stijegova, ukrasne zastavice su visjele mokre uz pročelja kuća, a kiša je neprekidno sipila i potjerala sve živo pod arkade, stvarajući mlakice vode na trgu, i ulice su bile mokre, mračne i opustjele; ipak, fiesta se nastavljala bez prekida. Samo se povukla u zaklon.

Natkrivena sjedišta u areni bila su puna ljudi koji su i po kiši sjedili da gledaju natjecanje baskijskih i navaraiskih plesača i pjevača, a poslije toga plesači iz Val Cariosa, odjeveni u narodne nošnje, plesali su ulicom na kiši, dok su bubnjevi udarali šuplje i vlažno, a vođe zbora jahali pred svima na velikim, teškonogim konjima, promočene odjeće, i konjska je griva bila mokra na kiši. Mnoštvo se zadržavalo u kavanama, pa su i plesači ušli i posjedali, pruživši noge, čvrsto povezane bijelim gajtanima, pod stolove, otesajući vodu sa svojih kapa sa zvončićima i rasprostirući crvene grimizne kapute preko stolica da se suše. Vani je padala jaka kiša.

Napustio sam gužvu u kavani i otišao u hotel da se obrijem za večeru. Brijač sam se u sobi, kad je netko zakucao na vrata.

- Naprijed - viknuo sam.

Pojavio se Montoya.

- Kako ste? - rekao je.

- Dobro - rekao sam.

- Danas nema bikova.

- Nema - rekao sam - samo kiša.

- Gdje su vam prijatelji?

- Preko u Irurii.

Montoya se osmjehnuo svojim zbunjenim smiješkom.

- Čujte - rekao je - znate li vi američkog ambasadora?

- Znam - rekao sam - svi znaju američkog ambasadora.

- Danas je ovdje, u gradu.

- Da - rekao sam - svi su ga vidjeli.

- I ja sam ga vidio - rekao je Montoya. Nije ništa više rekao. Nastavio sam s brijanjem.

- Sjednite - rekao sam mu. - Da naručim neko piće?

- Ne, moram ići.

Završio sam brijanje i prignuo lice do lavaboja i oprao ga hladnom vodom. Montoya je stajao, kao da je u neprilici.

- Čujte - rekao je. - Upravo sam primio od njegovih ljudi iz Grand hotela poruku da bi htjeli da večeras nakon večere Pedro Romero i Marcial Lalanda dođu k njima na kavu.

- Pa - rekao sam - Marcialu to ne može naškoditi.

- Marcial je čitavog dana u San Sebastianu. Jutros se odvezao kolima s Marquezom. Mislim da se neće večeras vratiti.

Montoya je zbunjeno stajao. Nešto mi je htio reći.

- Nemojte ništa reći Romeru o pozivu - rekao sam.

- Mislite?

- Apsolutno.

Montoya je bio veoma zadovoljan.

- Htio sam pitati vas, jer ste Amerikanac - rekao je.

- Tako bih napravio na vašem mjestu.

- Eto vidite - rekao je Montoya - ljudi prihvate ovakvog momka. Nemaju pojma koliko vrijedi. Ne znaju šta on znači. Svaki mu stranac može polaskati. Počnu s takvim stvarima kao što je Grand hotel, i za godinu dana čovjek je gotov.

- Kao Algabeno - rekao sam.

- Da, kao Algabeno.

- Lijepe su to mustre - rekao sam. - Ovdje je sada jedna Amerikanka koja sabire borce s bikovima.

- Znam. Takve traže samo mlade.

- Da - rekao sam. - Stari se previše udebljaju.

- Ili polude kao Gallo.

- Svejedno - rekao sam - ovo je lako. Samo mu nemojte prenijeti poziv.

- On je zbilja jako dobar momak - rekao je Montoya. - Mora se držati svojih ljudi. Ne smije se miješati u takve stvari.

- Hoćete ipak nešto popiti? - upitao sam.
- Neću - rekao je Montoya - moram ići. - Izašao je.

Sišao sam, izašao van i prošetao arkadama oko trga. Još uvijek je padala kiša. Povirio sam u Irunu da vidim je li društvo tamo i nije ih bilo, pa sam se opet prošetao oko trga i vratio u hotel. Sjedili su za večerom u donjoj blagovaonici.

Imali su mnogo fora preda mnom i nije bilo smisla da ih pokušavam dostići. Bili je Mikea častio laštenjem cipela. Čistači cipela bi provirili kroz vrata i Bili bi svakog od njih pozvao i pokazao mu da radi na Mikeu.

- Ovo mi se jedanaesti put lašte cipele - rekao je Mike. - Čuj, ovaj Bili je lud. Čistači cipela su očigledno proširili glas. Još se jedan pojavio.
- Limpia botas? - upitao je Billa.
- Ne - rekao je Bili. - Za ovog señora.

Čistač cipela je kleknuo kraj onog prvog, koji je radio, i stao laštiti Mikeovu drugu cipelu, koja je već blistala na električnom svjetlu.

- Ovaj Bili je da pukneš od smijeha - rekao je Mike.

Pio sam crno vino ali bio sam toliko zaostao za njima da mi je čitavo ovo čišćenje cipela bilo pomalo neugodno. Osvrnuo sam se po sobi. Za susjednim stolom sjedio je Pedro Romero. Ustao je kad sam mu kimnuo glavom i pozvao me da prijedem k njemu i da se upoznam s jednim njegovim prijateljem. Njihov stol je bio kraj našega, gotovo se dodirivao. Upoznao sam prijatelja, madridskog kritičara borbi s bikovima, malenog čovjeka usukana lica. Rekao sam Romeru koliko mi se sviđa njegov stil, i on je bio veoma zadovoljan. Razgovarali smo španjolski, a kritičar je znao i malo francuskog. Posegnuo sam prema našem stolu da uzmem svoju bocu vina, ali kritičar mi je zaustavio ruku. Romero se nasmijao.

- Pijte ovdje - rekao je engleski.

Bio je veoma sramežljiv što se tiče engleskog, ali bio je zapravo jako ponosan da ga znade i dok smo razgovarali, spomenuo bi pokoju riječ, za koju nije siguran što znači, pa bi me pitao. Htio je saznati kako se engleski kaže *corrida de toros*, točan prijevod. Borba s bikovima mu se nije činila pogodnim izrazom. Objasnio sam mu da bi se borba s bikovima na španjolskom rekla *lidia de toro*. Španjolska riječ *corrida* na engleskom znači trčanje bikova - francuski prijevod bi bio *course de taureaux*. To je dometnuo kritičar. Na španjolskom nema riječi za borbu s bikovima.

Pedro Romero je rekao da je ovo malo engleskog naučio u Gibraltaru. Rodio se u Roni. To je nedaleko Gibraltara. Počeo je borbe s bikovima u Malagi, gdje ima škola matadora. Pohađao ju je samo tri godine. Kritičar borbi s bikovima zadirkirivao ga

je zbog čitavog niza malagueških izraza koje upotrebljava. Rekao nam je da ima devetnaest godina. Njegov je stariji brat s njime, kao banderillero, ali ne stanuje u ovom hotelu. Stanuje u manjem hotelu s ostalim ljudima koji rade za Romera. Upitao me koliko sam ga puta vidio u areni. Rekao sam mu samo tri. Zapravo je bilo samo dva, ali nije mi se dalo objašnjavati nakon što sam već pogriješio.

- Gdje ste me vidjeli treći put? U Madridu?

- Da - lagao sam. Čitao sam izvještaje o njegova dva nastupa u Madridu u novinama koje se bave borbama s bikovima, pa nisam puno pogriješio.

- Prvi ili drugi put?

- Prvi.

- Bio sam vrlo loš - rekao je. - Drugi put sam bio bolji. Sjećaš se? - okrenuo se kritičaru.

Nije bio nimalo zbunjen. Govorio je o svom poslu kao o nečem posve odijeljenom od sebe. U njemu nije bilo ništa umišljeno ili hvastavo.

- Vrlo mi je drago da vam se moj stil sviđa - rekao je. - Ali zapravo ga još niste vidjeli. Sutra, ako dobijem dobrog bika, potrudit ću se da vam ga pokažem.

Nasmiješio se dok je to govorio, jer mu je bilo stalo da niti kritičar niti ja ne pomislimo da se hvališe.

- Jedva čekam da to vidim - rekao je kritičar. - Htio bi da mi budeš zbilja uvjerljiv.

- Njemu se moj stil ne sviđa osobito - Romero se obratio meni. Bio je ozbiljan. Kritičar je objasnio da mu se stil veoma sviđa ali da još nije potpun.

- Pričekajte do sutra, samo ako dobijem dobrog bika.

- Jeste li vidjeli sutrašnje bikove? - upitao me kritičar.

- Da. Vidio sam ih na istovaru.

Pedro Romero se nagnuo prema meni.

- Kakvi su vam se činili?

- Vrlo lijepi - rekao sam. - Oko dvadeset šest arroba. Vrlo kratkih rogova. Vi ih niste vidjeli?

- Ah, dakako - rekao je Romero.

- Neće biti da važu dvadeset šest arroba - rekao je kritičar.

- Ne - rekao je Romero.

- Imaju više banane nego rogove - rekao je kritičar.

- Ti to zoveš bananama? - upitao je Romero. Okrenuo se prema meni i

osmjehnuo se. - Da l' biste rekli da su to banane?

- Ne - rekao sam. - Itekakvi rogovi.
- Vrlo su kratki - rekao je Pedro Romero. - Jako, jako kratki. Ipak, nisu banane.
- Hej, Jake - doviknula je Brett sa susjednog stola - ti si nas zbilja izdao.
- Samo privremeno - rekao sam. - Razgovaramo o bikovima.
- Nemoj se samo praviti važan.
- Reci mu da oni bikovi nemaju jaja - doviknuo je Mike. Bio je pijan.

Romero me upitno pogledao.

- Pijan je - rekao sam. - Borracho! Muy borracho!
- Mogao bi nas baš i upoznati sa svojim prijateljima - rekla je Brett. Nije skidala očiju s Pedra Romera. Pozvao sam ih da s nama popiju kavu. Obojica su ustali. Romeroovo lice je bilo jako opaljeno suncem. Vladanje mu je bilo veoma uljudno.

Upoznao sam ih sa svima oko stola i htjeli su sjesti, ali nije bilo dovoljno mjesta, pa samo se svi premjestili za veliki stol kraj zida da popijemo kavu. Mike je naručio bocu fundadora i čaše za sve. Razgovor je tekao s mnogo pijanih upadica.

- Reci mu da ja smatram da je pisanje bezvezan posao - rekao je Bili. - Hajde, prevedi. Objasni mu da se stidim što sam pisac.

Pedro Romero je sjedio kraj Brett i slušao je.

- Hajde. Reci mu! - rekao je Bili.

Romero je sa smiješkom podigao pogled.

- Ovaj gospodin - rekao sam - je pisac.

Romero je bio impresioniran. - I ovaj isto - rekao sam, pokazavši mu Cohna.

- Izgleda kao Villalta - rekao je Romero, promatrajući Billa. - Sto veliš, Rafael, zar ne izgleda kao Villalta?

- Ne vidim sličnost - rekao je kritičar.

- Ali zbilja - rekao je Romero španjolski. - Jako je nalik Villalti. A što radi ovaj pijani?

- Ništa.

- Da li zato pije?

- Ne. Čeka da se oženi ovom damom.

- Reci mu da bikovi nemaju jaja! - viknuo je Mike, veoma pijan, s drugog kraja stola.

- Što kaže?

- Pijan je.
- Jake - doviknuo je Mike. - Reci mu da bikovi nemaju jaja!
- Jeste li razumjeli? - rekao sam.
- Da.

Bio sam siguran da nije, pa je stvar bila u redu,

- Reci mu da bi Brett htjela vidjeti kako oblači one zelene hlače.
- Smiri se, Mike.
- Reci mu da Brett umire od znatiželje kako se može uvući u onakve hlače.
- Smiri se.

Za to vrijeme, Romero se igrao čašom i razgovarao s Brett. Brett je govorila francuski, a on španjolski i ponešto engleski, i smijao se.

Bili je nalijevao čaše.

- Reci mu da bi Brett htjela zaviriti u te ...
- Ah, smiri se, Mike, ko boga te molim!

Romero je podigao pogled, smiješeći se. - Smiri se! Znam što to znači - rekao je.

Upravo u tom trenutku u sobu je ušao Montoya. Htio mi se nasmiješiti, ali tada je primijetio Pedra Romera s velikom čašom konjaka u ruci, kako sjedi između mene i jedne žene golih ramena i smije se za stolom punim pijanaca. Nije mi čak ni kimnuo glavom.

Montoya je izašao iz sobe. Mike se digao na noge da bi nazdravio. - Hajde da svi pijemo u čast... - počeo je.

- Pedra Romera - rekao sam. Svi su se digli. Romero je to primio vrlo ozbiljno i kucnuli smo se čašama i ispili, a ja sam stvar malo požurivao, budući da je Mike nastojao svima objasniti da on nije uopće mislio nazdraviti u to ime. Ali sve je prošlo kako treba i Pedro Romero se sa svima rukovao, pa su on i kritičar zajedno izašli.

- Bože moj, kako je to lijep momak - rekla je Brett. - I baš bih voljela da vidim kako se oblači u ono svoje odijelo. Mora da upotrebljava žlicu za cipele.

- Htio sam mu to reći - počeo je Mike. - Ali me Jake neprestano prekidao. Zašto me stalno prekidaš? Sto ti misliš da španjolski govoriš bolje od mene?

- Ah, začepi, Mike! Nitko te nije prekidao.

- Ne, htio bih ovo izvesti na čistac - okrenuo se od mene. - Zar ti misliš, Cohn, da si ti netko i nešto? Misliš li ti da spadaš ovdje među nas? Nas, ljude koji se hoće na miru zabavljati? Boga mu, Cohn, nemoj dizati ovoliku galamu!

- Molim te, Mike, prekini - rekao je Cohn.

- Zar ti zbilja misliš da te Brett hoće? Misliš li ti da nešto doprinosiš društvu? Zašto nešto ne zineš?

- Neku večer sam ti rekao sve što sam ti imao reći, Mike.

- Nisam ti ja jedan od tvojih književnika - Mike je teturavo ustao, oslanjajući se o stol. - Ja nisam pametan. Ali dobro znam kad sam nepoželjan. Ti zbilja ne vidiš kad si nepoželjan, Cohn? Nestani odavde. Tako ti boga, nestani. Makni tu svoju tužnu židovsku njušku. Imam li pravo, ljudi?

Pogledao nas je.

- Naravno - rekao sam. - Hajdemo svi preko u Iruñu.

- Ne. Imam li pravo ili nemam? Ja volim ovu ženu.

- Molim te, nemoj opet početi o tome. Pusti to, Michael -rekla je Brett.

- Imam li pravo, Jake, ili nemam?

Cohn je još uvijek sjedio za stolom. Lice mu je bilo pepeljasto žuto, kao obično kad ga se vrijeđalo, ali nekako se činilo kao da u tome uživa. U ovoj djetinjastoj, pijanoj dramatici. Sve je to bila njegova afera s gospom visoka roda.

- Jake - rekao je Mike. Gotovo je plakao. - Znaš da imam pravo. Slušaj me, ti! - obratio se Cohnu. - Gubi se! I to sada!

- Ali ja neću otići, Mike - rekao je Cohn.

- Onda ću te ja natjerati! - Mike je krenuo prema njemu oko stola. Cohn je ustao i skinuo naočale. Stajao je čekajući, pepeljasta lica, ruku spuštenih prilično nisko, ponosno i čvrsto čekao je napad, spreman da stupi u boj za svoju ljubljenu gospoju.

Zgrabio sam Mikea. - Dođi u kavanu - rekao sam. - Ne smije se tući ovdje u hotelu.

- Dobro! - rekao je Mike. - Odlična ideja!

Krenuli smo. Osvrnuo sam se dok se Mike spoticao po stepenicama, i vidio kako Cohn opet stavlja naočale. Bili je sjedio za stolom i nalijevao još jednu čašu fundadora. Brett je sjedila gledajući ni u šta, ravno pred sebe.

Vani na trgu prestala je padati kiša i mjesec se nastojao probiti kroz oblake. Podigao se vjetar. Vojnička glazba je svirala i gomila se natisnula na drugu stranu trga gdje su stručnjak za vatromet i njegov sin radili na tome da puste u zrak vatrene balone. Balon bi se počeo dizati s trzajima, jedva jedvice, a zatim bi ga vjetar ugrabio i udario njime u kuće oko trga. Neki baloni su padali u mnoštvo. Magnezij bi planuo i raketa bi prasnula i jurila između ljudi. Na trgu nije sada nitko plesao. Šljunak je bio previše mokar.

Brett je izašla s Billom i pridružila nam se. Stajali smo u mnoštvu i promatrali don Manuela Orquita, kralja vatrometa, kako stoji na malom podiju, pažljivo usmjeravajući balone štapovima, stojeći visoko iznad glava mnoštva, da bi lansirao balone u vjetar. Vjetar ih je sve obarao a lice don Manuela Orquita znojilo se na svjetlu njegovog zamršenog vatrometa koji je praskao u gomili ljudi i jurio uokolo, pršteći i prašteći među nogama. Ljudi bi zagalamili svaki put kad bi se novi svijetleći papirnati mjehur podigao, zanio u stranu, zapalio se i pao.

- Zezaju don Manuela - rekao je Bili.
- Kako znaš da se zove don Manuel? - rekla je Brett.
- Ime mu je na programu. Don Manuel Orquito, *pirotécnico* ovoga *ciudad*.
- Globos Iluminados - rekao je Mike. - Čitav niz globos illuminados. Tako je pisalo u novinama.

Vjetar je odnosio zvuk vojničke kapele.

- E, baš bih htjela da mu jedan odleti u zrak! - rekla je Brett. - Don Manuel je zbilja već bijesan.

- Vjerojatno ih je tjednima pripremao da lete i na koljenima se molio San Ferminu - rekao je Bili.

- Globos Iluminados - rekao je Mike. - Hrpa pišljivih globos Iluminados.
- Hajdemo - rekla je Brett - ne možemo vječno ostati ovdje.
- Njeno gospodstvo hoće nešto popiti - objasnio je Mike.
- Kako ti znaš pogoditi što je na stvari - rekla je Brett.

Kavana je unutra bila krcata i veoma bučna. Nitko nije ni primijetio da smo ušli. Nismo mogli naći stola. Vladala je strahovita buka.

- Hajdemo van odavde - rekao je Bili.

Vani se pod arkadama odvijao paseo. Bilo je nešto Engleza i Amerikanaca iz Biarritza u sportskim odijelima. Sjedili su tu i tamo za stolovima. Neke su žene buljile kroz lornjone u ljude koji prolaze. U neko doba pridružila nam se jedna Billova prijateljica iz Biarritza. Odsjela je u Grand hotelu s još jednom djevojkom. Tu drugu djevojku boljela je glava i otišla je spavati.

- Evo krčme - rekao je Mike. Bio je to Bar Milano, mala priprosta krčmica, gdje se moglo dobiti jelo, a u stražnjoj sobi se plesalo. Svi smo posjedali oko stola i naručili bocu fundadora. Lokal nije bio pun. Ništa se nije događalo.

- Ovo baš nije neko mjesto - rekao je Bili.
- Previše je rano.

- Da ponese mo bocu, pa ćemo se vratiti kasnije - rekao je Bili. - Ovakvu večer ne bih htio provesti ovdje.

- Idemo gledati Engleze - rekao je Mike. - Strašno volim gledati Engleze.

- Užasni su - rekao je Bili. - Odakle su samo došli ovakvi?

- Dolaze iz Biarritza - rekao je Mike. - Došli su da vide posljednji dan male starinske španjolske svetkovine.

- Dat ću ja njima svetak! - rekao je Bili.

- Vi ste izvanredno lijepa djevojka - Mike se okrenuo Billovoj prijateljici. - Kad ste samo došli?

- Prestani gnjaviti, Michael.

- Ali ne, zbilja je prava ljepotica. Gdje sam do sada bio? U što sam do sad gledao? Vi ste baš slatka ženska. Jesmo li se već upoznali? Pridružite se meni i Billu. Idemo da Englezima pokažemo svetak.

- Pokazat ću im ja njihov svetak - rekao je Bili. - Koga oni vraga imaju tražiti na fiesti?

- Dođite - rekao je Mike. - Samo nas troje. Idemo festati gadne Engleze. Nadam se da niste Engleskinja? Ja sam Škot. Mrzim Engleze. Idem ih fest festati. Hajdemo, Bili.

Kroz prozor smo ih vidjeli, sve troje ruku pod ruku, kako idu prema kavani. Rakete su uzlijetale s trga.

- Ja ostajem ovdje - rekla je Brett.

- Ostat ću s tobom - rekao je Cohn.

- Ah, nemoj! - rekla je Brett. - Tako ti boga, otiđi bilo kamo. Zar ti nije jasno da Jake i ja hoćemo razgovarati?

- Nije - rekao je Cohn. - Mislio sam samo ostati jer se osjećam malo pijan.

- I to mi je neki vrazji razlog da ćovjek s nekim ostane. Ako si pijan, odi u krevet. Hajde samo u krevet.

- Jesam li bila dovoljno prosta prema njemu? - upitala je Brett. Cohn je otišao. - Bože! Pun mi ga je kufer.

- Ne doprinosi bog zna koliko općem veselju.

- Deprimira me.

- Ponaša se nemoguće.

- Užasno. A imao je priliku da ispadne sjajan.

- Sad vjerojatno ćući pred vratima i ćeka.

- Da. Takav je. Znaš, zapravo znam kako mu je. Nije u stanju vjerovati, da ono nije značilo ništa.

- Znam.

- Ali nitko se drugi ne bi tako grozno vladao. Ah, cijela ta stvar mi je na vrh glave. A Michael. I Michael se baš lijepo iskazao.

- Mikeu je to strašno teško padalo.

- Da. Ali nije trebao biti takva svinja.

- Svaki se čovjek loše ponaša - rekao sam - samo ako mu pružiš pravu priliku.

- Ti se ne bi loše ponio - Brett me pogledala.

- Ispao bih isto tolika budala kao Cohn - rekao sam.

- Dragi, prestanimo pričati ovolike bljezgarije.

- U redu. Razgovarajmo o čemu god hoćeš.

- Nemoj sad i ti gnjaviti. Ti si jedini čovjek na svijetu kojeg imam, a večeras mi je zbilja grozno.

- Imaš Mikea.

- Da, Mikea. Baš se lijepo iskazao.

- Što ćeš - rekao sam - Mikeu nikako nije bilo lako, da mu se Cohn mota oko nogu i da tebe viđa s njim.

- Kao da ja to ne znam, dragi. Molim te, nemoj činiti da se osjećam još gore nego se osjećam.

Brett je bila nervoznija nego što sam je ikad prije vidio. Neprestano je skretala pogled u stranu i buljila u zid.

- Hoćeš li da se prošećemo?

- Da. Hajdemo.

Začepio sam bocu fundadora i dao je krčmaru.

- Daj da popijemo još malo toga - rekla je Brett. - Živci su mi u očajnom stanju.

Popili smo po čašu baršunastog amontillada.

- Hajdemo - rekla je Brett.

Kad smo izašli kroz vrata vidio sam Cohna kako dolazi iz arkada.

- Zaista je bio ovdje - rekla je Brett.

- Ne može se od tebe odlijepiti.

- Jadnik!

- Ništa ga ne žalim. I ja ga mrzim.

- Mrzim ga i ja - zadrhtala je ona. - Odvratna mi je ta njegova cmizdrava patnja.

Prošetali smo se pokrajnjom ulicom, držeći se ispod ruke, daleko od gužve i svjetla na trgu. Ulica je bila mračna i mokra, i prošetali smo se uz utvrde na rubu grada. Prolazili smo kraj konoba na crnoj, vlažnoj ulici, odakle je kroz vrata dolazilo svjetlo i iznenadne eksplozije glazbe.

- Da uđemo?
- Ne.

Prešli smo preko vlažne trave na kamene zidine utvrde. Prostro sam novine po kamenu i Brett je sjela. Ravnica koja se pružala pred nama bila je mračna, a u daljini smo vidjeli brda. U visini je puhao vjetar i nosio oblake preko mjeseca. Ispod nas su se nalazile mračne jame stare tvrđave. Iza nas su bila stabla i sjena katedrale i grad koji se ocrtava prema mjesecu.

- Nemoj se toliko gristi - rekao sam.
- Osjećam se jezivo - rekla je Brett. - Nemoj mi ništa govoriti.

Promatrali smo ravnicu. Dugi drvored se pružao mračno na mjesечini. Na cesti, koja se penje u planine vidjela su se svjetla jednog automobila. Gore na vrhu planine vidjeli smo svjetla tvrđave. Dolje lijevo tekla je rijeka. Nabujala je od kiša i bila je crna i glatka. Crno je drveće raslo na obalama. Stajali smo i gledali. Brett je zurila pred sebe. Iznenada se naježila.

- Hladno je.
- Hoćeš da se vratimo?
- Idemo kroz park.

Spustili smo se. Opet su se navlačili oblaci. Pod stablima u parku vladao je mrkli mrak.

- Jake, voliš li me još uvijek?
- Volim - rekao sam.
- Jer ja sam ti propala - rekla je Brett.
- Kako to misliš?
- Propala sam. Sasvim sam luda za ovim momkom Romerom. Mislim da sam se u njega zatelebala.
- Ja to na tvom mjestu ne bih radio.
- Ne mogu ništa protiv toga. Propala sam. To me razdire iznutra.
- Pusti ga na miru.
- Ja tu ne mogu ništa. Nikad nisam mogla ništa protiv takvih stvari.

- Moraš to spriječiti.
- Kako da to spriječim? Ne znam ništa spriječiti. Vidiš li ovo?

Pružila mi je ruku i ruka joj je drhtala.

- Ovako treperim od glave do pete.
- Ne smiješ dopustiti da se to dogodi.
- Ne mogu. Uostalom, gotovo je, propala sam. Ti ne vidiš da je ovo drukčije nego inače?

- Ne.

- Moram nešto učiniti. Moram učiniti nešto do čega mi je zbilja stalo. Izgubila sam samopoštovanje.

- Ali ne moraš učiniti baš ovo.

- Ah, dragi, nemoj me mučiti. Što misliš, što sam sve pretrpjela dok se oko mene motao ovaj prokleti Židov i dok se Mike ovako svinjski ponašao?

- Razumijem te.

- Ne mogu naprosto čitav dan biti pijana.

- Ne.

- Ah, dragi moj, ostani uz mene. Molim te, nemoj me napuštati i ostani kraj mene dok ovo ne prođe.

- Razumije se.

- Ne velim da je to pravo. Ali za mene je jedino pravo. Sam bog zna, da se nikad nisam osjećala ovakvim gadom.

- Što bi htjela da napravim?

- Hajde - rekla je Brett. - Dođi sa mnom da ga nađemo.

Zajedno samo hodali pošljunčanom stazom kroz park u tami, pod stablima, i onda izašli ispod stabala, kroz kapiju parka, na ulicu koja vodi u grad.

Pedro Romero je bio u kavani. Sjedio je za stolom s drugim matadorima i kritičarima. Pušili su cigare. Kad smo mi ušli, svi su nas pogledali. Romero se osmjehnuo i naklonio. Sjeli smo za stol na pola puta do njihovoga.

- Pozovi ga za naš stol da nešto popije.

- Još ne. Sam će doći ovamo.

- Ne usuđujem ga se ni gledati.

- Nije loš za oko - rekao sam.

- Uvijek sam radila ono što mi se prohtjelo.

- Znam.
- Zbilja se osjećam groznom gadurom.
- Što se tu može - rekao sam.
- Bože! - rekla je Brett. - Što sve mora proživjeti jedna žena.
- Da?
- Ah, baš sam prava gadura.

Pogledao sam preko stola. Pedro Romero se nasmiješio. Rekao je nešto drugim ljudima za svojim stolom i ustao. Prišao je našem stolu. Ustao sam i rukovali smo se.

- Hoćete li što popiti?
- Dopustite da vas ja častim - rekao je. Sjeo je, zatraživši Brettino dopuštenje, ali bez riječi. Veoma se uljudno ponašao. Ali i dalje je pušio cigaru. Dobro mu je pristajala licu.
- Volite cigare? - upitao sam.
- Ah, da. Uvijek pušim cigare.

Bio je to dio sustava kojim je sebi pridavao važnost. Od toga je djelovao starije. Zapazio sam mu kožu. Bila je čista, glatka i opaljena suncem. Na obrazu je imao trokutastu brazgotinu. Vidio sam da promatra Brett. Osjećao je da između njih nešto ima. Mora da je to osjetio čim mu je Brett pružila ruku. Bio je veoma oprezan. Mislim da je pouzdano znao, ali nije htio ni u čemu pogriješiti.

- Sutra se borite? - rekao sam.
- Da - rekao je. - Algabeno je nastradao danas u Madridu. Jeste li čuli?
- Nisam - rekao sam. - Gadno?

Zatresao je glavom.

- Ništa ozbiljno. Ovdje - pokazao je ruku. Brett je posegnula za njom i rasprostrla mu dlan.
- O! - rekao je engleski - vi proričete iz dlana?
- Katkada. Dopuštate li?
- Razumije se. Ja to volim. - Položio je dlan na stol. - Recite mi da ću vječno živjeti i biti milijunaš.

Bio je još uvijek veoma uljudan, ali sve sigurniji u sebe. -Slušajte - rekao je - vidite li mi u dlanu što bikova?

Nasmijao se. Ruka mu je bila vrlo nježna, zapešće vitko.

- Vidim tisuće bikova - rekla je Brett. Sada više nimalo nije bila nervozna. Djelovala je ljupko.

- Dobro - nasmijao se Romero. - Tisuću dura po grlu - rekao mi je španjolski. - Govorite mi dalje.

- Dobra ruka - rekla je Brett. - Mislim da će dugo živjeti.
- Kažite to meni. Ne vašem prijatelju.
- Rekla sam da ćete dugo živjeti.
- Znam - rekao je Romero. - Neću nikad poginuti.

Pokucao sam vršcima prstiju po stolu. Romero je to primijetio. Zatresao je glavom.

- Ne. Nemojte to raditi. Bikovi su mi najbolji prijatelji.

Preveo sam to Bretti.

- Vi ubijate svoje prijatelje? - upitala je ona.

- Uvijek - rekao je engleski i nasmijao se. - Tako da oni ne ubiju mene. - Pogledao ju je preko stola.

- Dobro govorite engleski.

- Da - rekao je. - Katkada prilično dobro. Ali ne smijem dopustiti da se to zna. To bi se vrlo loše gledalo, torero koji govori engleski.

- Zašto? - upitala je Brett.
- Bilo bi loše. Ljudima se to ne bi sviđalo. Još ne.
- Zašto ne?
- Ne bi im se sviđalo. Borci s bikovima nisu takvi.
- Kakvi su borci s bikovima?

Nasmijao se i navukao šešir na oči, promijenio kut pod kojim mu je cigara stajala u ustima i namrštio se.

- Kao na primjer za onim stolom - rekao je. Pogledao sam ga. Pogodio je točno Nacionalov izraz lica. Nasmiješio se, opet prirodan. - Ne. Moram zaboraviti engleski.

- Nemojte ga još zaboraviti - rekla je Brett.
- Ne?
- Ne.
- U redu.

Opet se nasmijao.

- Htjela bih ovakav šešir - rekla je Brett.
- Dobro. Nabavit ću vam ga.
- Fino. Molim vas, nemojte zaboraviti.

- Nipošto. Nabavit ću vam ga još večeras.

Ustao sam. I Romero je ustao.

- Sjednite - rekao sam. - Moram otići da pronađem naše prijatelje i da ih dovedem ovamo.

Pogledao me. Bio je to posljednji pogled kojim kao da me pitao da li se razumijemo. Razumjeli smo se itekako.

- Sjednite - rekla mu je Brett. - Morate me naučiti španjolski.

Sjeo je i pogledao je preko stola. Izašao sam. Tvrdooki ljudi za matadorskim stolom promatrali su kako odlazim. To nije bilo ugodno. Kada sam se, dvadeset minuta kasnije, vratio i povirio u kavanu, Brett i Pedro Romero su otišli. Šalice za kavu i naše tri prazne čašice za konjak stajale su na stolu. Konobar je prišao s krpom, pokupio čaše i obrisao stol.

GLAVA XVII

Vani pred barom Milano pronašao sam Billa i Mikea i Ednu. Djevojka se zvala Edna.

- Izbacili su nas - rekla je Edna.
- I to policija - rekao je Mike. - Unutra su neki ljudi, kojima nisam simpatičan.
- Uspjela sam ih spasiti iz četiri tučnjave - rekla je Edna. - Morate mi pomoći.

Bili je bio crven kao rak.

- Hajde, Edna, vrati se unutra - rekao je. - Uđi i pleši s Mikeom.
- Ali to je glupo - rekla je Edna. - Samo će opet doći do svade.
- Smrdljive biarritzke svinje - rekao je Bili.
- Naprijed - rekao je Mike. - Ovo je, na kraju krajeva, krčma. Ne mogu oni

zauzeti čitavu krčmu.

- Dobri stari Mike - rekao je Bili. - Gadne engleske svinje dođu ovamo i vrijeđaju Mikea i hoće nam pokvariti fiestu.

- Ogavni su - rekao je Mike. - Mrzim Engleze.

- Ne mogu oni vrijeđati našega Mikea - rekao je Bili. - Mike je sjajan momak. Ne mogu vrijeđati Mikea. To ne dopuštam. Koga briga ako je on nekakav pišljivi bankrot? - glas mu je prepuknuo.

- Koga to briga? - rekao je Mike. - Mene nije briga. Jakea nije briga. Je li vas briga?

- Nije - rekla je Edna. - Jeste li vi bankrot?

- Razumije se da jesam. Ali tebe nije briga, Bili, jel tako? ?

Bili je obgrlio Mikea.

- Ah, k vragu, kad bih bar i ja bio bankrot, pokazao bih onim gadovima.

- To su samo Englezi - rekao je Mike. - Sasvim je svejedno što kažu Englezi.

- Svinje jedne prljave - rekao je Bili. - Sve ću ih naglavce pobacati van.

- Bili - rekla je Edna, gledajući me. - Molim vas Bili, nemojte više ići unutra.

Oni su tako glupi.

- Eto to je - rekao je Mike. - Glupi su. Znao sam da je sve to zbog toga.

- Ne dopuštam da govore kojekakve stvari o Mikeu - rekao je Bili.

- Je l' ih poznaš? - upitao sam Mikea.

- Ne. Nikad ih nisam vidio. Oni kažu da poznaju mene.
- Neću to dopustiti - rekao je Bili.
- Hajde, hajde. Idemo preko u Suizo - rekao sam.
- To je klapa Edninih prijatelja iz Biarritza - rekao je Bili.
- Naprosto su glupi - rekla je Edna.
- Jedan od njih je Charley Blackman, iz Chicaga - rekao je Bili.
- Nikad u životu nisam bio u Chicagu - rekao je Mike.

Edna se stala smijati i više nije mogla prestati.

- Odvedite me odavde - rekla je - bankroti jedni.
- Oko čega je nastala svađa? - upitao sam Ednu. Hodali smo preko trga prema Suizu. Bili je nestao.

- Ne znam što se dogodilo, ali netko je dao pozvati policiju, da izbací Mikea iz stražnje sobe. Tamo su bili neki ljudi koji poznaju Mikea iz Cannesa. Što je s Mikeom?

- Vjerojatno im duguje para - rekao sam. - Ljudi su ogorčeni obično zbog takvih stvari.

Na trgu, ispred kioska za ulaznice, stajala su dva reda ljudi i čekala. Sjedili su na stolicama ili čučali na tlu, okruženi pokrivačima i novinama. Čekali su da se prozorčići otvore ujutro, da bi kupili ulaznice za borbe. Noć se razvedravala i izašao je mjesec. Neki ljudi u redu su spavali.

Taman smo sjeli u kavanu Suizo i naručili fundador, kad se pojavio Robert Cohn.

- Gdje je Brett? - upitao je.
- Ne znam.
- Bila je s tobom.
- Mora da je otišla spavati.
- Nije.
- Ne znam gdje je.

Lice mu je bilo pepeljasto na svjetlu. Ostao je na nogama.

- Reci mi gdje je.
- Sjedni - rekao sam mu. - Nemam pojma gdje je.
- Vraga nemaš pojma!
- Izvoli začepiti.
- Reci mi gdje je Brett.

- Idi k vragu, neću ti reći ništa.
- Ti znaš gdje je.
- I da znam, ne bih ti rekao.
- Ah, Cohn, bog te ubio - doviknuo je Mike od stola. -Brett je otišla s onim mladim torerom. Sad su na medenom mjesecu.
- Ti zaveži.
- Ah, skini mi se! - rekao je Mike lijeno.
- Je li zbilja s njim? - Cohn se okrenuo k meni.
- Skini mi se!
- Bila je s tobom. Jel zbilja sada s njim?
- Skini mi se!
- Natjerat ću te ja da mi kažeš - uskoraknuo je prema meni - pokvareni kupleru.

Zamahnuo sam na njega, a on se sagnuo. Vidio sam na svjetlu njegovo lice, kad se izmaknulo u stranu. Udario me i sjeo sam na pločnik. Dok sam se dizao na noge udario me još dva puta. Prevrnuo sam se unatrag pod stol. Pokušao sam ustati i osjetio da uopće nemam tla pod nogama. Znao sam samo da se moram dignuti i udariti ga. Mike mi je pomagao da se dignem. Netko mi je izlio bokal vode na glavu. Mikeova me ruka grlila i otkrio sam da sjedim na stolici. Mike me potezao za uši.

- Boga mi, ala te uspavao - rekao je Mike.
 - A što si ti, koga vruga radio?
 - Motao se u blizini.
 - Nisi se htio upetljati?
 - Nokautirao je i Mikea - rekla je Edna.
 - Nije me nokautirao - rekao je Mike. - Sam sam se prostro.
 - Događa li se to svake noći na vašim fiestama? - upitala je Edna. - Je li ono bio gospodin Cohn?
 - Dobro sam - rekao sam. - U glavi mi se malo muti.
- Okolo mene je stajalo nekoliko konobara i gomila ljudi.
- Vaya! - rekao je Mike. - Gubite se. Hajde.
- Konobari su rastjerali ljude.
- Boga mi, imala sam što gledati - rekla je Edna. - Mora da je boksač.
 - Jest.
 - Da je barem i Bili bio ovdje - rekla je Edna. - Baš bih voljela vidjeti kako

nokautira Billa. Uvijek sam željela vidjeti kako će netko premlatiti Billa. Tako je velik.

- Nadao sam se da će udariti kojeg konobara - rekao je Mike - pa da će ga uhapsiti. Htio bih vidjeti gospodina Roberta Cohna iza rešetaka.

- Ne - rekao sam.

- Ah, valjda ne - rekla je Edna. - Ne mislite to ozbiljno.

- I te kako mislim - rekao je Mike. - Ja nisam od onih ljudi koji vole da ih se mlati. Zbog toga se čak ni sportovima ne bavim.

Mike se prihvatio čaše.

- Znao sam, nikad nisam volio ići u lov, jer uvijek postoji opasnost da se konj sruši na čovjeka. Jake, kako se osjećaš?

- Dobro.

- Baš ste zgodni - rekla je Edna Mikeu - jeste li zbilja bankrotirali?

- Bankrotirao sam do daske - rekao je Mike. - Svima sam dužan novaca. Vi niste nikome dužni?

- Ko Grčka.

- Dužan sam na sve strane - rekao je Mike. - Večeras sam od Montoye posudio stotinu pezeta.

- Ma nije vrag - rekao sam.

- Vratit ću mu - rekao je Mike. - Uvijek sve pošteno vraćam.

- Zato ste valjda i bankrotirali - rekla je Edna.

Ustao sam. Čuo sam ih kako govore iz velike daljine. Sve mi se činilo kao kakva loša drama.

- Idem u hotel - rekao sam. Tada sam ih čuo kako govore o meni.

- Je li njemu dobro? - upitala je Edna.

- Bolje bi bilo da pođemo s njim.

- Dobro sam - rekao sam. - Ne trebate me pratiti. Vidjet ćemo se kasnije.

Otišao sam iz kavane. Ostali su sjediti za stolom. Pogledao sam njih i prazne stolove. Za jednim od stolova sjedio je konobar s glavom u rukama.

Dok sam preko trga hodao do hotela, sve mi se činilo novo i promijenjeno. Nikad prije nisam vidio stabla. Nikad prije nisam vidio stjegove, niti pročelje kazališta. Sve je bilo drukčije. Osjećao sam se kao jednom davno kad sam se vraćao kući s jedne provincijske nogometne utakmice. Nosio sam kovčeg sa svojim nogometnim dresom i hodao ulicom od kolodvora u gradu, gdje sam proživio čitav svoj život, i sve mi je

bilo novo. Ljudi su grabljali travnjake i spaljivali lišće na cesti, i ja sam dugo vremena stajao i promatrao ih. Sve je bilo neobično. Tada sam produžio, a činilo mi se da su se vlastite noge od mene otuđile, i sve mi je djelovalo kao da dolazi iz daleka i čuo sam svoje korake, kako hodaju u velikoj daljini. Na samom početku utakmice netko me nogom udario u glavu. Tako mi je bilo i sada, dok sam prelazio trg. Tako mi je bilo i sada dok sam se penjao hotelskim stubištem. Trebalo mi je dugo da se popnem i imao sam osjećaj da nosim kovčeg. U sobi je gorjelo svjetlo. Pojavio se Bili i dočekao me na hodniku.

- Čuj - rekao je - skokni gore i pogledaj Cohna. Bio je u neakvoj gužvi i hoće da te vidi.

- Neka ide k vragu.

- Hajde. Pođi gore da ga vidiš.

Nije mi se dalo penjati još jedan kat.

- Zašto me tako gledaš?

- Ne gledam te. Pođi gore i vidi što je s Cohnom. U groznom je stanju.

- Još malo prije bio si pijan - rekao sam.

- Pijan sam i sad - rekao je Bili. - Ali pođi gore da vidiš Cohna. On hoće baš tebe.

- U redu - rekao sam. Bilo je to samo pitanje kako prijeći još nekoliko stepenica. Popeo sam se stubištem, vukući sablasni kovčeg. Otišao sam hodnikom do Cohnove sobe. Vrata su bila zatvorena i zakucao sam.

- Tko je?

- Barnes.

- Uđi, Jake.

Otvorio sam vrata i ušao, odloživši kovčeg. U sobi nije bilo svjetla. Cohn je ležao, licem na dolje, na krevetu u mraku.

- Zdravo, Jake.

- Ja nisam za tebe Jake.

Stajao sam kraj vrata. Upravo ovako sam bio i onda došao kući. Sada mi je trebala samo topla kupelj. Duboka, vruća voda, da se u njoj ispružim.

- Gdje je kupaonica? - upitao sam.

Cohn je plakao. Ležao je nice na krevetu i plakao. Na sebi je imao bijelu polo majicu, kakvu je nosio u Princetonu.

- Žao mi je, Jake. Molim te, oprosti mi.

- Oprostit ću ti, ovo.
- Molim te, Jake, oprosti mi.

Nisam ništa rekao. Samo sam stajao uz vrata.

- Bio sam lud. Moraš razumjeti kako mi je bilo.
- Ah, nema veze.
- Nisam mogao podnijeti to s Brett.
- Okrstio si me kuplerom.

Bilo mi je svejedno. Htio sam se samo okupati u vreloj vodi. Htio sam se okupati u dubokoj, vrućoj kadi.

- Znam. Molim te da mi to više ne spominješ. Bio sam lud.
- Nema veze.

Plakao je. Lice mu je bilo čudno. Ležao je tu, u bijeloj majici, u mraku, na postelji. Svojoj polo majici.

- Ujutro odlazim.

Plakao je ne proizvodeći nikakva zvuka.

To s Brett naprosto nisam mogao podnijeti. Proživio sam pravi pakao, Jake. Pravi pravcati pakao. Kad sam je ovdje zatekao, Brett je postupala sa mnom kao da sam joj potpuni stranac. To nisam mogao podnijeti. U San Sebastianu smo zajedno živjeli. Ti to valjda i znaš. Ne mogu to više trpjeti.

Samo je ležao na postelji.

- Onda - rekao sam - idem se okupati.
- Ti si mi bio jedini prijatelj, a Brett sam toliko volio.
- Dobro - rekao sam - do viđenja.
- Valjda to i nema smisla - rekao je. - Valjda, k vragu, ništa nema smisla.
- Što?
- Ništa. Molim te, Jake, reci da si mi oprostio.
- Ma jasno - rekao sam. - Sve je u redu.
- Tako mi je bilo strašno. Proživio sam pravi pakao, Jake. A sada ničega više nema. Ničega.

- Pa onda - rekao sam - do viđenja. Moram ići.

Prevalio se preko boka, sjeo na rub kreveta, a onda ustao.

- Do viđenja, Jake - rekao je. - Rukovat ćeš se sa mnom, jelda?
- Ma jasno. Zašto ne?

Rukovali smo se. U mraku mu nisam mogao jako dobro vidjeti lice.

- Dobro - rekao sam - vidjet ćemo se ujutro.
- Ujutro odlazim.
- Ah, pa da - rekao sam.

Izašao sam. Cohn je stajao na vratima sobe.

- Je li tebi dobro, Jake? - upitao je.
- Da, da - rekao sam. - Dobro mi je.

Nisam mogao pronaći kupaonicu. Nakon nekog vremena sam je pronašao. U njoj se nalazila duboka kamena kada. Okrenuo sam slavine, ali voda nije potekla. Sjeo sam na rub kade. Kad sam ustao da odem, ustanovio sam da sam već skinuo cipele. Tražio sam ih uokolo, našao i odnio niz stubište. Pronašao sam svoju sobu, ušao, skinuo se i uvukao u krevet.

Probudio sam se s glavoboljom i bubnjanjem glazbi, koje su prolazile ulicom. Sjetio sam se da sam obećao da ću Billovu prijateljicu Ednu povesti da vidi prolazak bikova ulicama, do arene. Obukao sam se, sišao i izašao u hladno rano jutro. Ljudi su prelazili preko trga, žureći prema areni. Na drugoj strani trga stajala su dva reda ljudi pred kioscima za ulaznice. Još su uvijek čekali da se ulaznice puste u prodaju, u sedam sati. Žurno sam prešao ulicu do kavane. Konobar mi je rekao da su moji prijatelji tu već bili i otišli.

- Koliko ih je bilo?
- Dva gospodina i jedna dama.

To je znači u redu. Bill i Mike su s Ednom. Sinoć se plašila da će oni biti mrtvi od pića. Zbog toga je htjela biti sigurna, da ću doći po nju. Popio sam kavu i požurio s ostalim ljudima prema areni. Više nisam bio supijan. Imao sam samo jaku glavobolju. Sve mi je djelovalo oštro i jasno, a grad je mirisao na rano jutro.

Od kraja grada, do arene, bilo je blato. Gomila se ljudi skupila uz ogradu koja vodi do arene, a vanjski balkoni i sam vrh arene bili su tijesno načičkani ljudima. Čuo sam raketu i znao sam da neću stići u gledalište na vrijeme da vidim ulazak bikova, pa sam se progurao kroz gomilu do ograde. Nabili su me sasvim uz daske na ogradi. Između dvije ograde policija je raščišćavala gužvu s prilazne strane. Ljudi su hodali ili kaskali stazom u arenu. A tada su počeli dolaziti trkom. Jedan se pijanac okliznuo i pao. Dva su ga policajca zgrabila i na brzinu prebacila preko ograde. Gomila je sada trčala vrlo brzo. Iz gomile se podigla velika galama, i proguravši glavu između dasaka, vidio sam bikove kako dolaze s ulice dugom ograđenom stazom. Bikovi su jurili brzo i sustizali gomilu. Upravo u tom času drugi je pijanac skočio s ograde s

košuljom u ruci. Htio je izvoditi pred bikovima, kao da ima plašt. Dva su se policajca zaletjela, zgrabila ga za vrat, jedan ga je udario palicom, i odvukli su ga do same ograde, uz koju su se sasvim spljoštili i sami, dok kraj njih ne prođe ostatak gomile i zatim bikovi. Bilo je toliko ljudi, koji su trčali ispred bikova, da se masa zgusnula i usporila, dok je prolazila kroz kapiju arene i dok su bikovi, galopirali u stadu, teški, blatnjavih bokova, mašući rogovima, jedan od njih je izletio naprijed, zahvatio rogom čovjeka iz gomile koja je bježala, probo mu leđa i podigao ga uvis. Čovjek je obje ruke stisnuo uz bokove, glava mu je poletjela unatrag kad ga je rog probadao, bik ga je podigao i zatim zbacio. Bik je izabrao drugog čovjeka, koji je trčao pred njim, ali ovaj se izgubio u gomili, a gomila se protisnula kroz kapiju i u arenu, s bikovima za petama. Crvena vrata arene su se zatvorila, gomila na vanjskim balkonima arene tiskala se sada na unutrašnju stranu, čuo se povik, zatim još jedan.

Proburaženi čovjek ležao je nice u izgaženom blatu. Ljudi su se penjali preko ograde, i nisam mogo vidjeti čovjeka jer je oko njega bila gusta masa ljudi. Iznutra, iz arene, čuli su se povici. Svaki je povik značio da se poneki bik zaletio u gomilu. Po stupnju intenziteta u vikanju, čovjek je mogao znati koliko se zlo dogodilo. Tada je uzletjela raketa, koja znači da su junci izveli bikove iz arene u obore. Napustio sam ogradu i krenuo natrag u grad.

U gradu sam pošao u kavanu da popijem i drugu kavu i pojedem nešto prepečena kruha s maslacem. Konobari su meli kavanu i brisali stolove. Jedan mi je prišao i primio narudžbu.

- Jel se što dogodilo na encierra?
- Nisam sve vidio. Jedan je čovjek gadno cogido.
- Gdje?
- Ovdje - stavio sam raku na križa, a dragu na gradi, gdje rog mora da je izašao.

Konobar je kimnuo glavom i krpom pomeo mrvice sa stola.

- Gadno je cogido - rekao je. - A sve za vic. Sve iz zabave. Otišao je i vratio se s dugovratim lončićima za mlijeko i kavu. Nalio mi je kavu i mlijeko. Tekli su iz dugih grljaka u dva mlaza u veliku šalicu. Konobar je kimnuo glavom.

- Kroz leđa je gadno cogido - rekao je. Spustio je lončiće na stol i sam sjeo na stolicu. - Velika rana od roga. Sve iz zabave. Samo iz zabave. I šta biste vi na to rekli?

- Ne znam.
- Eto to je. Sve iz zabave. Sala, razumijete.
- Vi niste aficionado?
- Ja? Sto su bikovi? Životinje. Obične glupe životinje. -Ustao je i položio raku

na vlastita leđa. - Ravno kroz leđa. Cornada ravno kroz leđa. Iz vica, razumijete.

Zatresao je glavom i otišao, odnoseći lončice za kavu. Dva su čovjeka prolazila ulicom. Konobar im je nešto doviknuo. Djelovali su ozbiljno. Jedan je zatresao glavom. - Muerto? - doviknuo je.

Konobar je kimnuo glavom. Dva su čovjeka produžila. Žurili su se po nekom poslu. Konobar je prišao stolu.

- Jeste čuli? Muerto. Mrtav. Mrtav je. Probo ga je rog. I sve zbog malo jutarnje zabave. Es muy flamenco.

- Zlo.

- Nije to za mene - rekao je konobar. - Ne vidim u tome ništa zabavno.

Kasnije toga dana saznali smo da se čovjek koji je poginuo zove Vicente Girones i da je došao negdje iz okoline Tafalle. Sutradan smo u novinama čitali da je imao dvadeset osam godina, imanje, ženu i dvoje djece. Dolazio je na fieste svake godine otkad se oženio. Sutradan je stigla njegova žena iz Tafalle da bi bila uz tijelo, a dan kasnije služila se misa u kapeli San Fermina, a lijes su odnijeli na kolodvor članovi folklornih društava iz Tafalle. Bubnjevi su stupali na čelu povorke i svirala je glazba na diplama, a iza ljudi koji nose lijes hodala je žena i dvoje djece ... Iza njih su stupali svi članovi folklornih društava iz Pamplone, Estelle, Tafalle i Sanguese, tko god je mogao ostati na sprovodu. Lijes su ukrcali u teretni vagon vlaka, a žena i dvoje djece vozili su se, sjedeći svi troje zajedno, u otvorenom željezničkom vagonu trećeg razreda. Vlak je krenuo s trzajem, a onda glatko potekao, spuštajući se nizbrdo s gradske visoravni u pšenična polja koja su se njihala na vjetru u ravnici na putu prema Tafalli.

Bik koji je ubio Vicentea Gironesa zvao se Bocanegra, bio je broj 118 iz bikouzgajivačkog dobra Sancheza Taberna, a ubio ga je Pedro Romero kao trećeg bika istog poslijepodneva. Na opći zahtjev biku su odrezali uho i poklonili ga Pedru Romera, koji ga je sa svoje strane poklonio Bretti, koja ga je opet zamotala u maramicu, što je pripadala meni, a zatim je ostavila i uho i maramicu, zajedno s velikim brojem opušaka Muratti cigareta, sve zatisnuto duboko u ladicu noćnog ormarića koji je stajao kraj njenog kreveta u hotelu Montoya, u Pamploni.

Kad sam se vratio u hotel, noćni je čuvar sjedio na klupici uz vrata. Bio je tu čitavu noć i bio vrlo pospan. Ustao je kad sam ušao. Tri su konobarice stigle u isto vrijeme. Bile su na jutarnjoj predstavi u areni. Pópele su se uz stepenice smijući se. Slijedeći ih, otišao sam u sobu. Skinuo sam cipele i legao na krevet. Prozor na balkonu bio je otvoren i sunce mi je padalo u sobu. Nisam se osjećao pospanim. Mora da je bilo prošlo tri sata kad sam legao u krevet, a glazba me probudila u šest. Čeljust

me boljela s obje strane glave. Opipao sam je palcem i kažiprstom. Prokleti Cohn. Trebao je odmah nekog udariti, tko ga je prvi uvrijedio, i onda otići. Toliko je uvjeren da ga Brett voli. Sigurno će ostati i dalje, s vjerom da prava ljubav sve pobjeđuje. Netko je pokucao na vrata.

- Naprijed.

Bili su Bill i Mike. Sjeli su mi na krevet.

- Kakav encierro - rekao je Bili. - Kakav encierro.

- Čuj, što nisi bio tamo? - upitao je Mike. - Bill, naruči nam nekakvo pivo.

- Kakvo jutro! - rekao je Bili. Obrisao je lice. - Bože sveti, kakvo jutro! A evo našeg starog Jakea. Stari Jake, živa boksačka vreća.

- Što se tamo događalo?

- Bože sveti! - rekao je Bill. - Mike, što se događalo?

- Bikovi su ulijetali - rekao je Mike. - Tik pred njima bježala je gomila, i neki se momak spotaknuo i oborio ih je čitavu hrpu.

- A bikovi su utrčali ravno preko njih - rekao je Bili.

- Čuo sam kako se deru.

- To je bila Edna - rekao je Bili.

- Ljudi su stalno iskakivali i mahali košuljama.

- Jedan je bik jurio uz barreru i svakog bi rogovima prebacio preko ograde.

- I tako poslao najmanje dvadesetoricu u bolnicu - rekao je Mike.

- Kakvo jutro! - rekao je Bili. - Ona usrana policija stalno je hapsila ljude koji su htjeli skočiti u arenu da počine samoubojstvo s pomoću bikova.

- Na kraju su ih junci odvukli - rekao je Mike.

- Trebalo je za to čitav sat.

- Zapravo je trajalo samo četvrt sata - prigovorio je Mike.

- Ah, hajde k vragu - rekao je Bili. - Ti si bio u ratu. Za mene je to dva i po sata.

- Gdje je to pivo? - upitao je Mike.

- Što ste učinili s lijepom Ednom?

- Upravo smo je odveli kući. Otišla je spavati.

- Jel joj se svidjelo?

- Itekako. Rekli smo joj da je ovako svako jutro.

- To ju je impresioniralo - rekao je Mike.

- Htjela je da i mi siđemo dolje u arenu - rekao je Bili. -Ona voli akciju.
- Rekao sam joj da to ne bi bilo pošteno prema mojim vjеровnicima - rekao je Mike.

- Kakvo jutro - rekao je Bill. - I kakva noć!
- Jake, kako ti čeljust? - upitao je Mike.
- Boli - rekao sam.

Bili se nasmijao.

- Zašto ga niste maznuli stolicom?
- Lako je tebi pričati - rekao je Mike. - I tebe bi nokautirao. Nisam ni vidio kad me udario. Čini mi se da sam ga vidio sekundu prije nego što će me udariti a onda sam iznenada sjedio nasred ulice, a Jake je ležao pod stolom.

- Kamo ste išli poslije? - upitao sam.
- Evo je - rekao je Mike. - Evo naše predivne dame s pivom.

Sobarica je položila na stol pladanj s bocama i čašama.

- A sada donesite još tri boce - rekao je Mike.
- Kamo je Cohn otišao, kad me lupio? - upitao sam Billa.
- Zar ti to ne znaš? - Mike je otvarao pivo. Nalijeavao je pivo u čašu, držeći čašu tik do boce.

- Zbilja ne znaš? - upitao je Bili.

- Pa, došao je ovamo i zatekao Brett i mladog torera u torerovoj sobi, a onda sirotog torera izmrcvario.

- Ma ne.

- Da.

- Kakva noć! - rekao je Bili.

- Gotovo je ubio sirotog torera. Onda je Cohn htio odvesti Brett sa sobom. Htio je valjda od nje napraviti poštenu žensku, tko će ga znati. Vraški dirljiva scena.

Povukao je veliki gutljaj piva.

- On je budala.

- I što se dogodilo?

- Brett je sasula na njega drvlje i kamenje. Rekla mu je što ga ide. Mislim da je bila na visini.

- Za to mogu staviti ruku u vatru - rekao je Bili.

- A tada se Cohn slomio i stao plakati i htio se rukovati s onim momkom,

torerom. Htio se rukovati i s Brett.

- Znam. Rukovao se sa mnom.

Zbilja? E pa, oni nisu htjeli ni da čuju. Borac s bikovima je isto bio na visini. Nije mnogo govorio, ali je neprestano usta-jao, da bi ga Cohn opet oborio. Cohn ga naprosto nije mogao nokautirati. Mora da je bilo vraški smiješno.

- Gdje ste sve to čuli?

- Od Brett. Vidio sam je jutros.

- I što je bilo naposljetku?

Izgleda da je mladi torero sjedio na krevetu. Bio je nokautiran oko petnaest puta, a ipak se i dalje htio boriti. Brett ga je držala i nije ga puštala da ustane. Bio je slab ali Brett ga nije mogla zadržati i digao se. Tada je Cohn rekao da ga neće više udariti. Rekao je da ne može više. Rekao je da bi to bilo zločesto. Pa je borac s bikovima nekako više kao doteturao do njega. Cohn se povukao sve do zida.

- »Znači nećeš me više udariti?«

- »Ne« - rekao je Cohn. - »Bilo bi me sram.«

I onda ga je ovaj momak torero udario koliko god je mogao jače, ravno u lice, a onda je sam sjeo na pod. Nije se mogao više dići, kaže Brett. Cohn ga je htio podići i odnijeti do kreveta.

On je rekao da će, ako mu Cohn pomogne, ubiti Cohna, a uostalom da će ga ujutro svakako ubiti, ako se Cohn ne izgubi iz grada. Cohn je plakao, a Brett mu je rekla njegovo, i on se htio rukovati. To sam ti već ispričao.

- Ispričaj mu ostalo - rekao je Bili.

Izgleda da je momak torero sjedio na podu. Čekao je da skupi dovoljno snage pa da ustane i opet udari Cohna. Brett se nikako nije htjela rukovati, a Cohn je cmizdrio i govorio joj koliko je voli, a ona mu je govorila da ne pravi od sebe odvratnog kretena. Onda se Cohn sagnuo da se rukuje s momkom torerom. Kao, ne zamjerite. Oprostimo sve jedan drugome. A torero ga je ponovo maznuo u njušku.

- Momak je na svom mjestu - rekao je Bili.

Uništio je Cohna - rekao je Mike. - Da znate, mislim da Cohnu više neće pasti na pamet da nekog udari.

- Kad ste vidjeli Brett?

- Jutros. Došla je da uzme neke stvari. Njegu je mladog Romera.

Rastočio je još jednu bocu piva.

Brett je prilično izvan sebe. Ali ona se voli za nekog brinuti. Tako smo se nas dvoje i spojili. Njegovala me.

- Znam - rekao sam.

- Prilično sam pijan - rekao je Mike. - Mislim da ću i ostati pijan. Sve je to strašno zabavno, ali nije baš previše ugodno. Bar meni nije osobito ugodno.

Popio je pivo.

- Izgrdio sam Brett, da znate. Rekao sam joj ako ona misli juriti okolo sa Židovima i borcima s bikovima i takvim svijetom, onda mora biti spremna na najgore. - Nagnuo se prema meni. - Čuj, Jake, imaš li što protiv ako popijem i tvoju bocu? Donijet će nam još.

- Izvoli - rekao sam. - Ionako nisam pio.

Mike je pokušao otvoriti bocu. - Budi ljubazan i otvori mi je. - Pritisnuo sam žičanu oprugu poklopca i nalio mu pivo.

- Zapravo, znaš - nastavio je Mike - Brett je zbilja bila na visini. Uvijek je na visini. Užasno sam je iskarao zbog Židova i boraca s bikovima i kojekakvog drugog svijeta, a znate li što mi je ona rekla? »Da. Vodila sam ludo sretan život s britanskom aristokracijom!«

Popio je pivo.

- To, boga mi, nije loše. Ashley, onaj tip od kojeg je dobila titulu, bio je pomorac, znate. Deveti baronet. Kad se vratio kući nije htio spavati u krevetu. Stalno je tjerao Brett da spava na podu. Naposljetku, kad je zbilja pošasavio, govorio joj je da će je ubiti. Uvijek je spavao s nabijenim vojničkim revolverom. Kad bi zaspao, Brett je vadila metke iz revolvera. Ne, Brett apsolutno nije imala sretan život. Grozna šteta, zapravo. Ona u svemu tako uživa.

Ustao je. Ruka mu se tresla.

- Idem u svoju sobu. Pokušat ću malo zaspati.

Nasmiješio se.

- Predugo smo bez spavanja na ovim fiestama. Od sada počinjem sve drukčije, spavat ću što više. Grozno je loše, što se čovjek ne naspava. Užasno si od toga živčan.

- Vidjet ćemo se u podne u Iruñi - rekao je Bili.

Mike je izašao. Čuli smo ga iz susjedne sobe.

Pozvonio je i sobarica je došla i pokucala na vrata.

- Donesite šest boca piva i bocu fundadora - rekao joj je Mike.

- Si, señorito.

- Idem spavati - rekao je Bili. - Jadni stari Mike. Grozno sam se zbog njega sinoć posvađao.

- Gdje? U onom baru Milano?
- Da. Tamo je bio neki tip koji je jednom davno pomogao Bretti i Mikeu da plate račun u Cannesu. Bio je užasno neugodan.
- Znam tu priču.
- Ja je nisam znao. Ali nitko nema prava da govori protiv Mikea.
- To je istina.
- Nitko ne bi smio imati to pravo. Ili bi ja barem htio da ga nitko nema. Idem na spavanje.
- Je li tko poginuo u areni?
- Mislim da nije. Ima samo ranjenih.
- Vani na prilazu jedan je poginuo.
- Zbilja? - rekao je Bili.

GLAVA XVIII

U podne smo svi bili u kavani. Bila je krcata. Jeli smo škampe i pili pivo. Grad je bio pun ljudi. Sve su ulice bile pune. Veliki autobusi iz Biarritza i San Sebastiana stizali su neprestano i parkirali se oko trga. Dvozili su ljude na borbu s bikovima. I turistički autobusi su dolazili. U jednom od njih bilo je dvadeset i pet Engleskinja. Sjedile su u velikom, bijelom autobusu i gledale kroz naočale na fiestu. Svi plesači su bili uveliko pijani. Bio je to posljednji dan fieste.

Fiesta je bila kompaktna i povezana, ali autobusi i turistički automobili stvorili su male otoke gledalaca. Kad su se autobusi ispraznili, gledaoci bi se utopili u gomilu. Čovjek ih više nije primjećivao, osim tu i tamo kakvo sportsko odijelo koje je čudno djelovalo za stolom između tijesno nabijenih seljaka u crnim haljecima. Fiesta je upijala čak i Engleze iz Biarritza, tako da ih se nije vidjelo, osim kad bi čovjek prošao tik kraj njihovog stola. Čitavo vrijeme glazba je svirala ulicama. Bubnjevi su bubnjali i gajde pištale. U kavanama ljudi su, čvrsto se hvatajući rukama stola, ili susjedova ramena, pjevali teško, iz svega glasa.

- Evo ide Brett - rekao je Bili.

Podigao sam oči i vidio je kako dolazi kroz mnoštvo na trgu, uzdignute glave, kao da se fiesta priređuje u njenu čast, a ona drži da je fiesta ugodna i zabavna.

- Zdravo, momci! - rekla je. - Baš sam strašno žedna.
- Dajte još jedno veliko pivo - Bili je rekao konobaru.
- Škampi?
- Je li Cohn otišao? - upitala je Brett.
- Jest - rekao je Bili. - Unajmio je automobil.

Stiglo je pivo. Brett je htjela podići stakleni vrč ali ruka joj se tresla. Primijetila je to i osmjehnula se, zatim se nagnula i stala srkati.

- Dobro pivo.
- Vrlo dobro - rekao sam. Bio sam nemiran zbog Mikea. Koliko znam, on uopće nije spavao. Mora da je čitavo vrijeme pio, ali činilo se da se kontrolira.
- Jake, čula sam da te je Cohn povrijedio - rekla je Brett.
- Nije. Samo me nokautirao. To je sve.
- Čuj, Pedra Romera je gadno udesio - rekla je Brett. - Zbilja ga je gadno udesio.

- Kako mu je?
- Bit će sve u redu. Neće izaći iz sobe.
- Izgleda li loše?
- Jako. Zbilja je ozlijeđen. Rekla sam mu da ću samo skoknuti da vidim vas, momci, na trenutak.
- Hoće li se boriti?
- Hoće. Ja idem s vama, ako nemate ništa protiv.
- Kako ti je dragan? - upitao je Mike. Dosad nije slušao što Brett govori.
- Brett ima borca s bikovima - rekao je. - Imala je jednog Židova koje se zvao Cohn, ali taj je ispao loš.

Brett je ustala.

- Michael, neću od tebe slušati ovakve bljezgarije.
- Kako ti je dragan?
- Ne može biti bolje - rekla je Brett. - Možeš ga gledati danas poslije podne.
- Brett ima borca s bikovima - rekao je Mike. - Lijep je ko slika.
- Budi ljubazan pa se prošetaj sa mnom. Htjela bih s tobom razgovarati, Jake.
- Ispričaj mi sve o svom borcu s bikovima - rekao je Mike. - Ah neka ide k vragu tvoj borac s bikovima! - Zahvatio je stol tako da su sva piva i tanjur škampa s treskom sletjeli.

- Hodi - rekla je Brett. - Izgubimo se čim prije.

Dok smo prelazili trg kroz gužvu, rekao sam joj: - Kako je?

- Neću se vidjeti s njim poslije ručka sve do borbe. Došli su njegovi ljudi i oblače ga. Ljuti su zbog mene, kaže mi.

Brett je blistala. Bila je sretna. Sunce je izašlo i dan je bio vedar.

- Osjećam se posve drukčijom - rekla je Brett. - Jake, nemaš pojma.
- Da ti što pomognem?
- Ne, samo dođi sa mnom na borbu.
- Vidjet ćemo se na ručku?
- Ne. Ručat ću s njim.

Stajali smo pod arkadom kraj hotelskih vrata. Iznosili su stolove i postavljali ih u arkadi.

- Hoćeš da se prošetamo po parku? - pitala je Brett. - Još ne bih htjela ići gore. Vjerojatno još spava.

Prošli smo kraj kazališta, izašli na trg, a zatim do sajamskih baraka, gdje smo se s mnoštvom probijali između kioska. Izbili smo na poprečnu ulicu, koja vodi u Paseo de Sarasate. Vidjeli smo da tuda seta mnogo ljudi, sve bolje obučениh. Zaokretali su na gornjem kraju parka.

- Nemojmo tamo - rekla je Brett. - Ne bih htjela baš sad da bulje u mene.

Stajali smo na suncu. Bilo je toplo i dobro sad kad je prošla kiša i oblaci s mora.

- Nadam se da će vjetar prestati - rekla je Brett. - Za njega ovo ne valja.

- I ja se nadam.

- Kaže da su bikovi dobri.

- Je li ono San Fermín?

Brett je bacila pogled prema žutom zidu kapele.

- Da. Gdje je u nedjelju počeo čitav ovaj cirkus.

- Hajdemo unutra. Nije ti teško? Htjela bih se za njega kao malo pomoliti ili tako nešto.

Ušli smo kroz vrata od teške kože, koja se lako pomicala. Unutra je vladao mrak. Mnogo je ljudi molilo. Čovjek ih je mogao vidjeti tek kad su mu se oči prilagodile na polusvjetlo. Klekli smo uz jednu od dugih drvenih klupa. Nakon stanovitog vremena osjetio sam kako se Brett kraj mene sva ukočila i vidio sam da gleda ravno preda se.

- Dođi - prošaptala je grleno. - Izađimo odavde. Od ovoga sam nervozna ko vrag.

Vani, na jarkom svjetlu ulice, Brett je podigla oči prema krošnjama stabala na vjetru. Molitva nije osobito uspjela.

- Ne znam zašto sam u crkvi tako živčana - rekla je Brett. - Nikad mi ne pomogne ni ovoliko.

Šetali smo.

- K vragu, nisam stvorena za vjersku atmosferu - rekla je Brett. - Imam krivu fizionomiju.

- Znaš - rekla je Brett. - Nisam za njega nimalo zabrinuta. Kad na njega mislim, naprosto sam sretna.

- To je dobro.

- Bilo bi dobro da prestane vjetar.

- Obično prestaje oko pet.

- Nadajmo se.

- Moli se Bogu - nasmijao sam se.

- Nikada mi to ne pomaže. Nikad nisam dobila ništa za što sam se molila. A ti?
- O, da.
- Bljezgarija - rekla je Brett. - Premda, možda kod nekih ljudi to i djeluje. Ti mi, Jake, ne izgledaš kao neki veliki vjernik.
- Manje-više sam pobožan.
- Bljezgarija! - rekla je Brett. - Nemoj me molim te samo danas obraćati. Danas će ionako biti dovoljno teško.

Prvi put sam je vidio u njenom starom, vedrom i bezbrižnom raspoloženju, sve otkako je bila otišla s Cohnom. Opet smo stigli pred vrata hotela. Svi su stolovi sada bili postavljeni i neke su već zauzeli ljudi koji su sjeli da ručaju.

- Molim te pazi na Mikea - rekla je Brett. - Nemoj ga pustiti da previše zabrazdi.

- Faši su prijatelji kore - rekao je na engleskom maitre d'hotel, Nijemac. Neprestano je prisluškiavao. Brett mu se obratila:

- O, baš vam hvala. Imate li nam još nešto priopćiti?
- Ne, kospođo.
- Odlično - rekla je Brett.
- Rezervirajte nam stol za troje - rekao sam Nijemcu. Osmjehnuo se podmuklim ružičasto-bijelim cerenjem.
- Kospođa će jesti isto ofdje?
- Ne - rekla je Brett.
- Onda mislim stol za dva bit će dofoljno.
- Pusti ga k vragu - rekla je Brett. - Mike mora da je u veoma lošem stanju - nastavila je na stubištu. Tu smo prošli kraj Montoye. Kimnuo je i nije se nasmiješio.
- Vidjet ćemo se u kavani - rekla je Brett. - Jake, puno ti hvala na svemu.

Zastali smo na katu, gdje su nam bile sobe. Ona je otišla hodnikom ravno u Romerovu sobu. Nije ni pokucala. Naprosto je otvorila vrata, ušla i zatvorila ih za sobom.

Stajao sam pred vratima Mikeove sobe i pokucao. Nije bilo odgovora. Probao sam kvaku i vrata su se dala otvoriti. U sobi je vladao veliki nered. Svi su kovčezi bili otvoreni i odjeća razasuta. Kraj kreveta su stajale prazne boce. Mike je ležao na krevetu i izgledao kao vlastita mrtvačka maska. Otvorio je oči i pogledao me.

- Zdravo, Jake - rekao je veoma polako. - Hoću da ma ma lo od spavam. Već mi dug o tre ba malo s na.

- Da te pokrijem.
- Nemoj, dosta mi je toplo.

Okrenuo sam se.

- Ne moj otići. Ni sam još za spao.
- Zaspao ćeš, Mike. Ništa ne brini stari.
- Brett ima torera - rekao je Mike. - Ali Židov joj je otišao.

Okrenuo je glavu i pogledao me.

- To je bogami uspjeh, što veliš?
- Tako je. A sada spavaj, Mike. Moraš se malo naspavati.
- U pravo kanim. Hoću da malo ods pavam.

Sklopio je oči. Izašao sam iz sobe i tiho zatvorio vrata. U mojoj sobi, Bili je čitao novine.

- Jesi vidio Mikea?
- Jesam.
- Hajdemo na ručak.

- Neću da ručam dolje s onim Nijemcem, šefom sale. Digao je usrani nos do neba kad smo Mikea vodili u sobu.

- I pred nama se pravio važan.
- Idemo ručati u grad.

Sišli smo stubištem. Na stubištu smo se mimoišli s djevojkom koja je gore nosila pokriveni pladanj.

- To ide ručak za Brett - rekao je Bili.
- I za momka - rekao sam.

Vani na terasi pod arkadom, pristupio nam je šef sale, Nijemac. Crveni obrazi su mu blistali. Bio je veoma uljudan.

- Rezerfiran je stol za dva, za fas kospodo - rekao je.
- Možeš nam sjesti - rekao je Bili. Produžili smo preko ulice.

Ručali smo u nekom restoranu u pokrajnjoj ulici koja vodi od trga. U restoranu su sjedili samo muškarci. Bilo je puno dima, svi su pili i pjevali. Hrana je bila dobra, a tako i vino. Nismo mnogo razgovarali. Kasnije smo otišli u kavanu i promatrali kako fiesta raste do vrelišta. Brett je stigla ubrzo nakon ručka. Rekla je da je zavirila u sobu i da Mike spava.

Kada je fiesta prekipjela i krenula prema areni, pošli smo s mnoštvom. Brett je

sjedila uz borilište između Billa i mene. Ravno pod nama nalazio se callejón, prolaz između tribina i crvene ograde barrere. Iza nas betonski su se redovi gusto popunjavali. Dolje pred nama, preko crvene ograde, pijesak borilišta bio je glatko poravnat i žut. Činio se malo teškim od kiše, ali na suncu je bio suh i čvrst i gladak. Mačonoše i poslugi arene pojavili su se u callejonu, noseći na ramenima pletene košare s plaštevima i muletama za borbu. Stvari su bile umrljane krvlju, uredno ispresavijane i naslagane u košare. Mačonoše su otvorili teške kožnate kutije za mačeve, tako da su se u crveno uvijeni balčaci čitavog svežnja mačeva jasno vidjeli kad se kutija nagnula na ogradu. Razmotali su tamno izmrljani crveni flanel muleta i zatakli u njega štapove, da se mulete mogu raširiti i da matador ima za što uhvatiti. Sve je to Brett promatrala. Sasvim se zaniijela profesionalnim pojedinostima.

- Njegovo je ime otisnuto na svim plaštevima i muletama - rekla je ona. - Zašto te krpe zovu muletama?

- Nemam pojma.
- Baš me zanima da li ih kad peru?
- Mislim da ne. Mogli bi im pokvariti boju.
- Mora da su se skorile od krvi - rekao je Bili.
- Čudno - rekla je Brett. - Kako čovjeku ne smeta krv.

Dolje, u uskom hodniku callejona, mačonoše su pripremali sve što treba. Sva su sjedišta bila puna. Gore, sve lože su bile pune. Nije bilo nijednog praznog mjesta osim u Predsjednikovoj loži. Čim on uđe, borba će početi. Na drugoj strani, preko glatkog pijeska, u visokim vratima koja vode u obore, stajali su borci s bikovima; ruke su umotali u plašteve, razgovarali su i čekali signal da počnu stupati kroz arenu. Brett ih je promatrala dalekozorom.

- Evo, hoćeš pogledati?

Pogledao sam kroz dalekozor i vidio tri matadora. Romero je bio u sredini, Belmonte nalijevo, Marcial nadesno.

Iza njih su stajali njihovi ljudi, a iza banderillera, duboko u prolazu i dalje na otvorenom prostoru obora, vidio sam picadore. Romero je nosio crno odijelo. Trorogi je šešir nabio nisko na oči. Nisam mu mogao jasno vidjeti lice pod šeširom, ali činilo se da je gadno unakaženo. Gledao je ravno preda se. Marcial je suzdržano pušio cigaretu, držeći je oprezno u ruci. Belmonte je gledao pred sebe, lice mu je bilo blijedo i žuto, duga vučja čeljust istaknuta. Nije gledao ni u što. Ni on ni Romero kao da nisu imali ništa zajedničko s ostalima. Svaki je od njih bio za sebe. Pojavio se Predsjednik; iznad nas se čuo pljesak na glavnoj tribini, i dodao sam dalekozor Brett. Začule su se ovacije. Glazba je zasvirala. Brett je pogledala kroz dalekozor.

- Evo, uzmi ga - rekla je.

Kroz dalekozor sam vidio kako Belmonte govori nešto Romeru. Marcial se uspravio i odbacio cigaretu, a zatim, gledajući ravno preda se, zabačenih glava, mašući slobodnom rukom, tri su matadora istupila. Iza njih je izašla čitava povorka, rasprostirući se; svi su stupali u korak, s plaštevima omotanim oko ruku, svi su visoko mahali slobodnom rukom, a za njima su iz-jahali picadori, s picama uzdignutim poput kopalja. Za njima su došle dvije zaprege mazgi i arenska posluga. Matadori su se naklonili, zadržavši šešire na glavi, pred Predsjednikovom ložom a tada prišli barreri, tik ispod nas. Pedro Romero je skinuo teški zlatno-brokatni plašt i predao ga preko ograde mačonoši. Rekao je nešto mačonoši. Kad je bio blizu, vidjeli smo da su Romerove usne natečene, i da ima modrice na oba oka. Lice mu je bilo modro i natečeno. Mačonoša je prihvatio plašt, pogledao prema Brett i prišao k nama i dao nam plašt.

- Rasprostri ga ispred sebe - rekao sam.

Brett se sagnula. Plašt je bio težak i gladak i krut od mnogog zlata. Mačonoša se osvrnuo, zatresao glavom i nešto rekao. Čovjek do mene nagnuo se prema Brett.

- On neće da ga rasprostrete - rekao je. - Morate ga složiti i držati u krilu.

Brett je složila teški plašt.

Romero nije ni pogledao prema nama. Govorio je nešto Belmonteu. Belmonte je svoj paradni plašt poslao nekim prijateljima. Pogledao je prema njima i nasmiješio se, onim vučjim smiješkom koji mu je bio samo na usnama. Romero se nagnuo preko barrere i zatražio vrč vode. Mačonoša mu ga je donio i Romero je izlio vodu preko perkala svog borbenog plašta, a onda mu je opapučenom nogom donje nabore protrljao u pijesku.

- Zašto to radi? - upitala je Brett.
- Da bi mu dao težinu zbog vjetra.
- Lice mu izgleda loše - rekao je Bili.
- Osjeća se jako loše - rekla je Brett. - Morao bi biti u krevetu.

Prvi je bik pripao Belmonteu. Belmonte je bio veoma dobar. Ali budući da je dobivao trideset tisuća pezeta a ljudi su čitave noći stajali u redu da bi kupili ulaznice i mogli ga gledati, gomila je zahtijevala od njega da bude više nego veoma dobar. Belmonteova je glavna atrakcija što radi tik uz bika. U borbama s bikovima govori se o bikovom terenu i torerovom terenu. Dokle god torero ostane na vlastitom terenu, razmjerno je siguran. Ali čim zađe u bikov teren, nalazi se u velikoj opasnosti. Belmonte, u svojim najboljim danima, radio je stalno u bikovom terenu. Na taj način stvarao je dojam neminovne tragedije. Ljudi su dolazili na corridu da vide Belmontea,

da osjete tragična čuvstva i da možda vide Belmonteovu smrt. Prije petnaest godina govorili su ako hoćeš vidjeti Belmontea moraš požuriti, dok je još živ. Od tada je ubio više od tisuću bikova. Kad se povukao, rodila se legenda o njegovom načinu borbe, a kad je ponovo nastupio, publika je bila razočarana jer nijedan živi čovjek nije mogao raditi toliko blizu bika, koliko se mislilo da je radio Belmonte, pa dakako čak ni sam Belmonte.

Belmonte je osim toga postavljao uvjete i zahtijevao da njegovi bikovi ne budu preveliki niti naoružani previše opasnim rogovima, pa tako nije bilo onog elementa koji je potreban da se stvori osjećaj tragedije i publika, koja je očekivala od Belmontea, koji je bolovao od fistule, triput onoliko koliko je Belmonte ikad bio kadar dati, osjećala se obmanutom i prevarenom, a Belmonte je prezirno izbacio čeljust, lice mu je postalo još žuče, i kako mu se bol uvećavala, kretao se sve teže, i naposljetku se publika aktivno okrenula protiv njega, i on se ogradio ravnodušnim i prezirnim dostojanstvom. Namjeravao je imati veliko poslijepodne, a umjesto toga ispalo je poslijepodne puno poruga, doviknutih uvreda i napokon čitavih salvi jastučića, komada kruha, povrća, koje su sad bacali na njega u areni u kojoj je proživljavao svoje najveće trijumfe. Njegova se čeljust samo još više isticala. Katkad bi se okrenuo da se osmijehne onim svojim zubatim, dugobradim, bezusnim smiješkom, kad bi mu netko dobacio nešto osobito uvredljivo, a stalno, prigodom svakog pokreta, bol je bivala sve jača i jača, sve dok mu napokon žuto lice nije postalo nalik pergamentu, i kad je ubio svog drugog bika i kad je prestalo bacanje kruha i jastučića, nakon što je pozdravio Predsjednika s istom vučjom grimasom na čeljustima i s prezirom u očima, i predao svoj mač preko barrere da ga obrišu, i vratio ga u korice, zašao je u callejón i naslonio se na barreru ispod nas, položivši glavu na ruke, i nije ništa vidio i ništa čuo, samo se borio protiv boli. Kad je napokon podigao pogled, zatražio je čašu vode. Malo je popio, isprao usta, ispljunuo vodu, uzeo plašt i vratio se u arenu.

Budući da je bila protiv Belmontea, publika je bila za Romera. Od časa kako se odmaknuo od barrere i okrenuo prema biku, njemu su pljeskali. I Belmonte je promatrao Romera, promatrao ga je stalno, čak i kad se to nije primjećivalo. Marcialu nije obraćao pažnju. Marcial je bio nešto o čemu je znao sve. Vratio se iz ostavke da bi se natjecao s Marcialom znajući da je to natjecanje u kojem će unaprijed pobijediti. Očekivao je da će se takmiti s Marcialom i drugim zvijezdama iz doba dekadanse borbi s bikovima i znao je da će se iskrenost njegovoga stila toliko isticati upravo zbog lažne estetike boraca iz razdoblja dekadencije, pa će mu biti dovoljno samo da se pojavi u areni. Ali Romero mu je pokvario slavodobitni povratak. Romero je postizao uvijek, glatko, smireno i elegantno, ono na što se on, Belmonte, sada

mogao natjerati tek katkada. Publika je to osjećala, čak i ljudi iz Biarritza, čak je i američki ambasador to naposljetku shvatio. Bilo je to natjecanje u koje se Belmonte nije mogao upustiti, jer bi ga odvelo samo do kakve teške rane od roga ili pogibije. Belmonte nije bio više dovoljno zdrav. Više nije imao u areni svoje najveće trenutke. Nije više bio uvjeren ni da ima kakvih velikih trenutaka. Stvari više nisu bile kao nekoć i sada se živi samo u bljeskovima. Imao je bljeskove stare veličine u borbi, ali oni nisu vrijedili jer ih je on već unaprijed otpisao kad je izabirao bikove da ne budu previše opasni, izlazeći iz automobila i oslanjajući se na ogradu da razgleda stado na ranču svoga prijatelja, uzgajivača bikova. Pa je tako sad imao dva mala bika, bez osobitih rogova, kojima se dalo lako baratati i kad bi osjetio kako mu opet nailazi trenutak veličine, makar malo veličine kroz bol koja ga je uvijek pratila, unaprijed bi ga otpisao i od-računao i nije se osjećao zbog toga nimalo dobro. Bila je to veličina, ali nije bila dovoljna da mu borbu s bikovima opet učini divnom.

Pedro Romero je bio velik. Volio je borbu s bikovima, a ja mislim da je volio i bikove, mislim da je volio i Brett. Sve stvari, kojima je mogao odrediti gdje da se dogode, izveo je toga poslijepodneva ispred Brett. Nijednom nije podigao pogled. Tako je to ispalo još jače, i napravio je to za sebe kao i za nju. Zato što nije gledao u nju da je pita je li zadovoljna, sve je to učinio iznutra, za sebe, i to mu je davalo snagu, a opet, bilo je to i za nju. Radio je to za nju, ne gubeći ništa od svoga. Čitavog poslijepodneva time je samo sve više dobivao.

Njegov prvi *quite* bio je ravno pod nama. Tri matadora prihvaćaju bika naizmjenice nakon svakog bikovog naleta na picadora. Belmonte je bio prvi. Marcial drugi. A tada je bio na redu Romero. Sva trojica su stajala lijevo od konja. Picador, spustivši šešir na oči, upravivši držak svoje piće pod ostrim kutem prema biku, zabio je ostruge i držao ih tako, i s uzdama u lijevoj ruci vodio je konja korakom, naprijed prema biku. Bik je gledao. Naizgled je promatrao bijeloga konja, ali zapravo je buljio u trokutasti, čelični vršak piće. Romero, usredotočen, vidio je kako bik počinje okretati glavu. Nije htio krenuti u napad. Romero je za-tresao plaštem, tako da boja uhvati bikov pogled. Bik je refleksno krenuo u napad, zajurio se i naletio ne na bljesak boje nego na bijelog konja, i jahač se nagnuo daleko preko konja, zabio čelični šiljak duge orahove motke u izbočinu mišićja na bikovim plećima i povukao konja u stranu, okrećući se oko koplja kao oko osovine, dubeći ranu, utiskujući čelik u bikovu plećku, da ga iskrvari zbog Belmontea.

Bik nije ustrajao pod ubodom. Zapravo se nije ni htio domoći konja. Okrenuo se i grupa se raspala i Romero ga je opet prihvatio plaštem. Privukao ga je mirno i glatko, a onda se zaustavio i stojeći ravno pred bikom, pružio mu plašt. Bikov se rep podigao i navalio je, a Romerove su ruke krenule s bikom, dok se sam okretao, ukrutivši

spojene noge. Ovlaženi, blatom otežani plašt se rastvorio i napunio, kao što se puni jedro, i Romero se zavrteo s plaštem tik ispred bika. Na kraju figure, opet su stajali sučelice. Romero se osmijehnuo. Bik je ponovo htio jurnuti, i Romerov se plašt opet rastvorio, ovaj put s druge strane. Svaki put je pustio bika da prođe tako blizu, da su čovjek i bik i plašt, koji se raširio i zavrteo ispred bika, bili svi zajedno jedinstvena ošto izrezbarena masa. Sve je djelovalo jako polako i jako kontrolirano. Kao da uspavljuje bika. Izveo je četiri ovakove Veronike i završio s poluveronikom, u kojoj je na kraju okrenuo biku leđa i istupio naprijed prema pljesku, s rukom na boku, s plaštem preko ruke, dok ga je bik gledao s leđa kako odlazi.

Sa vlastitim je bikovima bio savršen. Njegov prvi bik nije posve dobro vidio. Nakon prvih nekoliko figura Romero je točno znao koliko mu je vid oštećen. Prema tome je i postupao. Nije to bila briljantna borba. Bila je to samo savršena borba. Narod je zahtijevao da se promijeni bik. Podigli su veliku buku. Ništa se osobito lijepo ne može događati s bikom koji ne vidi mamac, ali Predsjednik nije htio zapovjediti da se zamjena izvrši.

- Zašto ga ne promijene? - upitala je Brett.
- Platili su ga. Neće da bace pare ututanj.
- To nije pošteno prema Romeru.
- Pogledaj samo kako barata s bikom koji ne raspoznaje boje.
- Ne sviđaju mi se takve stvari.

Nije to nimalo zgodno gledati, ako je čovjeku stalo do osobe koja to izvodi. Bika koji ne vidi boju plašta ili crveni flanel mulete Romero je morao krotiti vlastitim tijelom. Morao je doći tako blizu da mu bik vidi tijelo i da se zaleti na njega, a onda prebaciti bikov napad na krpu i završiti figuru na klasičan način. Posjetiocima iz Biarritza se to nije sviđalo. Mislili su da se Romero boji i da zbog toga pravi svaki put onaj mali korak u stranu, kadgod bi prebacivao bikov napad s vlastitog tijela na krpu. Milije im je bilo Belmonteovo oponašanje samoga sebe ili Marcialovo oponašanje Belmontea. Troje takvih je sjedilo u redu iza nas.

- Zašto se boji bika? Ovaj je bik tako blesav da ide samo na krpu.
- Torero je mlad. Još nije ispekao zanat.
- Ali prije mi se činilo da dobro radi s plaštem.
- Vjerojatno je sada nervozan.

Vani, u sredini arene, posve sam, Romero je i dalje radio jedno te isto, približavao se biku toliko da ga ovaj jasno vidi, nudeći mu vlastito tijelo kao metu, nudeći ga još malo bliže, dok ga bik tupo promatra, a onda tako blizu da bik pomisli da ga sad ima, i napokon uspijeva izazvati napad i tada, za dlaku prije nego što će ga

rogovi dohvatiti, pružio bi biku crvenu krp, izvodeći to s onim malim, gotovo neprimjetnim trzajem koji je toliko povrijedio kritički ukus biarritzkih stručnjaka za borbe s bikovima.

- Sada će ga probosti - rekao sam Bretti. - Bik je još uvijek jak. Nije ga se dalo izmoriti.

U središtu arene, Romero se okrenuo bokom prema biku, izvukao mač iz nabora mulete, podigao se na prste i naciljao duž sječiva. Bik je navalio kad i Romero. Romerova lijeva ruka spustila je muletu preko bikove njuške da bi ga time zaslijepio, lijevo mu se rame izbacilo naprijed među rogove, dok je mač zabadao u bika i samo na trenutak, on i bik su bili jedno, Romero daleko preko bika, s ispruženom desnom rukom sve do mjesta gdje se balčak mača uvukao među bikove plećke. A onda se skulptura raspala. Vidio se mali trzaj kad se Romero odmaknuo od bika, i on je već stajao, s jednom rukom uzdignutom u zrak, sučelice biku, košulja mu se izvukla ispod pazuha i bjelina je lepršala na vjetru, a biku se, dok mu je crveni balčak mača čvrsto sjedio među plečkama, glava polako spuštala i noge podvijale.

- Pada - rekao je Bili.

Romero je bio dovoljno blizu da ga bik može vidjeti. Još uvijek uzdignute ruke, govorio je nešto biku. Bik se prikupio, a onda mu je glava klonula naprijed i polako se rušio, a onda iznenada prevrnuo sa sve četiri noge u zraku.

Romeru su dodali mač i noseći ga vrhom na dolje, prebacivši muletu preko druge ruke, otkoračao je pred Predsjednikovu ložu, naklonio se, uspravio, prišao barreri i predao preko nje mač i muletu.

- Ovaj je bio gadan - rekao je mačonoša.

- Dobro me oznojio - rekao je Romero. Obrisao je lice. Mačonoša mu je dodao vrč vode. Romero je obrisao usne. Boljelo ga je dok je pio iz vrča. Nije nas gledao.

Marcial je imao veliki dan. Još uvijek su mu pljeskali kad je ušao Romerov posljednji bik. Bio je to onaj bik koji je ujutro izletio iz krda i ubio čovjeka.

Za vrijeme Romerovog prvog bika njegovo se ozlijeđeno lice veoma jako primjećivalo. Sve što je napravio isticalo ga je.

Potpuna koncentracija na nezgrapno delikatni posao s bikom koji dobro ne vidi učinila je to još vidljivijim. Tučnjava s Cohnom nije mu uništila duh, ali unakazila mu je lice i ozlijedila tijelo. Ali sada je sve to iščezlo. Sve što bi napravio s bikom čistilo je s njega sve mrlje redom. Bio je to dobar bik, velik bik, s itekakvim rogovima, i okretao se i jurio u napad lako i sigurno. Upravo ovako nešto Romero je i tražio od bika.

Kad je dovršio rad s muletom i bio pripravan da ubije bika, publika ga je

natjerala da nastavi. Nisu htjeli da već sad ubije bika, nisu htjeli da to prođe. Romero je nastavio. Bilo je to kao tečaj borbe s bikovima. Sve figure je povezo, sve zaokruživao, sve polako, dostojanstveno i glatko. Nije bilo nikakvih trikova ni mistifikacija. Nikakve naglosti, niti grča. I svaka figura, kad bi se razvila do vrhunca, gotovo bi zaboljela čovjeka iznutra. Publika je htjela da to nikad ne svrši.

Bik se raskoračio na sve četiri, kad je došao trenutak ubijanja, i Romero ga je ubio ravno ispod nas. Nije ga ubio onako, kako ga je bio primorao prethodni bik, nego kako je htio. Okrenuo se bočno ravno pred bikom, izvukao je mač iz nabora mulete i naciljao duž oštrice. Bik ga je promatrao, Romero je rekao nešto biku i zatoptao jednom nogom. Bik je jurnuo a Romero je čekao napad, držeći muletu nisko, ciljajući duž oštrice mača, čvrsto ukopan nogama. A onda, ne iskoračivši uopće naprijed, stopio se s bikom u jedno, mač je žabo daleko među plečke, bik je produžio za niskim zamahom krpe, koja je nestala kad se Romero trgnuo u stranu, da se odmakne od bika, i sve je bilo gotovo. Bik je pokušao krenuti naprijed, ali su mu se noge stale podvijati, zaljuljao se s jedne strane na drugu, zastao, a onda pao na koljena, i Romerov stariji brat dotrčao je iza njega, sagnuo se i zario biku kratki nož u vrat, u podnožju rogova. Prvi put je promašio. Ponovo je zario nož i bik se prevalio, ukočeno trepereći. Romerov brat, držeći jednom rukom bikov rog a drugom nož, pogledao je prema Predsjednikovoj loži. Maramice su mahale po čitavom gledalištu. Predsjednik se nagnuo iz lože i mahnuo maramicom. Brat je odsjekao obilježeno crno uho s mrtvoga bika i otkaskao s njime do Romera. Bik je ležao težak i cm na pijesku, isplažena jezika. Djeca su trčala prema njemu sa svih strana arene, oblikujući oko njega maleni krug. Stali su plesati oko bika.

Romero je uzeo uho od brata i podigao ga prema Predsjedniku. Predsjednik se naklonio i Romero, trčeći da stigne prije nego ga okruži gomila, prišao je k nama. Naslonio se na barreru i pružio uho Bretti. Kimnuo je glavom i nasmiješio se. Gomila ga je okruživala sa svih strana. Brett mu je spustila plašt.

- Je l bilo dobro? - doviknuo je Romero.

Brett nije rekla ništa. Pogledali su se i nasmiješili. Brett je u ruci držala uho.

- Nemoj se okrvaviti - rekao je Romero i nacerio se. Gomila ga je tražila za sebe. Nekoliko dječaka viknulo je na Brett. Gomila se sastojala od dječaka, plesača i pijanaca. Romero se okrenuo i pokušao probiti kroz gomilu. Sasvim su ga opkolili i nastojali podići na ramena. Borio se, htio izmigoljiti, i stao trčati usred gomile, prema izlazu. Nije htio da ga ljudi nose na ramenima. Ali držali su ga čvrsto i podigli u zrak. Bilo mu je neudobno, noge su mu se raskrečile i tijelo ga je jako boljelo. Ali podigli su ga u vis i svi su trkom krenuli prema kapiji. Držao se rukom za nečije rame. Osvrnuo se prema nama, kao da se ispričava. Gomila je trčeći izašla s njim kroz

kapiju.

Mi smo se svi troje vratili u hotel. Brett je otišla gore. Bili i ja smo sjedili u donjoj blagovaonici, pojeli nekoliko tvrdo kuhanih jaja i popili nekoliko boca piva. Belmonte je ušao u civilnom odijelu u društvu svog menedžera i dvojice drugih ljudi. Sjeli su za susjedni sto i jeli. Belmonte je jeo vrlo malo. Odlazili su vlakom u sedam sati za Barcelonu. Belmonte je nosio plavo prugastu košulju i tamno odijelo i jeo je meko kuhana jaja. Drugi su jeli pravu večeru. Belmonte nije govorio. Samo je odgovarao na pitanja.

Bili je bio umoran nakon borbe. Kao i ja. Obojica smo ovu borbu veoma jako uzeli k srcu. Sjedili smo, jeli jaja, a ja sam promatrao Belmontea i ljude za njegovim stolom. Ljudi koji su bili s njim djelovali su tvrdo i poslovno.

- Hajdemo preko u kavanu - rekao je Bili. - Htio bih jedan apsint.

To je bio posljednji dan fieste. Vani su se opet počeli navlačiti oblaci. Trg je bio pun ljudi i vatrometni stručnjaci namještali su serije raketa za večer i pokrivali ih bukovim granama. Djeca su gledala. Prošli smo kraj redova raketa na dugim bambusovim štapićima. Pred kavanom se okupilo veliko mnoštvo. Sviralo se i plesalo dalje. Prolazili su patuljci i divovi.

- Gdje je Edna? - upitao sam Billa.

- Nemam pojma.

Promatrali smo početak padanja posljednje noći fieste. Od apsinta nam je sve ljepše izgledalo. Popio sam ga bez šećera iz orošene čaše, i ugodno mi je gorčio u ustima.

- Žao mi je zbog Cohna - rekao je Bili. - Zbilja se grozno proveo.

- Ah, nek Cohn ide k vragu - rekao sam.

- Sto misliš, kamo je otišao?

- Gore, u Pariz.

- I što misliš, što će sad?

- Ah, neka ide k vragu.

- Ali što misliš, što će?

- Vratit će se svojoj staroj ženskoj, vjerojatno.

- Tko mu je prije bila ženska?

- Neka Frances.

Popili smo po još jedan apsint.

- Kad se ti vraćaš? - upitao sam.

- Sutra.

Nakon nekog vremena Bili je rekao: - Ništa. Bila je fantastična fiesta.

- Da - rekao sam - stalno se nešto događalo.
- Čovjek ne bi vjerovao. Ko neka prekrasna mora.
- Točno - rekao sam. - Da čovjek povjeruje u što bilo. Uključivo i more.
- Što ti je? Loše si volje?
- Očajne.
- Popij još jedan apsint. Konobar, ovamo! Još jedan apsint za ovog señora.
- Svega mi je dosta.
- Popij ovo - rekao je Bili. - Ali polako.

Počeo se spuštati mrak. Fiesta je i dalje trajala. Već sam bio pomalo pijan, ali se nisam osjećao ništa bolje.

- Kako se osjećaš?
- Užasno.
- Još jedan?
- Neće mi ništa pomoći.
- Probaj. Nikad se ne zna; možda ti fali još samo jedan da te izliječi. Još jedan apsint za señora!

Nalio sam vodu ravno u piće i promiješao je. Bili mi je stavio kocku leda. Žličicom sam miješao led u smeđkastoj, zamagljenoj tekućini.

- Kako je sad?
- Divno.
- Nemoj ga piti brzo. Pozlit će ti.

Odložio sam čašu. Nisam je ni mislio popiti brzo.

- Osjećam da sam se napio.
- Tako i treba.
- To si ti i htio, je l' tako?
- Dakako. Naloči se. Prebrodi tu glupu depresiju.
- Eto, sad sam pijan. Jesi li to htio?
- Sjedni.
- Neću sjesti - rekao sam. - Idem u hotel.

Bio sam jako pijan. Pijaniji nego što sam bio otkad znam za sebe. U hotelu sam se popeo na kat. Brettina su vrata bila otvorena. Mike je sjedio na krevetu. Mahnuo mi je

bocom.

- Jake - rekao je. - Uđi, Jake.

Ušao sam i sjeo. Čim nisam gledao u kakvu čvrstu točku, soba bi mi se zanjihala.

- Brett, znaš. Otišla je s onim torerom.

- Valjda nije.

- Jest. Tražila te da se s tobom oprostis. Otišli su vlakom u sedam.

- Stvarno?

- To se ne radi - rekao je Mike. - Nije to smjela napraviti.

- Nije.

- Hoćeš nešto popiti? Pričekaj, pozvonit ću da donesu nešto piva.

- Pijan sam - rekao sam. - Idem u sobu da legnem.

- Jesi mrtav pijan? Ja sam bio mrtav.

- Jesam - rekao sam - mrtav sam.

- Onda, do vidova - rekao je Mike. - Samo se naspavaj, stari moj Jake.

Izašao sam na vrata, otišao u sobu i legao na postelju. Postelja je zaplovila i sjeo sam u postelji i zagledao se u zid da je natjeram da stane. Vani na trgu fiesta je tekla dalje. Nije mi to ništa značilo. Kasnije su došli Bill i Mike da me odvedu dolje da s njima jedem. Pravio sam se da spavam.

- Spava. Bolje će biti da ga pustimo na miru.

- Mrtav je pijan - rekao je Mike. Izašli su.

Ustao sam i izašao na balkon i promatrao ples na trgu. Svijet mi se više nije okretao. Bio je samo vrlo jasan i svijetao i pomalo naginjao tome da se zamuti na rubovima. Oprao sam se i očešljao. Bio sam sam sebi čudan u zrcalu i pošao sam dolje u blagovaonicu.

- Evo ga! - rekao je Bili. - Dobri stari Jake! Znao sam da te piće neće oboriti tek tako.

- Zdravo, stara pijančino - rekao je Mike.

- Ogladnio sam pa sam se probudio.

- Pojedi malo juhe - rekao je Bili.

Nas trojica smo sjedili za stolom i činilo se da nam nedostaje barem šestoro drugih.

KNJIGA TREĆA

GLAVA XIX

Ujutro je sve bilo gotovo. Fiesta je završila. Probudio sam se oko devet sati, okupao se, obukao i sišao. Trg je bio prazan i na ulicama nije bilo ljudi. Neka djeca skupljala su po trgu usadnike raketa. Kavane su se upravo otvarale i konobari su iznosili udobne bijele pletene stolice i slagali ih oko mramornih stolića u sjeni arkada. Meli su ulice i prskali ih gumenom cijevi.

Sjeo sam u jednu od pletenih stolica i udobno se zavalio. Konobar se nimalo nije žurio da me posluži. Bijeli plakati o istovaru bikova i veliki vozni redovi posebnih vlakova još uvijek su visjeli po stupovima arkada. Jedan konobar, u plavoj pregači, izašao je s vjedom vode i krpom i stao je guliti oglase, trgajući papir u trakama a zatim namačući i stružući papir koji se zalijepio za kamen. Fiesta je prošla.

Popio sam kavu i malo zatim pojavio se Bili. Promatrao sam ga kako prelazi trg. Sjeo je za stol i naručio kavu.

- Onda - rekao je - sve je gotovo.
- Jest - rekao sam. - Kad ideš?
- Ne znam. Najbolje bi bilo, mislim, da unajmimo auto. Zar se ti ne vraćaš u Pariz?
- Ne. Mogu slobodno ostati još jedan tjedan. Mislim da ću skoknuti u San Sebastian.
- Ja moram natrag.
- Što će Mike?
- Ide u Saint Jean de Luz.
- Hajde da unajmimo auto i da svi zajedno idemo do Bayonnea. Odande možeš večeras uhvatiti vlak.
- Dobro. Da krenemo poslije ručka.
- U redu. Ja ću naći auto.

Ručali smo i platili račun. Montoya nam se nije ni približio. Jedna od sobarica nam je donijela račun. Kola su stajala vani. Šofer je nagomilao i zavezao prtljagu na krov kola, ostatak stavio kraj sebe na prednje sjedište i ukrcali smo se. Kola su izašla s trga, pokrajnjim ulicama, ispod stabala, zatim nizbrdo i napustila Pamplonu.

Vožnja nam se nije činila dugom. Mike je ponio bocu Fundadora. Povukao sam samo nekoliko gutljaja. Prešli smo planine i izašli iz Španjolske sve po bijelim cestama i kroz prelisnatu, vlažnu, zelenu baskijsku zemlju i naposljetku stigli u Bayonne. Ostavili smo Billovu prtljagu na kolodvoru a on je kupio kartu za Pariz. Vlak mu je polazio u sedam i deset. Izašli smo iz kolodvorske zgrade. Kola su stajala pred vratima.

- Što da napravimo s autom? - upitao je Bili.
- Ah, nećemo se još i s time zezati - rekao je Mike.
- Kamo mi, tamo i kola.
- U redu - rekao je Bili. - Kamo da idemo?
- Hajdemo u Biarritz na piće.
- Stari rasipnik Mike - rekao je Bili.

Odvezli smo se u Biarritz i ostavili kola pred lokalom koji je izgledao zbilja kao Ritz. Sjeli smo za šank, na visoke stolice i pili viski sa sodom.

- Ovu rundu ja plaćam - rekao je Mike.
- Bacat ćemo kocku.

I tako smo stali bacati pokerske kocke iz duboke kožne futrole. Bili je ispao u prvom bacanju. Mike je prema meni izgubio i pružio je barmanu novčanicu od sto franaka. Viskiji su bili po dvanaest franaka. Zaigrali smo još jednu rundu i Mike je opet izgubio. Svaki je put barmanu dao dobru napojnicu. U sobi kraj bara svirao je dobar jazz orkestar. Bar je bio ugodan. Naručili smo još jednu rundu. Ja sam ispao u prvom bacanju s četiri kralja. Bill i Mike su bacali. Mike je dobio prvo bacanje s četiri dečka. Bili je dobio drugo. U finalu, Mike je dobio tri kralja i na tome ostao. Predao je futrolu s kockama Billu. Bili ih je protresao i bacio i dobio je tri kralja, asa i damu.

- Ti plaćaš, Mike - rekao je Bili. - Stari kockar Mike.
- Jako mi je žao - rekao je Mike. - Ne mogu.
- Što je?
- Nemam para - rekao je Mike. - Ko crkveni sam miš. Imam samo dvadeset franaka. Evo, uzmi dvadeset franaka.

Billovo lice kao da se izmijenilo.

- Imao sam taman da platim Montoyi. Puka sreća, da mi je i to ostalo.
- Ja ću ti unovčiti ček - rekao je Bili.
- Strašno lijepo od tebe, ali moraš razumjeti, da ne mogu izdavati čekove. Nemam pokrića.

- Kako onda misliš doći do novaca?
- Ah, nešto će već iskrsnuti. Treba mi stići moja hranarina za dva tjedna. U onoj krčmi u Saint Jeanu mogu živjeti na vjeresiju
- Što da napravimo s kolima? - upitao me Bili. - Hoćeš ih ti zadržati?
- Potpuno mi je svejedno. Bilo bi idiotski da ih zadržim.
- Hajde da još nešto popijemo - rekao je Mike.
- Odlično. Ovu rundu plaćam ja - rekao je Bili. - Ima li Brett što novaca? - obratio se Mikeu.
- Mislim da nema. Ona je pljunula veći dio svote koju sam platio starom Montoyi.
- Nema uopće sa sobom novaca? - upitao sam.
- Mislim da nema. Ona nikad nema novaca. Dobiva pet stotina funti godišnje a od toga odmah tri stotine i pedeset daje za kamate Židovima.
- Valjda joj to ubiru već na samom izvoru - rekao je Bili.
- Točno. Zapravo nisu Židovi. Samo ih zovemo Židovi. Škoti su, koliko znam.
- Zar zbilja nema baš ništa kad sebe? - upitao sam.
- Ne bih rekao. Kad je odlazila dala mi je sve što ima.
- E onda - rekao je Bili - možemo o istom trošku još nešto popiti.
- Ideja ti je bog bogova - rekao je Mike. - Čovjek nikad nigdje ne dođe kad pretresa financije.
- Istina - rekao je Bill. Bili i ja smo bacali kocku za iduće dvije runde. Bili je izgubio i platio. Izašli smo do auta.
- Kamo ćemo? Imaš neku posebnu želju, Mike? - upitao je Bili.
- Hajde da se malo provozamo. To će možda biti dobro za moj kreditni glas. Provozajmo se malo uokolo.
- Odlično. Baš bih htio malo vidjeti obalu. Odvezimo se dolje prema Hendayu.
- Na ovoj obali uopće nemam kredita.
- Nikad se ne zna - rekao je Bili.

Izvezli smo se na obalnu cestu. Rtovi su se zelenjeli, vile su bile bijele, s crvenim krovovima, tu i tamo pojavio bi se šuma-rak, a ocean je bio jako plav, bila je oseka i more se kovršalo daleko od obale, na pijesku. Provezli smo se kroz Saint Jean de Luz i prošli kroz sela dalje niz obalu. Iza valovitog krajolika kroz koji smo prolazili vidjeli smo planine preko kojih smo došli iz Pamplone. Cesta nas je vodila sve dalje i dalje. Bili je pogledao na sat. Bilo je vrijeme da se vratimo. Pokucao je na

staklenu pregradu i rekao šoferu da okrene. Šofer je natraške zašao u travu da bi okrenuo kola. Iza nas su bile šume, ispred nas livada, a onda more.

Pred hotelom, gdje je Mike kanio odsjesti u Saint Jeanu, zaustavili smo kola i izašao je. Šofer mu je unio prtljagu. Mike je stajao kraj kola.

- Zbogom, momci - rekao je Mike. - Fiesta je bila bog bogova.

- Do vidova, Mike - rekao je Bili.

- Vidjet ćemo se negdje - rekao sam.

- Nemojte se živcirati zbog novaca - rekao je Mike. - Ti, Jake, plati za auto, a ja ću ti poslati svoj dio.

- Do viđenja, Mike.

- Momci, do viđenja. Božanski sam se s vama proveo.

Svi smo se rukovali. Iz automobila smo mahali Mikeu.

Stajao je na cesti i gledao za nama. Stigli smo u Bayonne tik prije odlaska vlaka. Nosač je donio Billove kovčege iz garderobe. Pratio sam ga sve do ulaznih vrata na peron.

- Zbogom, stari moj - rekao je Bili.

- Zbogom, mali!

- Bilo je sjajno. Proveo sam se ko bog.

- Hoćeš ostati u Parizu?

- Neću. Sedamnaestog mi ide brod. Zdravo, stari!

- Zdravo, staro momče!

Okrenuo se i otišao na peron. Nosač je išao ispred njega s prtljagom. Gledao sam kako vlak kreće. Bili je bio na prozoru. Prozor je prošao, ostatak vlaka je prošao i tračnice su ostale prazne. Izašao sam do kola.

- Koliko vam dugujemo? - upitao sam Šofera. Dogovorena cijena do Bayonnea bila je sto i pedeset pezeta.

- Dvije stotine pezeta.

- Koliko bi me skuplje došlo da me na povratku odbacite do San Sebastiana.

- Pedeset pezeta.

- Nemojte me zezati.

- Trideset pet pezeta.

- Ne isplati mi se - rekao sam. - Odvezite me u hotel Panier Fleuri.

Pred hotelom sam isplatio Šofera i dao mu napojnicu. Kola su bila bijela od prašine. Futrolom za štapove otro sam nešto prašine. To kao da je bila posljednja

stvar koja me povezuje sa Španjolskom i fiestom. Vozač je ubacio u brzinu i odvezao se niz ulicu. Promatrao sam kako se kola okreću da krenu cestom za

Španjolsku. Ušao sam u hotel gdje su mi dali sobu. Bila je to ista ona soba u kojoj sam spavao kad smo Bill, Cohn i ja bili u Bayonneu. To kao da je bilo veoma davno. Oprao sam se, promijenio košulju i izašao u grad.

Na novinskom kiosku kupio sam primjerak njujorškog *Heraldo*. i sjeo sam u kavanu da ga pročitam. Bilo mi je čudno što sam opet u Francuskoj. Čovjek osjeća onu malograđansku sigurnost. Požalio sam što nisam otišao u Pariz s Billom, osim što bi Pariz značio daljnje fjestiranje. Za neko mi je vrijeme bilo dosta fiesta. U San Sebastianu će biti mimo. Sezona ovdje ne počinje sve do kolovoza. Lako sam dobio dobru sobu u hotelu, mogao sam čitati i plivati. Plaža je ovdje izvrsna. Prekrasna stabla rasla su duž šetališta uz obalu i bilo je mnogo djece koju su poslali ovamo s dadiljama prije nego što počne sezona. Navečer su se održavali promenadni koncerti pod stablima preko puta kavane Marinas. Sjedio sam mirno u kavani Marinas i slušao.

- Kako se ovdje jede? - upitao sam konobara. Kavana je unutra bila restoran.
- Dobro. Vrlo dobro. Jede se vrlo dobro.
- Dobro.

Ušao sam i večerao. Za Francusku je to bio obilan obrok, ali nakon Španjolske djelovao je pažljivo odmjeren. Popio sam bocu vina, tek toliko da mi pravi društvo. Bio je to Chateau Margaux. Bilo je ugodno polako pijuckati, uživati u ukusu vina i piti sam. Boca je vina dobro društvo. Zatim sam popio kavu. Konobar mi je preporučio baskijski liker, koji se zove Izzarra. Donio mi je bocu i nalio punu likersku čašicu. Rekao je da se Izzarra pravi od pirinejskog cvijeća. Pravog, originalnog pirinejskog cvijeća. Bila je nalik ulju za kosu a mirisala je kao talijanska *strega*. Rekao sam mu neka nosi svoje pirinejsko cvijeće a meni da donese jedan *vieux mare*. Mare je bio dobar. Popio sam još jedan nakon kave.

Konobar kao da se malo uvrijedio zbog pirinejskoga cvijeća pa sam mu dao preveliku napojnicu. To ga je udobrovoljilo. Ugodno je biti u zemlji gdje je tako jednostavno udobrovoljiti ljude. Kod španjolskog konobara čovjek nikad ne zna hoće li ti uopće reći hvala. U Francuskoj je sve na jasnoj financijskoj osnovi. Jednostavno je živjeti u takvoj zemlji. Nitko ne komplicira stvari, pa da ti recimo postane prijatelj zbog kakvog god sumnjivog razloga. Ako hoćeš da se ljudima svidiš dovoljno je da potrošiš nešto novaca. Potrošio sam malo novaca i već sam bio simpatičan konobaru. Znao je cijeniti moja vrijedna svojstva. Bit će mu milo ako navratim opet. Jednom ću opet ovdje večerati i njemu će biti milo što me vidi i htjet će da sjednem za stol u njegovom rajonu. Bit će to posve iskrena simpatija, jer ima zdravu osnovu. Opet

sam u Francuskoj.

Sutradan ujutro svima u hotelu davao sam mrvičak prevelike napojnice da bih stekao još prijatelja, i odvezao se jutarnjim vlakom u San Sebastian. Na kolodvoru, nisam nosaču dao veću napojnicu nego što je potrebno jer sam mislio da ga ionako neću više nikad vidjeti. Htio sam samo nekoliko dobrih francuskih prijatelja u Bayonnu koji će me lijepo dočekati, ako se kad opet tamo vratim. Znao sam da će njihovo prijateljstvo, ako me se sjete, biti odano.

U Irunu smo morali presjesti na drugi vlak i pokazati pasoše. Bilo mi je teško što napuštam Francusku. Život je tako jednostavan u Francuskoj. Mislio sam kako sam budala što se vraćam u Španjolsku. U Španjolskoj se nikad ne zna. Mislio sam kako sam budala što se vraćam, ali stajao sam u redu s pasošem, otvorio kovčege carinicima, kupio kartu, prošao kroz vrata, popeo se na vlak i nakon četrdeset minuta i osam tunela bio u San Sebastianu.

Čak i po najvećoj vrućini San Sebastian ima neko ranojutarnje obilježje. Stabla djeluju kao da im lišće nije nikad posve suho. Ulice kao da su upravo malo prije polivene. Uvijek je prohladno i puno sjene u stanovitim ulicama, čak i kad je dan najtopliji. U gradu sam potražio onaj hotel, gdje sam i prvi put odsjeo, i dali su mi sobu s balkonom, koji gleda na gradske krovove. Iza krovova dizao se zeleni obronak planine.

Raspremio sam kovčege i naslagao knjige na stolić kraj uzglavlja postelje, izvadio stvari za brijanje, objesio nešto odjeće u veliki ormar, i zavezao svežanj rublja za pranje. Zatim sam se u kupaonici otuširao i krenuo na ručak. Španjolska se nije prebacila na ljetno vrijeme, pa sam preurario. Ponovo sam namjestio sat. Time što sam došao u San Sebastian zaradio sam čitav sat.

Kad sam se uputio u blagovaonicu, portir mi je donio policijsku prijavnicu da je ispunim. Potpisao sam je i zatražio od njega dva formulara za telegrame i napisao sam poruku hotelu Montoya, da mi svu poštu i telegrame proslijede na ovu adresu. Izračunao sam koliko ću dana ostati u San Sebastianu i onda sam sastavio telegram u svoj ured, moleći ih da poštu zadrže, ali da mi u roku od šest dana sve telegrame šalju u San Sebastian. Tada sam otišao u blagovaonicu i ručao.

Nakon ručka vratio sam se u sobu, malo čitao i onda zaspao. Kad sam se probudio bilo je četiri i po. Potražio sam gaćice za kupanje, zamotao ih s češljem u ručnik, sišao i odšetao ulicom do Conche. Oseka se povukla otprilike do pola žala. Plaža je bila glatka i čvrsta, pijesak žut. Ušao sam u kabinu za kupaoče, svukao se, navukao gaćice i otišao po glatkome pijesku do mora. Osjećao sam topli pijesak pod bosim nogama. I u vodi i na plaži bilo je prilično ljudi. Daleko van, gdje su se rtovi Conche gotovo spajali, oblikujući luku, vidjela se bijela pjena velikih valova i

otvoreno more. Premda se oseka povlačila, ipak je do obale stizalo dosta sporih dugih valova. Prilazili su kao bujanje vode, prikupili bi težinu nabujale vode, a onda bi se glatko prosuli po toplom pijesku. Gacao sam po moru. Voda je bila hladna. Kad je došao val, zaronio sam, zaplivaio ispod vode i izašao na površinu, ne osjećajući više ni traga hladnoće. Otplivao sam do splavi, izvukao se na nju i ležao na toplim daskama. Na drugom kraju splavi bili su momak i djevojka. Djevojka je razvezala vrpca gornjeg dijela svoga kostima i sunčala je leđa. Momak je ležao potbuške na splavi i nešto joj govorio. Nasmijala se nečemu što je rekao i okrenula smeđa leđa prema suncu. Ležao sam na splavi, sunčajući se, sve dok se nisam osušio. Tada sam isprobao nekoliko skokova u vodu. Skočio sam jednom duboko, zaranjajući gotovo do dna. Plivao sam otvorenih očiju; bilo je zeleno i tamno. Splav je bila crna sjena. Izronio sam iz vode kraj splavi, izvukao se, skočio još jednom, i ronio, držeći dah, što sam mogao dalje, a onda otplivao na obalu. Ležao sam na plaži dok se nisam osušio, a onda otišao u kabinu, skinuo gaćice, oplahnio se slatkom vodom i otrljao ručnikom.

Prošetao sam oko luke, pod stablima, do Kasina, a onda gore, jednom od prohladnih ulica, do kavane Marinas. U kavani je svirao orkestar i sjedio sam na terasi i uživao u prvoj svježini nakon vrućeg dana i popio čašu limunova soka s tucanim ledom a zatim dugi viski sa sodom. Dugo sam sjedio pred kavanom Marinas i čitao i promatrao ljude i slušao glazbu.

Kasnije, kad se stao spuštati mrak, prošetao sam oko luke, po promenadi, i naposljetku se vratio u hotel na večeru. Održavala se nekakva biciklistička utrka, Tour du Pays Basque, i vozači su se te noći zadržavali u San Sebastianu. Na jednoj strani blagovaonice stajao je dugački stol biciklista, koji su jeli sa svojim trenerima i menedžerima. Svi su bili Francuzi i Belgijanci i veliku su pažnju posvećivali večeri, ali su se dobro zabavljali. Na čelu stola sjedile su dvije zgodne mlade Francuskinje, s mnogo šika iz Rue de Faubourg Montmartre. Nisam mogao razabrati kome pripadaju. Svi su za dugim stolom govorili žargonom i bilo je mnogo njihovih internih šala i na začelju stola čule su se šale koje se nisu ponavljale, kada su i djevojke htjele da ih čuju. Sutradan ujutro u pet sati trka se nastavljala posljednjom etapom, San Sebastian - Bilbao. Biciklisti su pili mnogo vina, bili su crveni i crni od sunca. Trku nisu shvaćali osobito ozbiljno, osim između sebe. Međusobno su se utrkivali već toliko često, da im je bilo gotovo svejedno tko će pobijediti. Posebno u stranoj zemlji. Novac se već dade urediti.

Čovjek koji je, čini se, u utrci imao prednost od dvije minute dobio je čir, što je bilo vrlo bolno. Sjedio je na križima. Vrat mu je bio jako crven, a plava kosa izbijeljena suncem. Drugi su ga vozači zavitlavali zbog čireva. Pokucao je vilicom po

stolu.

- Da vam kažem - rekao je. - Sutra ću pritisnuti nos tako čvrsto na upravljač, da će mi čir dotaknuti jedino blagi povjetarac.

Jedna od djevojaka pogledala ga je preko stola, i on se nacerio i zacrvenio. Govorili su da Španjolci ne znaju kako se okreću pedale.

Popio sam kavu vani na terasi s menadžerom momčadi nekog velikog proizvođača bicikla. Rekao je da je to vrlo ugodna trka i da bi je vrijedilo gledati, da je Bottechia nije napustio u Pamploni. Prašina je grozna, ali ceste u Španjolskoj su bolje nego u Francuskoj. Biciklističke cestovne trke, to je jedini sport na svijetu, tvrdio je. Jesam li kad pratio Tour de France? Samo u novinama. Tour de France je najveći sportski događaj na svijetu. Organizirajući i prateći cestovne utrke upoznao je Francusku. Malo ljudi pozna Francusku. Čitavo proljeće i čitavo ljeto i čitavu jesen on provodi na putu s cestovnim biciklistima. Treba vidjeti samo broj automobila danas, koji prate vozače od grada do grada, za cestovnom trkom. Bogata je to zemlja i svake godine sve više *sportif*. Mora da je to naj-*sportif* zemlja na svijetu. A sve to zbog biciklističkih cestovnih trka. Toga i nogometa. Zna on Francusku. *La France sportive*. Zna on cestovne utrke. Popili smo po konjak. Ali, na kraju krajeva, nije se loše ni vratiti u Pariz. Samo je jedna Panama. Na čitavom svijetu, to jest. Pariz je najsportskiji grad na svijetu. Znam li ja Chope de Nègre? Da znam li! Sigurno ću ga tamo jednom naći. Nema sumnje da hoću. A sigurno ćemo i po još jedan *fine*. Nema sumnje da hoćemo. Oni kreću u šest sati manje četvrt ujutro. Hoću li ustati na vrijeme za start? Sigurno je da ću pokušati. Hoću li da me on nazove i probudi. To će biti veoma zanimljivo. Ja bih radije buđenje povjerio recepciji. Ali njemu nije nimalo teško da me probudi. Ja bih ipak naručio buđenje na recepciji. Oprostili smo se do sutradan ujutro.

Kad sam se ujutro probudio biciklisti i automobili njihove pratnje bili su već tri sata na cesti. Popio sam kavu i pročitao novine u krevetu, a onda se obukao i uzeo gaćice da odem na plažu. U rano jutro sve je bilo svježije i prohladno i vlažno. Dadilje u uniformama i narodnim nošnjama šetale su djecu po drvoredu. Španjolska su djeca lijepa. Nekoliko čistača cipela sjedilo je zajedno pod stablom i razgovaralo s jednim vojnikom. Vojnik je imao samo jednu ruku. Bila je plima i puhao je priličan vjetar, i valovi su udarali na plažu.

Skinuo sam se u jednoj od kabina, prešao uski pojas pijeska i ušao u vodu. Zaplivao sam, nastojeći da se probijem kroz valove, ali sam tu i tamo morao zaranjati. Tada sam se u mirnijoj vodi okrenuo na leđa i plutao. Dok sam plutao vidio sam samo nebo, i osjećao podizanje i spuštanje mora. Otplivao sam opet do mjesta gdje se valovi prelamaju i potrbuške sam uplovio na velikom valu, a zatim se okrenuo i

zaplivao, nastojeći da se zadržim u udubini između valova, da me val ne prelije. Plivajući tako između valova umorio sam se i okrenuo sam i zaplivao do splavi. Voda je bila hladna i lako se u njoj plutalo. Činilo se kao da se u nju uopće ne može potonuti. Plivao sam polako, put mi se činio duljim jer sam plivao protiv struje, a onda sam se izvukao na splav i sjeo, cijedeći se, na daske koje su se ugrijavale na suncu. Gledao sam okolo po zaljevu, stari grad, Kasino, drvored na šetalištu, i velike hotele s bijelim trijemovima i zlatnim slovima ispisanim imenima. Na desno se dizao zeleni brijeg s dvorcem, koji je gotovo zatvarao zaljev. S druge strane uskog prolaza koji vodi na otvoreno more, bio je drugi visoki rt. Palo mi je na pamet da otplivam preko zaljeva, ali bojao sam se grča.

Sjedio sam na suncu i promatrao kupače na obali. Izgledali su vrlo maleni. Nakon nekog vremena sam ustao, nožnim prstima obgrlio rub splavi, koja se nagnula od moje težine i skočio sam ravno i duboko, da bih malo kasnije izronio kroz vodu koja je bivala sve svjetlija, ispuhao sam slanu vodu iz glave i otplivao polako i odmjereno do obale.

Kad sam se obukao i platio kabinu, vratio sam se u hotel. Biciklisti su iza sebe ostavili nekoliko primjeraka revije *Lauto* i ja sam ih pokupio iz čitaonice, iznio ih van i sjeo u ležaljku na suncu da ih pročitam i obavijestim se o najnovijim zbivanjima u francuskom sportskom životu. Dok sam sjedio, pojavio se portir s plavom kovertom u ruci.

- Telegram za vas, gospodine.

Ugurao sam prst u zalijepljeni preklop, rasprostro telegram i pročitao. Bio je proslijeđen iz Pariza:

*MOZES U DOCI HOTEL MONTANA MADRID U PRILIČNOM SAM SOSU,
BRETT.*

Dao sam portiru napojnicu i ponovo pročitao poruku. Poštar je pločnikom prilazio hotelu. Skrenuo je u hotel. Imao je velike brkove i djelovao veoma vojnički. Za čas je izašao iz hotela. Portir se pojavio odmah iza njega.

- Još jedan telegram, gospodine.

- Hvala - rekao sam.

Otvorio sam ga. Ovaj je bio proslijeđen iz Pamplone.

*MOŽEŠ U DOĆI HOTEL MONTANA MADRID U PRILIČNOM SAM SOSU.
BRETT.*

Portir je još uvijek stajao kraj mene očekujući vjerojatno još jednu napojnicu.

- Kad ima vlak za Madrid?

- Otišao je jutros u devet. Ima spori vlak u jedanaest, a u deset večeras ide Sud Express.

- Nabavite mi spavaća kola za Sud Express. Trebate li novac odmah?

- Kako želite - rekao je. - Mogu to staviti na račun.

- Napravite onda tako.

E, to je značilo da je čitav moj San Sebastian otišao k vragu. Vjerojatno sam, mutno, tako nešto i očekivao. Vidio sam portira kako stoji na vratima.

- Donesite mi molim vas telegrafski obrazac.

Donio mi ga je i ja sam izvadio nalivpero i napisao velikim slovima:

LADY ASHLEY HOTEL MONTANA MADRID DOLAZIM SUTRA SUD EXPRESSOM POLJUBAC JAKE.

Ovo će kao riješiti stvar. Tako se radi. Pusti curu da ode s jednim čovjekom. Upoznaj je s drugim da onda ode s njim. A sada lijepo pođi da je dovedeš natrag. I telegram zapečati poljupcem. Eto, tako se to radi. Otišao sam na ručak.

Nisam baš puno spavao te noći u Sud Expressu. Ujutro sam doručkovao u vagon restoranu i promatrao stjenoviti, crnogorični krajolik između Avile i Escoriala. Kroz prozor sam vidio Escorial, siv, dugačak i hladan na suncu, i pucao mi je prsluk. Vidio sam kako se Madrid pojavio iznad ravnice, neprekinuti bijeli obris na obzorju, na vrhu stijena koje su se dizale preko suncem prepečene zemlje.

Kolodvor Norte u Madridu kraj je pruge. Svi vlakovi tu završavaju put. Više ne idu dalje. Vani su stajali fijakeri i taksiji i čitav red hotelskih teklića. Kao u kakvom provincijskom mjestu. Uzeo sam taksi i penjali smo se između vrtova, kraj prazne palače i nedovršene crkve na rubu stijena, sve više i više, dok nismo dospjeli u visoki, vrući, modemi grad. Taksi se spustio glatkom asfaltiranom ulicom do Puerta del Sol, a onda probijajući se kroz promet u carreru San Jeronimo. Svi su dućani spustili tende protiv žege. Na sunčanoj strani ulice prozori su bili zatvoreni kopcima. Taksi je stao uz rub pločnika. Vidio sam znak HOTEL MONTANA na prvom katu. Taksi šofer je unio moju prtljagu i ostavio je kraj dizala. Nisam uspio pokrenuti dizalo, pa sam se popeo pješke. Na katu je bila gravirana mjedena ploča: HOTEL MONTANA. Pozvonio sam ali nitko nije došao na vrata. Pozvonio sam ponovo i

vrata je otvorila sobarica mrzovoljna lica.

- Stanuje li kod vas Lady Ashley? - upitao sam.

Tupo me promatrala.

- Je li tu jedna Engleskinja?

Okrenula se i pozvala nekoga iznutra. Jedna vrlo debela žena došla je na vrata. Kosa joj je bila sijeda i toliko nauljena da joj je stajala u ukrućenim šiškama oko lica. Bila je niskog rasta i zapovjednog načina.

- Muy buenos - rekao sam. - Ima li ovdje jedna Engleskinja? Htio bih vidjeti tu gospođu.

- Muy buenos. Da, jedna je engleska ženka ovdje. Razumije se da je možete vidjeti ako ona to hoće.

- Ona me pozvala.

- Chica će je pitati.

- Jako je vruće.

- U Madridu je ljeti uvijek jako vruće.

- A kako zna biti hladno zimi.

- Da, zimi je jako hladno.

Da li ja osobno želim odsjesti u hotelu Montana?

Što se toga tiče još se nisam odlučio, ali bi mi bilo drago ako se moja prtljaga donese iz prizemlja da je netko ne bi ukrao. Nikad u hotelu Montana nije ništa ukradeno. U drugim fondas, da. Ovdje ne. Nikad. Osoblje je u ovoj ustanovi strogo probrano. Meni je bilo veoma drago što to čujem. Unatoč tome, pozdravio bih uznos svoje prtljage.

Vratila se sobarica i rekla da engleska ženka hoće vidjeti engleskog mušjaka i to sada, odmah.

- Dobro - rekao sam. - Vidite. Onako je kako sam rekao.

- Očito.

Slijedio sam sobaričina leđa niz dugi, mračni hodnik. Na kraju hodnika pokucala je na vrata.

- Da? - rekla je Brett. - Jesi to ti, Jake?

- Ja sam.

- Uđi. Uđi.

Otvorio sam vrata. Sobarica ih je za mnom zatvorila. Brett je bila u krevetu. Upravo je četkala kosu i četka joj je bila u ruci. Soba je bila u neredu kakav mogu

stvoriti samo oni koji su uvijek imali poslugu.

- Dragi! - rekla je Brett.

Pristupio sam krevetu i obgrlio je. Poljubila me, i dok me ljubila osjetio sam da misli na nešto drugo. Tresla mi se u naručju. Činila mi se vrlo malenom.

- Dragi! Proživjela sam prvi pakao.

- Hajde, pričaj mi.

- Nemam što pričati. Jedino da je jučer otišao. Ja sam mu rekla da ode.

- Zašto ga nisi zadržala?

- Ne znam. Takve stvari čovjek ne radi. Mislim da mu nisam ništa naudila.

- Vjerojatno je to za njega bilo samo dobro.

- On ne bi smio živjeti ni sa kim. Odmah sam to shvatila.

- Ma ne.

- Ah, k vragu! - rekla je - Nećemo o tome. Molim te da o tome više ne razgovaramo.

- Kako hoćeš.

- Malo me ošamutilo kad je ispalo da se on stidi mene. Neko me se vrijeme stidio, znaš.

- Ma ne.

- Da, da. Zbog mene su ga valjda zezali u kavani. Htio je da pustim dugu kosu. Ja, pa s dugom kosom. Izgledala bi ko strašilo.

- Čudno.

- Rekao je da bi me to napravilo ženstvenijom. Izgledala bi ko nakaza.

- I što se dogodilo?

- Ah, to ga je prošlo. Nije me se stidio dugo.

- Što ti je značilo ono da si u sosu?

- Nisam znala mogu li ga natjerati da ode, a nisam imala ni prebite pare da sama odem i da ga ostavim. Nudio mi je gomilu para, da znaš. Ja sam rekla da imam para ko blata. Znao je da lažem. Ali nisam mogla od njega primiti novac, znaš kako je.

- Jasno.

- Ah, nemojmo više o tome. Bilo je ipak nekih jako čudnih stvari. Daj mi, molim te, cigaretu.

Zapalio sam joj cigaretu.

- Naučio je engleski kao konobar u Gibraltaru.

- Da?
- Na kraju je htio da se vjenčamo.
- Zbilja?
- Zbilja, zbilja. A ja se nisam kadra udati ni za Mikea.
- Možda misli da bi tako postao Lord Ashley.
- Ne. Nije u tome stvar. Zbilja je htio mene za ženu. Tako da ga ne mogu ostaviti, rekao je. Htio je da se osigura da ga nikad ne ostavim. Naravno, nakon što postanem malo ženstvenija.
- Morala bi se sad osjećati na konju.
- I jesam. Opet mi je dobro. Skinuo mi je s vrata onog prokletog Cohna.
- To je dobro.
- Znaš, bila bih živjela s njim, da nisam shvatila da je to za njega loše. Strašno smo se dobro slagali.
- Osim što se tiče tvoje osobne vanjštine.
- Ah, na to bi se navikao.

Utrnula je cigaretu.

- Znaš, imam trideset četiri godine. Neću da budem jedna od onih beštija koje upropaštavaju djecu.
- Nikako.
- Neću da ispadnem takva. Osjećam se sasvim dobro, da znaš. Ko da sam se preporodila.
- Dobro.

Pogledala je u stranu. Pomislio sam da opet traži cigaretu. Ali onda sam primijetio da plače. Moglo se osjetiti kako plače. Tresla se i plakala. Nije htjela podići oči. Obgrlio sam je.

- Nećemo nikad više o tome razgovarati. Molim te, nemoj da o tome uopće više razgovaramo.
- Draga Brett.
- Vratit ću se Mikeu. - Stišćući je uza se, osjećao sam kako plače. - On je tako strašno drag i užasno nemoguć. Tako nešto meni paše.

Nije htjela podići pogled. Gladio sam je po kosi. Osjećao sam kako drhti.

- Neću da budem beštija - rekla je. - Ali, joj, Jake, molim te nemojmo o tome više govoriti.

Otišli smo iz hotela Montana. Žena koja vodi hotel nije mi dopustila da platim

račun. Račun je bio plaćen.

- Ma, dobro. Neka bude, pusti - rekla je Brett. - To sada i tako nije važno.

Odvezli smo se taksijem do hotela Palace, ostavili prtljagu, rezervirali spavaća kola za Sud Express navečer i svratili u hotelski bar da popijemo aperitiv. Sjedili smo na visokim stolicama za šankom dok je barman drmao martini u velikoj kromiranoj miješalici.

- Čudno je kakvu otmjenu uljudnost čovjek nalazi u baru velikog hotela - rekao sam.

- Barmani i džokeji danas su još jedini pristojni ljudi.
- Bez obzira koliko prost hotel bio, bar je uvijek zgodan.
- Čudno je to.
- Barmani su uvijek ljudi na svom mjestu.
- Znaš - rekla je Brett - istina je: njemu je samo devetnaest. Tko bi mu to rekao?

Dotaknuli smo se čašama, kako su stajale jedna uz drugu na šanku. Bile su hladno orošene. S druge strane zastrtog prozora bila je madridska ljetna žega.

- Volim piti martini s maslinom - rekao sam barmanu.
- Imate pravo, gospodine. Izvolite.
- Hvala.
- Morao sam vas pitati, kako želite.

Barman se povukao dovoljno daleko niz šank da ne bi čuo razgovor. Brett je srkala martini onako kako je stajao, sa šanka. Zatim ga je podigla. Ruka joj je bila dovoljno mirna nakon prvog gutljaja.

- Dobar martini. Kako je ovo zgodan barić.

- Svi su barovi zgodni.

- Znaš, ispočetka to nisam mogla vjerovati. Rodio se 1905. Tada sam u Parizu išla u školu. Zamisli.

- Što hoćeš da zamislim? Neku posebnu situaciju među vama?
- Ne budi svinja. Hoćeš li ti platiti jednoj dami piće ili nećeš?
- Molim još dva martinija.
- Isti kao prvi, gospodine?
- Bili su izvrsni - Brett mu se nasmiješila.
- Zahvaljujem, gospodjo.
- E onda, čin-čin - rekla je Brett.

- Čin-čin!
- Znaš - rekla je Brett - prije mene bio je samo s dvije žene. Nikad mu nije bilo ni do čega osim do borbe s bikovima.
- Ima još puno vremena.
- Ne znam. On misli da se sve ovo desilo zbog mene. Ne zbog onih stvari općenito.
- Dobro onda, zbog tebe.
- Da. Zbog mene.
- Mislio sam da ne želiš više nikad o tome govoriti.
- Kako, kad ne mogu ništa protiv toga.
- Pokvarit ćeš sve, ako budeš o tome govorila.
- Govorit ću onda oko toga. Znaš, Jake, da se osjećam dobro u božju mater.
- I treba.
- Znaš, čovjek se zbilja dobro osjeća kad odluči da neće biti beštija.
- Da.
- Mi tako nešto imamo umjesto Boga.
- Neki ljudi imaju Boga - rekao sam. - I to mnogi.
- Dok je bio sa mnom, nije mogao raditi kako treba.
- Da popijemo po još jedan martini?

Barman je protresao još dva martinija i nalio ih u čiste čaše.

- Gdje ćemo ručati? - upitao sam Brett. Bar je bio prohladan. Kroz prozor se osjećalo da je vani vruće.
- Ovdje? - upitala je Brett.
- Ne valja ovdje u hotelu. Zna li lokal koji se zove Botin? - upitao sam barmana.
- Da, gospodine. Hoćete li da vam napišem adresu?
- Hvala.

Ručali smo na katu kod Botina. To je jedan od najboljih restorana na svijetu. Jeli smo mladog odojka s ražnja i pili *noja alta*. Brett nije puno jela. Nikad nije puno jela. Ja sam se dobro najeo i popio tri boce *noja alta*.

- Kako ti je, Jake? - upitala je Brett. - Moj Bože, koliko si toga pojeo.
- Osjećam se ko bog. Hoćeš kakav desert?
- Isuse, ni govora.

Brett je pušila.

- Ti voliš jesti, je li? - rekla je.
- Volim - rekao sam. - Svašta volim raditi.
- Što voliš?
- O pa - rekao sam - volim raditi svašta. Hoćeš desert?
- To si me već pitao - rekla je Brett.
- Ah da - rekao sam - zbilja. Hajde da popijemo još jednu *noja alta*.
- Vrlo dobro vino.
- Nisi ga baš mnogo popila - rekao sam.
- Jesam. Nisi primijetio.
- Hoćemo onda dvije boce - rekao sam. Boce su stigle. Nalio sam malo u svoju čašu, zatim u Brettinu, i onda svoju napunio do vrha. Kucnuli smo se.
- Čin-čin! - rekla je Brett. Ispio sam čašu i opet je napunio. Brett mi je položila ruku na lakat.
- Nemoj se napiti, Jake - rekla je. - Nemaš zašto.
- Odakle ti to znaš?
- Nemoj - rekla je ona. - Sve će biti u redu.
- Neću se napiti - rekao sam. - Samo pijuckam malo vina. Volim piti vino.
- Nemoj se napiti - rekla je ona. - Jake, nemoj se napiti.
- Da se malo provozamo? - rekao sam. - Hoćeš da se malo provozamo kroz grad?
- Ispravno - rekla je Brett. - Nisam ni vidjela Madrid. Morala bi vidjeti Madrid.
- Samo da dovršim ovo.

Izašli smo na ulicu kroz blagovaonicu u prizemlju. Jedan je konobar skoknuo po taksu. Bilo je vruće i puno svjetla. Malo dalje nalazio se mali trg s drvećem i travnjakom, gdje se parkiraju taksiji. Taksu je dolazio ulicom, dok je konobar visio s njegova boka. Dao sam mu napojnicu i rekao šoferu kamo da vozi i sjeo kraj Brett. Šofer je krenuo niz ulicu. Zavalio sam se. Brett mi se primakla. Sjedili smo tijesno jedno uz drugo. Zagrlio sam je a ona se udobno na meni ugniježdila. Bilo je jako vruće i puno svjetla i bjelina je kuća bila oštra. Skrenuli smo na Gran Via.

- O, Jake - rekla je Brett - nas smo se dvoje, zajedno, mogli tako fantastično provesti.

Pred nama je policajac na konju, u sivomaslinastoj uniformi, usmjeravao promet.

Podigao je palicu. Auto je iznenada usporio, pritisnuvši Brett na mene.

- Da - rekao sam - zar nije zgodno tako misliti?

POGOVOR

Dvije knjige Ernesta Hemingwaya značile su u našoj sredini više nego ostale - a on je uz male iznimke sav preveden na hrvatskosrpski: jedna je *Zbogom oružje*, prvo njegovo u nas prevedeno djelo, u nakladi Binoze (1937), kao jedan od one šake modernih romana na našem jeziku koliko ih je bilo sve do pred prošli rat. Imala je odjeka ne samo zbog svog pacifizma, nego zato što joj se početak zbiva u našoj zemlji (doduše, kad se prijevod pojavio, i Kobarid i dolina Soče pripadali su Italiji) i što govori, iz perspektive Talijana u uzmagu, o Bosancima i drugim ratnicima s naše strane. Druga je *Kome zvono zvoní*, poslije rata (1950) u nas skoro prvi veliki moderni roman sa Zapada, tematski intimno vezan uz naše uznose, uz prve kritike političke krutosti, uz internacionalističku solidarnost i uspomene tolikih naših boraca, roman o španjolskom građanskom ratu.

Jasnoća, izravnost, jezgrovitost Hemingwayeva stila, njegova muževna sentimentalnost kojim će u kolopletu ratova i ljubavi prigušiti uzdah i sakriti tajnu suzu, melodramatska radnja koju organizira krajnjom ekonomičnošću i nizom modernih, ali nimalo hermetičkih varijacija u pripovjedačkom postupku - to su neke osobine zbog kojih Hemingway stoji kao naš prvi značajniji putokaz u modemu literaturu, možda osobito u Zagrebu, gdje su najživlji mladi pisci, izdašno učeći na njegovoj tehnici, pa i na njegovoj maniri, ostvarili prva vlastita dostignuća u suvremenom, urbanom, netradicionalnom, problemskom pisanju, prvenstveno u znaku Hemingwaya.

Nekoliko godina kasnije očekivalo se da će nas sve oduševiti *Starac i more* - strelovito objavljen najprije u Beogradu, pak i u Zagrebu, tek što se osušila tiskarska boja na američkom popularnom ilustriranom časopisu u kojemu se pojavio izvornik (1952). Jednostavnost priče i epski heroizam poruke doista su se mnogima svidjeli; pa ipak, to je jasno bio Hemingway u dekadansi. Tek puni raspon njegova djela dopušta nam, sada kad ga već godinama više nema i kad je ušao u književnu povijest, da ga vrednujemo po onome što je postojano, što nije tek dopadljivo i sračunato na efekat, što obilježava jednu epohu književne povijesti. Baš knjiga pred nama, *A sunce izlazi* (1926), ostaje, recimo odmah, Hemingwayevim remek-djelom, knjiga po kojoj se on, na srazmjerno skromnoj razini doduše, pridružuje najboljim piscima u jednoj umjetnički velikoj epohi.

Rođen je god. 1899. u Oak Parku, država Michigan, u kući oca liječnika, koji mu je poklonio udicu kad su mu bile dvije godine, a pušku kad mu je bilo deset.

Dječastvo je proveo u lovu, u skitnji šumama, upoznao primitivni život preživjelih indijanskih naselja, vidio nasilje kao sveprisutnu snagu u čovjekom još nezagađenoj prirodi. Počeo je raditi kao novinar, ali je već u svojoj devetnaestoj godini kao dobrovoljac krenuo u Evropu, i u sastavu jedne američke bolničke ekipe stigao na talijansku frontu. Ranjavanje u koljeno, boravak u milanskoj bolnici - ti njegovi osobni doživljaji poslužili su kao građa za roman *Zbogom oruije* (1929), ali je događaje smjestio godinu dana unazad. Talijansko povlačenje godine 1917, za kojim nije brzo slijedilo primirje, izvor je strepnji, individualističke hrabrosti (junak dezertira i sklapa svoj »separatni mir«!) i tragične ljubavi u bjegstvu od svijeta, njegovih obaveza i ustanova, a koji u tom Hemingwayevu drugom romanu, koji po kvaliteti valja staviti uz bok prvome (*A sunce izlazi*, 1926) ostvaruje jednu cjelovitu sliku svijeta, tematski sukladnu - dakle ne identičnu, u tomu joj je novost i svježina - onoj iz ranijeg djela.

Kao novinar boravio je Hemingway na drugim bojištima. Već god. 1920. grčko-turski rat dao mu je mnoge motive, a do sredine tridesetih godina okus surovosti, patos žrtve, zanos izdržljivosti, otkrivao je u slikovitim sportskim podvizima: ribarenje nadomak Floride, boks po sjevemoameričkim ringovima, španjolske borbe s bikovima, afrički safari - to su situacije u kojima se zbivaju mnoge njegove novele. A u doba kad je republika u Španjolskoj bila u opasnosti Hemingway se izjašnjava kao aktivni antifašist. Roman *Imati ili nemati* (1937) kulminira naprednjačkom idejom, a *Kome zvono zvoniti* (1938) nesumnjivo je najveće literarno djelo o španjolskom građanskom ratu. Hemingway, je došao da u rastrganoj zemlji snimi film »Španjolska zemlja«; kasnije je neko vrijeme bio dopisnik pri ratnim jedinicama. Brigadom kojoj je pripadao američki pisac zapovijedao je, kako bilježi istraživač španjolskog dijela Flemingwayeva životopisa, hrvatski komunist Vladimir Ćopić. Kad bi samo od nekud izronila kakva pribilješka o izravnom susretu njih dvojice!

Za drugog svjetskog rata Hemingway vlastitim brodom »Pilar« lovi posade njemačkih podmornica u Karipskom moru. Poslije savezničkog iskrcavanja u Francuskoj opet je u Evropi da bi, dok su Nijemci još napuštali Pariz, s prvim američkim izviđačkim jedinicama ušao u svoj najdraži grad. Nakon rata - opet lov, sport (jednom mu se u Africi srušio avion i novine su, ne znajući da je čitav dospio na zemlju, požurile s objavljivanjem nekrologa), kasne faze njegova burna i raznolikog obiteljskog života (ukupno se četiri puta ženio). God. 1954. dobiva Nobelovu nagradu. Živi na Kubi do Castrove pobjede, a umire, god. 1961, samoubistvom iz puške, kao i njegov otac.

Jednog dana čula je američka književnica Gertrude Stein kako njezin pariški automehaničar grdi svoje nebrižljive šegrte: »Svi ste vi izgubljena generacija!« Ta je

izreka ostala etiketom za niz mladih američkih pisaca koji su se - poput Hemingwaya i kasnije F. S. Fitzgeralda - nakon prvog svjetskog rata nastanili u Parizu i tu proveli koju godinu. Pa iako kao književno-historijski termin ne objašnjava ništa, ostaje ipak izvrsnom metaforom za ljude koje Hemingway opisuje u svom najboljem djelu. Užasi i muke rata ostali su izvan romana *A sunce izlazi*, pa ipak, kao da iz površinskog mira onih jednostavnih, kratkih razgovornih rečenica, svedenih na najgolije obavještenje o neposrednim namjerama, struji rezignacija ljudi koji su shvatili uzaludnost i nemoć iluzija. Seksualna nemoć pripovjedačeva jedino je tjelesno osakaćenje što ga u romanu zapažamo: ali ona stoji kao neobično jak simbol međuljudskih odnosa, od kojih je najbolniji ono neostvarivo htijenje dvoje bivših ljubavnika jednog prema drugomu.

Ta je situacija na neki način simbol i svega ostalog što se događa u romanu. Jer iako ima dosta akcije, ne zbiva se zapravo ništa. Na kraju romana sve je zapravo kao na samom početku (osim što je Cohn udaljen iz Jakeova kruga). Čekanje na Godota dobiva u Hemingwayu - na izgled Beckettovu antipodu, roman-sijeru podviga, junaštva, odluke - svog prethodnika u hitnijem, dubokom značenju djela *A sunce izlazi*. Radnja, koja čitaočevu pažnju angažira iz trenutka u trenutak, savršeno je beznačajna: ne postiže i ne mijenja ništa. Prividna aktivnost Jakea, Billa, Mikea, Brett i ostalih svodi se na dolaženje i odlaženje, na ulaženje u kavanu ili bar, izlaženje, šetanje ulicama, susrete, razlaske; a razgovori jednostavni, besmisleni, puni slijepih ulica i zabavnih *non sequitura*, razgovori duhovitih pripitih besposlenika, spadaju već u kategoriju Pinterovih dijaloga. Kao da nas irelevantnosti u konverzaciji i ponašanju Hemingwayevih likova priređuju na nešto značajnije, a da do toga nikad ne dolazi.

S dvije iznimke, koje potvrđuju pravilo: prvo, tu je arkadijsko pecanje u bistrom sjevemošpanjolskom brzacu - interludij osvježenja i opuštanja, prikupljanja energije, funkcioniranja ljudskih kontakata. To je doista odmor, ali od čega i zbog čega? Kamo vodi taj prekid rutine i povrata prirodi, ta obnova vitalnosti? Vraćanju u krug. Osim ako iduću epizodu, *fiestu*, pučku svečanost kojom se okružuje *corrida*, ne doživljavamo kao kulminaciju, osmišljavanje egzistiranja povratkom na izvore opasnosti u susretu čovjeka i životinje, uobličeni u obrednu igru na rubu smrti. Ali ni na *fiesti* ne događa se ništa bitna. Poslije dramatičnog odlaska raskalašne Brett s mladim matadorom roman se zaključuje istim neopkoračivim ponorom između dvoje uzajamno najbližih ljudi: nemoći koju je, u pozadini i kao pretpostavku sveg ovog zatvorenog kruženja, uzrokovao rat.

Za dojam koji ostavlja čitanje knjige nevažno je da je on u istinu *roman á clef*, roman s ključem, naime da su likovi i zbivanja preuzeti iz života, da su oni (s iznimkom Jakeove spolne rane) epizoda Hemingwayeva pariškog bivanja. Ali, s druge

strane, kad smo svjesni te biografske baze, shvaćamo koliko je ta knjiga malo žumalistička, kako su to neki brzopleto prosudili, a koliko je ona u svojoj ukupnoj skladbi majstorska i svjesno umjetnička.

Sam tijek zbivanja, to zatvaranje kruga uvijek otvorenog novim varijantama privremenih, usputnih, slučajnih susreta, kao da oponaša sam ciklički oblik toga simptomatičkog djela evropskog modernizma, iz kruga kojemu pripadaju i *Uliks* i roman *Rijeka Proustovih sjećanja* i Eliotova *Pusta zemlja*. *Corrida* u Pamploni i ribolovna idila kod Burguetea čine onaj zalag dublje utemeljenosti jedne u biti nihilističke priče u vječno obnavljanoj živosti duha, u stiliziranim oblicima u kojima se odvijaju lov i borba sa životinjom, tih najdrevnijih uvjeta opstanka, što se u čovjekovu odnosu s prirodom pojavljuju uvijek iz nova.

Ali još nešto: *corrida* nije samo povod svojevrsnog dionizijskog orgijanja, ona je sama oblik apolonijske discipline, predstava visokog profesionalizma; i više: iskaz poziva u kojemu je torero sabrao samosvijest čitave svoje zajednice. Borba s bikovima iziskuje muškost i hrabrost, ona izaziva opasnost time jer je poprište tradicijom stiliziranog, dakle ritualiziranog nasilja, koje je sjenka i naličje svakog uljuđenog opstanka. U svom interesu za nju moderni pisac transcendirajući onaj svoj primitivistički poriv kojim se želi vratiti na izvorište životne energije. S druge pak strane ona je za istog umjetnika metafora njegova vlastitog poziva: piščeva zanata, koji je Hemingway ispekao čitajući Sherwooda Andersona (valja samo usporediti Hemingwayeve rane priče i Andersonova glavna djela!) - a zatim parodirajući ga (pod turgenjevljevskim naslovom *Proljećne bujice*, 1926), zanata koji je, u Parizu, nalazio i u površinskom miru onih rečeničnih nizova Gertrude Stein, punih ponavljanih riječi i sintagmi, koji onda kod nje - ali ne kod njega - sve više uvlače u virove, gdje se gubi početna, zavodnička jasnoća. Pekao je svoj zanat sudjelujući, u tom pariškom razdoblju, s iskusnim Fordom Madoxom Fordom u uređivanju *Transatlantske smotre* (Transatlantic Review), slušajući Pounda, diveći se Conradu, u nekrologu u kojemu se grubo podsmjehnuo T. S. Eliotu, kojega je već u onim godinama okruživalo svečano strahopočitanje. »Kad bih znao da bih, ako sameljem gospodina Eliota u finu suhu prašinu i pospem tu prašinu po grobu gospodina Conrada, prouzročio da se g. Conrad opet brzo pojavi, ljut zbog tog isforsiranog povratka, i otpočeo pisati, otputovao bih sutra rano u jutro u London noseći mlin za kobasice.«

Prvi je trajni proizvod one Hemingwayeve stilske škrtosti, tako karakteristične za *A sunce izlazi*, bila zbirka *U naše doba*, 1924. Ratovi, revolucije, pobune, nasilja, porod sa carskim rezom, ali i ribolov u prašumskoj osami - to su motivi odužih novela i impresivnih krokija od pola stranice što se izmjenjuju u tom neobičnom književnom prvijencu (ili barem: prvoj piščevoj značajnoj knjizi), i to je indirektni odjek s utihlih

frontova, koje je mladi pisac na ovaj ili onaj način - kao vojnik, novinar, lovac - bio upoznao iz prve ruke. Podrazumijeva se tu sasvim temeljno poricanje općenito proširenih vrednovanja, ideologija, mistifikacija javnih proglašenja i propovijedi. Taj dalekosežni etički stav formulirao je Hemingway u *Zbogom oružje* opisujući katastrofalni rasap na talijanskoj fronti: »Uvijek su mi bile nelagodne riječi sveto, slavno, žrtva, i izraz uzalud ... Bilo je mnogo riječi koje nismo podnosili i napokon su samo imena mjesta imala dostojanstva ... apstraktne riječi kao slava, čast, hrabrost ili sveto bile su opscene prema konkretnim imenima sela, brojevima cesta, imenima rijeka, brojevima pukovnija i datumima.«

Kratke rečenice, jednostavne riječi, kolokvijalne fraze koje nisu floberovski precizne nego označavaju širi raspon u kojemu čitalac uživljavanjem mora odrediti pravu nijansu - to su sredstva kojima će Hemingway i u daljnjim djelima ostvarivati svoj autentični i osebujni rukopis, to su daljnje novele o boksačima, toreadorima, gangsterima, o španjolskim konobarima, o lovu na lavove, romani o ljubavi i ratu na frontovima, iza (*Zbogom oružje*), ispred (*Kome zvono zvoni*) i nakon njih (*Preko rijeke i u šumu*, 1950). Herojski neshvaćen poriv, dostojanstvena gesta za izgubljenu stvar, osjećaj časti u potpunoj samoći, solidarnost umjesto ukorijenjenosti - to su teme tih potresnih malih remek-djela, kojih se majstorstvo prelijeva i u udžbenički pedantnu knjigu o borbi s bikovima (*Smrt u poslije podne*, 1932) i u opise istočnoafričkih terena za lov na ekvatorsku zvjerač (*Zeleni brežuljci Afrike*, 1935).

Taj punokrvni sportaš sa srednjoameričke ravnice obnovio je, nakon Conrada i Malrauxa, tradicionalni kodeks časti koji je viteška kultura aristokracije ostavila u nasljeđe građanskom društvu, a ono ga iz običaja ratne čestitosti potislo u rituale i pravilnike sportskih natjecanja. Conrad ga je otkrio i opjevao u mjerilima službe britanske trgovačke mornarice, Malraux u etici pustolova i revolucionara. Sve su to područja bliska Hemingwayevu užitku u drami suočavanja sa smrću, koju je promatrao u moru iz ribarskog čamca na Karibima, u borilištima pirinejskih gladijatora našeg stoljeća, preko mušice lovačke puške ispod Kilimandžara.

Međutim, vraćamo se na to, za njega je to i pravilnik njegova vlastita, autentičnog poziva, onog temeljnog sloja njegove osobe: on je pisac. Umjetnik je riječi, ali niti rapsod niti aktivist, nego profesionalac. Kriterij mu nije ideja, nego su to sredstva zanata samog. Kao moderni slikar ili kipar, kao skladatelj, kao drugi značajni pisci njegova vremena, Hemingway se podvrgava unutrašnjim zahtjevima svoga medija, u njegovom slučaju jezika. Jezični izbor uvjetovan je njegovim odnosom prema svijetu - stoičkim suočavanjem sa smrću. Kadšto smijemo govoriti i o nihilizmu, na primjer u takvoj egzistencijalističkoj priči kao što je »Nepobijedeni«, u kojoj će stari konobar Španjolac ponavljajući riječ »nada« - koja za nas zvuči

ironički, jer na španjolskom znači »ništa« - uspravan trajati u beznađu, deset-dvadeset godina prije Sartreovih novela.

Hemingway, napisao je netko tko ga dobro razumije, Robert Penn Warren, ne vjeruje u veliku, opću zajednicu čovječanstva, nego u malu, tajnu zajednicu, u skupinu onih pojedinaca koji su dosta jaki da »žive bez iluzija, laži i krupnih riječi gomile«. Svjedoči o tomu i roman *A sunce izlazi* na svojim najmirnijim i na svojim najobjesnijim stranicama. Izdržati se u takvom stavu može - ali su godine pred novi svjetski rat u Hemingwaya usadile želju da ga prevlada. Njegovo savezništvo s antifašističkom platformom u Americi, opredjeljenje za španjolsku republiku, stvorili su iluziju u progresističkim sredinama da je Hemingway postao pisac-ljevičar. Promašaj romana *Imati ili nemati*, neprecizna ideologija u *Kome zvana zvone*, to opovrgavaju. Roman iz španjolskog građanskog rata uspijeva tamo gdje je Hemingway jasno ostao onaj stari: u izolaciji i osjećaju privremene, izvanjske pridruženosti ljudima koji imaju svoj korijen u zemlji; njegov junak, Robert Jordan, samo razumski sudjeluje u smrtnoj igri. On je stranac, malroovski pustolov, a ne autentični, iz povijesnog tla iznikao borac. Hemingwayeve naučene, površno-efektne geste u *Starcu i moru* (»Čovjeka se može uništiti, ali ne poraziti!«), sitničavo zlobne opaske na račun svojih prijatelja i učitelja iz mladosti u posmrtno objavljenim uspomenama na Pariz, *Pokretni praznik*, 1963, pretenciozno-površna obnova nekadašnjih poza kod autobiografski orisanog junaka *Otoka u struji*, 1970, - sve to je Hemingway u opadanju. Ali i taj podsjeća na onog pravog Hemingwaya, koji je dao jedinstven prilog književnosti svoje zemlje i jezika, i zajedno s drugim umjetnicima u desetljeću poslije prvog svjetskog rata realizirao u ukupnoj struji modernizma jednu izvornu sliku svijeta i jednu samosvojnu kristalizaciju književnih mogućnosti. Nalazimo ih potpunije nego igdje u romanu *A sunce izlazi*.

Ivo Vidan

FUSNOTE

1 W. H. Hudson (1841-1922) engleski pisac američkog podrijetla, koji je emigrirao u Argentinu i u svojim putopisnim romanima idealizirao prirodne ljepote i priprost život. *Grimizna zemlja* je o Argentini.

2 Horatio Alger (1834-1899) najpopularniji američki autor prije prvog svjetskog rata. Pisao je romane o siromašnim mladićima koji poštenjem, trudom i ustrajnošću, unatoč svim zaprekama, prave karijeru. Romani su mu nalikovali jedan drugome kao jaje jajetu, a njegovo ime postalo simbolom takve literature, kao i takvog gledanja na život.

3 Mjesto velike bitke u prvom svjetskom ratu, gdje je poginulo osobito mnogo Kanađana.

4 H. L. Mencken (1880 - 1956) američki novinar i kritičar, koji je satirički napadao malograđanštinu i dvadesetih godina bio prorokom čitavog pokoljenja mladih intelektualaca. Njegovo će se ime i dalje spominjati u romanu.

5 U to vrijeme, teniska prvakinja svijeta, Suzanne Lenglen.

6 *pelouse* i *pesage* - pojmovi s hipodroma, koji znače trkališnu stazu (gdje se zadržavaju obični gledaoci) i obor za konje (gdje ambiciozniji gledaoci mogu razgledati konje prije trke).

7 Veuve Cliquot (udova Cliquot) i Mumms su poznate tvrtke šampanjca

8 Mjesto gdje je poginuo Roland (junak starog francuskog epa *Chanson de Roland*), povlačeći se pred Saracenima.

9 Primo de Rivera, španjolski diktator u to vrijeme. Rat u Maroku, protiv berberskih plemena, trajao je pet godina (1920 - 25) i Španjolci su ga uspjeli izboriti tek uz pomoć Francuske. Jedan od generala, uzgred, u tom ratu bio je Franco: iz španjolske Sahare je i započeo sa svojim pučem, deset godina kasnije.

10 William Jennings Bryan, vječni kandidat Demokratske stranke za predsjednika SAD. Po imenu novina koje je izdavao imao je nadimak Veliki Pučanin. Vjerovao je u doslovno tumačenje Biblije, pa je tako bio javni protivnik teorije evolucije, na što se odnosi igra s jajetom i piletom, koja slijedi.

11 Frankie Fritsch bio je tadašnja zvijezda *baseballa*;

12 Biskup Manning - rimokatolički biskup New Yorka.

13 Wayne B. Wheeler, bio je jedan od vođa prohibicionističkog pokreta.

[14](#) Henry Wilson, britanski feldmaršal i političar; 1922. ubili su ga irski teroristi.